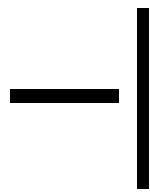

Journal of Minoan-Mycenaean
and Classical Studies

DO-SO-MO

11

PIOTRKÓW TRYBUNALSKI
2015

PIOTRCOVIAE
MMXV

COLLEGIUM EDITORIALE / EDITORIAL STAFF OF “DO-SO-MO”

EDITOR-IN-CHIEF:

Sergiusz Szarypkin (Jan Kochanowski University, Piotrków Trybunalski, Poland)

ASSOCIATE EDITORS:

Krzysztof Tomasz Witczak (University of Łódź, Poland)

Rafał Rosół (Adam Mickiewicz University, Poznań, Poland)

STATISTICAL EDITOR:

Václav Blažek (Masaryk University, Brno, Czech Republic)

LINGUISTIC EDITORS:

Markus Egetmeyer (Université Paris-Sorbonne, Paris IV, France) – French texts

Heiner Eichner (Universität Wien, Österreich) – German texts

Giulio M. Facchetti (Università dell’ Insubria Varese, Italia) – Italian texts

Thomas Palaima (University of Texas at Austin, U.S.A.) – English texts

SECRETARY:

Małgorzata Piotrowska (Piotrków Trybunalski, Poland)

LINGUISTIC CONSULTATIONS

Marek Majer (Harvard University, U.S.A.)

Iwona Witczak-Plisiecka (University of Łódź, Poland)

INFORMATIC CONSULTATIONS

Sławomir Sołtysiak (Piotrków Trybunalski)

Redakcja informuje, że elektroniczna wersja czasopisma jest pierwotna.

Editorial Staff informs that the electronic version of the journal is primary.

ISSN 1732-7636

Instytut Historii i Stosunków Międzynarodowych

Filii UJK w Piotrkowie Trybunalskim

Korekta autorska

The articles have been corrected by the authors

Artykuły zostały zrecenzowane przez anonimowych recenzentów.

The articles have been reviewed by anonymous reviewers.

INDEX MATERIARUM CONTENTS

RES MINOICAE ET MYCENAEAE

- Luca BOMBARDIERI – Anna Margherita JASINK (Firenze – Italy)
(with contributions by C. Bianca, G.A. Cecconi, R. Miriello, F. Michelazzo),
*What is a Digidactic Archive? New Didactic Tools for Epigraphy,
Paleography and Philology in Florence* 9
- Flavia CARRARO (Marseille, France)
*Retour sur E.L.Bennett. Quelques réflexions sur la classification
typologique des signes du linéaire B* 27
- Barbara MONTECCHI (Firenze, Italy)
*Further Observations on Shapes, Inscriptions, and Functions
of Neopalatial Nodules and Noduli* 53
- Sergiusz SZARYPKIN (Piotrków Trybunalski, Poland)
*Der mykenische Instrumental im Lichte der komparativen
Grammatik der Indogermanischen Sprachen* 71

HISTORIA MYCENOLOGIAE. PERSONALIA

- Sergiusz SZARYPKIN (Piotrków Trybunalski, Poland),
Professor Iosif M. Tronsky's Contribution to Mycenology 95
- Sergiusz SZARYPKIN (Piotrków Trybunalski, Poland),
Krzysztof Tomasz WITCZAK (Łódź, Polska)
A Farewell to Prof. Vladimir P. Neroznak (1939–2015) 107

PHILOLOGIA CLASSICA. TRANSLATIONES – INTERPRETATIONES

- Elwira KACZYŃSKA (Łódź, Polska)
*Cypryjska inskrypcja z Idalion (ICS217) – tłumaczenie
i komentarz* 111
- Grzegorz KOTŁOWSKI (Gdańsk, Polska)
Periplus Hannonia127
- Krzysztof Tomasz WITCZAK (Łódź, Polska)
Głos w sprawie Tesalii i Tesalów151

INTERPRETATIONES

- ANONYMUS, *Sepulcrum Marcelli Sidensis* / Anonim, *Na grób
Markellosa z Side*, z języka greckiego przełożył Krzysztof
Tomasz WITCZAK 159
- AGLAIAS Byzantius, *Medicamentum pro catarrhacta* /
Aglajas z Bizancjum, *Lek na zaćmę*, z języka greckiego
tłumaczył Krzysztof Tomasz WITCZAK 160
- EUDEMUS, *Antiochi Philometoris theriace* / Eudemos, *Lekarstwo
na ukąszenia węży Antiocha Filometora*, z greckiego przełożył
Krzysztof Tomasz WITCZAK162

DE LIBRO NOVO IUDICIUM

- Dariusz Maliszewski, *Chalcolithic and Bronze Age Pottery from
the Field Survey in Northwestern Cyprus, 1992-1999*, BAR
International Series 2547, Oxford 2013 (reviewed by Anna
Margherita JASINK) 167

INFORMATION FOR AUTHORS

..... 171

ANONYMOUS REVIEWERS
OF *DO-SO-MO* 10 (2014) AND 11 (2015)

1. Václav BLAŽEK (Masaryk University, Brno, Czech Republik)
2. Carlo CONSANI (Università di Pescara, Italia)
3. Zbigniew DANEK (University of Łódź, Poland)
4. Ignacy Ryszard DANKA (Academy of International Studies, Łódź, Poland)
5. Ratko DUEV (University “St. Cyril and Methodius”, Macedonia)
6. Markus EGETMEYER (Université Paris-Sorbonne, Paris IV, France)
7. Giulio FACCHETTI (Università dell’Insubria, Italia)
8. Artur GAŁKOWSKI (University of Łódź, Poland)
9. Margherita JASINK (Università di Firenze, Italia)
10. Danuta JĘDRZEJCZAK (East-West Academy, Łódź, Poland)
11. Elwira KACZYŃSKA (University of Łódź, Poland)
12. Gościwit MALINOWSKI (University of Wrocław, Poland)
13. Mariusz MIELCZAREK (Kopernik University, Toruń, Poland)
14. Mario NEGRI (Università IULM, Milano, Italia)
15. Thomas PALAIMA (University of Texas in Austin, U.S.A.)
16. Małgorzata PIOTROWSKA (Silesian University, Katowice, Poland)
17. Rafał ROSÓŁ (Adam Mickiewicz University, Poznań, Poland)
18. Anna SACCONI (Università di Roma “La Sapienza”, Italia)
19. Robert SUCHARSKI (University of Warsaw, Poland)
20. Mikołaj SZYMAŃSKI (University of Warsaw, Poland)
21. Konrad TADAJCZYK (University of Łódź, Poland)
22. Frits WAANDERS (University of Amsterdam, Netherlands)
23. Hubert WOLANIN (Jagellonian University, Kraków, Poland)

RES MINOICAE ET MYCENAEAE

Luca BOMBARDIERI and Anna Margherita JASINK (Firenze, Italy)
(with contributions by C. Bianca, G. A. Cecconi, R. Miriello, F. Michelazzo)*

What is a Digidactic Archive? New Didactic Tools for Epigraphy, Paleography and Philology in Florence

Abstract. **What is a Digidactic Archive? New Didactic Tools for Epigraphy, Paleography and Philology in Florence.** Digital and interactive tools have been recently improved in building up Virtual Galleries for Archaeological Museum Collections, but have been also positively applied to the Epigraphic, Paleographic and Philological Research. The topic of this study will be the analysis of the results of projects hosted by local cultural Institutions, as University, Museums and Libraries in Florence. With the aim to outline an overall picture of this dynamic research field, we created Digidactic as a neologism to explain the recent trend in adopting Digital resources for the didactic of Antiquities.

Keywords. Digital tools for Education; Aegean Bronze Age; Epigraphy, Paleography; Philology.

Luca Bombardieri. Dipartimento Studi Umanistici, Università di Torino'
e-mail: luca.bombardieri@unito.it.

Anna Margherita Jasink. Dipartimento SAGAS, Università di Firenze;
e-mail: jasink@unifi.it

1. Introduction. When Antiquities and Digitization meet up

Digidactic is a neologism we created to better explain the recent trend in adopting Digital resources for Didactic purposes. Such a trend revealed interesting applications to Humanities and, in particular, to the wide horizon of studies of the Ancient World. Digital and interactive tools have been recently improved in building up Virtual Galleries for Archaeological Museum Collections, but have been also positively applied to the Epigraphic, Paleographic and Philological research.

With the aim to outline an overall picture of this dynamic research field, we will describe the main research lines and case-studies devoted to the creation of Digidactic Archives and Museums. The topic of this study will be the analysis of the results of projects hosted by local cultural Institutions, as University, Museums and Libraries in Florence. In fact, it is worth noting that an interesting series of scientific and educational researches has shown a peculiar attention to the development of these new approaches in this area.

* §§ 1, 2a are by L. Bombardieri; §§ 2b, 2c and 4 are by A.M. Jasink; 3a is by F. Michelazzo; 3b is by G.A. Cecconi, 3c is by C. Bianca, 3d is by R. Miriello.

This joint paper will focus upon projects directly dealing with Philological and Epigraphic aspects, where analogous digital tools have been applied to traditionally different research fields (from Bronze Age Aegean Epigraphy to Medieval and Renaissance Paleography).

Recent activities of the @egean – Laboratorio di Civiltà egee at the University of Florence will be described in the following first section of this paper, particularly drawing the attention to the Epigraphic and Philological resources available for the study of Bronze Age Aegean Cultures (FIG. 1). The contribution of Florentine Philological research to the creation and development of digital resources devoted to Classical and Post-Classical periods will be analyzed in the second section of this work.

The above described issue will be here extensively discussed, while a further parallel paper will focus on the analysis of Digidactic Museums and Antiquities Collections in Florence (see Bibliography).

Figure 1. Home page of @egean [http://aegean.sns.it]

2. Digital resources for the Epigraphy of Bronze Age Aegean:

the recent research activities of @egean – Laboratorio di Civiltà egee at the University of Florence [<http://aegean.sns.it>]

2a. Fonts for Cretan Hieroglyphic and Ideograms in Linear B scripts

During the last years, while only a few Aegean scripts fonts were available for download on-line (e.g. Linear A and B Syllabaries in particular¹), the full creation of an original collection of specific Aegean Bronze Age scripts fonts has been planned within the research core activity of the @egean Lab in Florence.

Thanks to the joint work of graduate students under the technical and scientific supervision of the @egeanLab staff it has been possible to create a series of five brand new fonts for Cretan Hieroglyphic and Linear B for Win and MacOs X, currently free to be downloaded on a dedicated section of @egean web portal (www.aegean.sns.it/dbas).

Cretan Hieroglyphic fonts have been originally named **minosigns 01 to 04** (FIG. 2).

minosigns01 (32.96 KB) is the font of Engraved Hieroglyphic Signs, and it is based on the original proposal by A. Evans (Evans, *Scripta Minoa*, Oxford 1909).

minosigns02 and **minosigns03** (respectively 41.87 and 24.40 KB) are fonts of Engraved and Inscribed Hieroglyphic Signs, originally defined *maigres signes* and *gras signes*, by J.-P. Olivier and L. Godart within the CHIC (Corpus Hieroglyphicarum Inscriptiones Cretae, Paris 1996).

minosigns04 (22.85 KB) collects and lists the Engraved Symbols on Hieroglyphic seals, which can be eventually considered as variants of script signs or signs not numbered in CHIC.

Lastly, a font of Ideograms in Linear B script (**LinearB Ideograms**, 80 KB) has been added to the downloadable series of AegeanLab.

The Laboratory sessions and joint work allowed us to improve the applied method within a positive work in progress. At the end, we can outline the main work steps and application problems we faced in creating the collection of Aegean scripts fonts we planned.

First step is to determine whether to create your font digitally (on a tablet, in your font editing software) or traditionally. For those who can digitally create a font, typically you will have a stylus pen with your mousepad and can draw the digital letters freehand using the stylus. If you are relying on traditional methods, you can use good paper and a black marker.

We tried both possibilities drawing out the signs from original photos taken from seals, sealings or clay tablets. In case of traditional hand-drawing,

1. See in particular <http://fontyukle.net> or <http://fontpalace.com> for Linear B fonts download in TrueType format. See also the information of dedicated sections within Mnamon, Lila Project, Scuola Normale di Pisa (with no options for fonts download).

the sign was scanned at least a 200 dots per inch (dpi) setting. After the scanned image is made, we eventually have cleaned up dirt and dust, if any.

Second step is to turn the obtained image file into a vector image using a graphic editor and then copy it in vector data through a font editor.

Font editing software comes in a variety of strengths and works on a variety of platforms. All of these programs operate on the same principles, differing in specifics, interface, and levels of options and power.

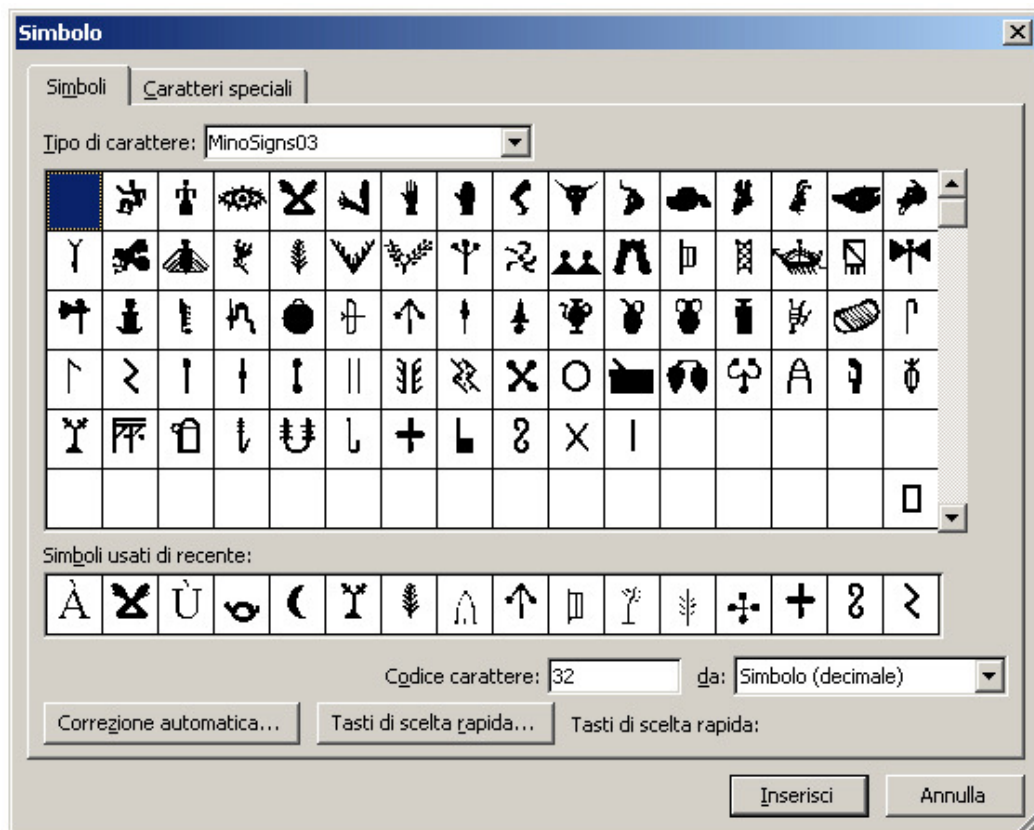

Figure 2. Font of Cretan Hieroglyphic script [MinoSigns 03]

During the Laboratory sessions we tried starting with TypeTooland then upgrade to FontLab Studio once the limitations of TypeTool² become an issue.

Third step is kerning, i.e. adjusting of your spacing between the characters to make them proportional among them as well as with the other commonly used fonts, since we must consider that the script line will be often included within a text typed in a standard 'modern' font.

Fourth step is to export the typeface that was created. Several web resources can be available to perform this operation on-line. Some of the web

² TypeTool from FontLab is a more entry-level product for Win and MacOS. FontLab Studio has similar performances ad FontForge but it is free and open-source. Nevertheless, installing FontForge for Win is not simple. FontForge is available for PC, Mac, and Linux. (for Linux users, FontForge is the only possibility).

sites may eventually charge you to create and export your font, while others will let you do it for free³.

Once created, the fonts have been uploaded on the dedicated section and make them visible from the homepage of the @gean web portal, as well as for Google indexes.

Last step (the only one for the users) is to download and install the Fonts onto their PC or Mac. Most computers allow you to do this through the fonts folder on your computer's control panel. Some computers will allow you to simply drag and drop your font file into the font folder. Other computers and operating systems require to take the additional step of actually installing the font.

In conclusion, the final aim of the work was to create a flexible digital tool on a user friendly on-line platform. The easy download of fonts is basically intended for simplifying the composition of scientific texts, requesting the use of normalized scripts signs for Aegean Bronze Age epigraphs.

We are finally particularly pleased to record positive feedbacks from colleagues and students, who have used our Cretan Hieroglyphic and Linear B fonts in the last years.

2b. Statistic and Data analysis of Cretan Hieroglyphic script signs: DBAS-CHS DataBase.

DBAS-CHS has been the first database created inside the DBAS project - an acronym for Data Bases about Aegean Subjects - started in 2005 and become subsequently a section of @gean. This database has two main purposes:

1. The online consultation of the Minoan seals on which Hieroglyphic script-signs are depicted, giving an immediate overall view of each seal, visualizing and analyzing its main features. A complete digital archive of the Hieroglyphic seals corpus is offered, which may be implemented according to new discoveries and studies; it furnishes provenance, shape, material, context of finding and description of the single symbols appearing on the faces of the seal. The main object of this consultation is the seal itself.

³ See <http://fontstruct.com/>. FontStruct let you create for free and give you TrueType fonts that you can easily use with either a Mac or a Windows application. See differently YourFonts (<http://www.yourfonts.com>) where a small fee is charged to make a font. Online tutorials about how to construct your own font can be found at [<http://www.youtube.com/watch?v=xNtnjkw2FGY> "How to Create your own TrueType Font for Free"] and [<http://www.youtube.com/watch?v=4snowyz35SA> "How to Create Your Own Fonts for Free"].

- The creation of a research system related to the signs carved on the different seals: starting from a single sign – and not from a single seal, as in the previous consultation – we may ask the database for specific queries about the whole range of data connected to script-signs.

It is particularly this second aspect of DBAS-CHS – that we are going to discuss below – which represents a main tool for “digidactic” aims. Beyond its employment in scientific researches, it may be used to help students and scholars to understand the significance of Hieroglyphic signs and stimulate queries about them. Hieroglyphic script has not been deciphered and interpreted, and statistic data about signs is fundamental to undertake every attempt of interpretation (FIG. 3).

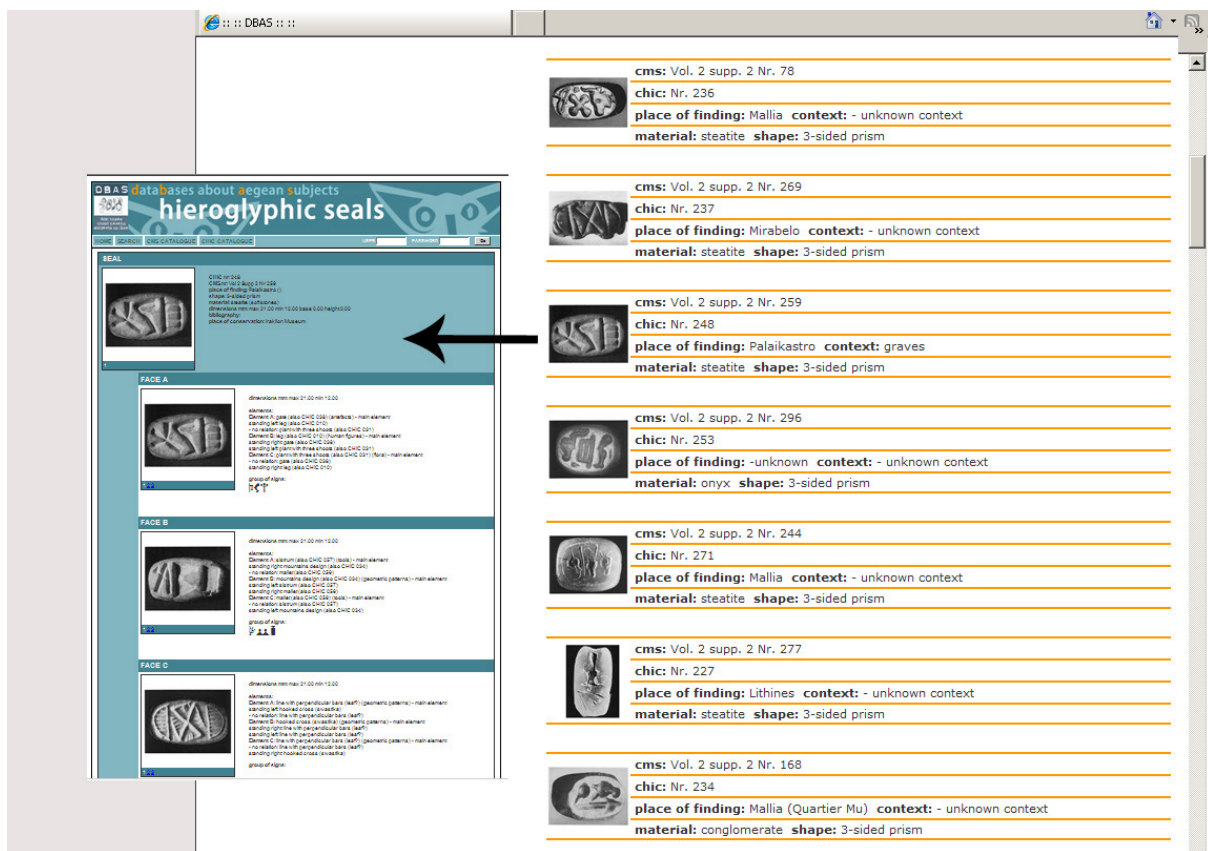

Figure 3. Data-base on Cretan Hieroglyphic seals [DBAS-CHS]

Another point of interest is that in our database are considered not only those symbols that traditionally – according to CHIC classification – have been already recognized as Hieroglyphic signs, but also “iconographic” symbols attested next to the ratified script-signs: these latter are analysed at the same level of the first ones and allow a new kind of search based on the association patterns between these two types of elements. As we already noted “the results, verifiable on a statistic ground, may offer new hints about recurring series of

symbols, possible different interpretations of the so-called variants of each symbol and, most of all, may clear up a conceivable script value for some symbols, till now considered as iconographic” (Jasink, Bombardieri, Marino 2009: 252).

It is obvious that it has been easier to construct this Database having previously created our series of fonts, and especially **minosigns4**.

Entering into details, the search referring to single - script and iconographic – symbols, is organized into three main queries:

a) we may obtain the complete occurrence of a single element within the whole corpus of symbols, with the display of a table which specifies not only the Numbers of CHIC where the symbol is found and its function (main or secondary, according to its position and dimension) but also its statistics, i.e. the item found and the item percentage with respect to the other symbols;

b) we may ask the relation between a symbol and the symbols occurring on the same face of a seal: a second table lists all the symbols in question, the number of occurrences together with the selected symbol, and the percentage of their relations;

c) we may choose two symbols, and a table appears with the single statistics about both elements and a list of the seals which present a relation between the two symbols. A total combination and the matched relation complete the table.

The output is very satisfactory since it provides a list of all the elements related to the selected one, the detailed relations between two elements and the percentages with respect to the total processed combinations.

The input and consultation interfaces are programmed in the PHP language (Hypertext Preprocessor). The user has a disposable field for dedicated queries based on SQL (Structured Query Language), that is a special-purpose programming language designed for managing data held in RDBMS (Relational Database management System).

2c. DBAS-LASV: a DataBase on Linear A inscriptions on Minoan Libation Tables.

This Database is still a work in progress, but the content is just ready. It deals with the Linear A inscriptions which appear on the so-called “libation tables”, stone vessels found in Minoan cultic areas, especially sanctuaries on the mountains but also within and next to Minoan palaces. The study has been made as a master degree thesis by dr. Chiara Margheri, and with the help of the team of DBAS she is inserting all the data within a database. First of all we will obtain a series of tables, each one referred to an inscription and associated with

images (photo, drawing, both of the inscription and of the supporting “table”): the query may be carried out according to number, provenance, type of context, and similar. A more specific query concerns single signs and groups of signs of the inscriptions.

2d. Selected publications of @egean research project

Jasink, A.M., Baldi, M., Bombardieri, L., Carminati, F., Gonzato, F. 2006 - “Collecting Databases about Aegean Subjects on-line (DBAS Project)”, *Kadmos XLI* : 173-186

Bombardieri, L., Gonzato, F., Jasink, A.M. 2007 - “New reaserch tools for the Aegean Studies. The DBAS project on-line”, *do-so-mo. Fascicula Mycenologica Polona* 7: 81-92

Jasink, A.M., Bombardieri, L., Marino, M. 2009 - “The Ahhiyawa Question and the Cretan Hieroglyphic Seals: two Databases in the DBAS project” in (F. Pecchioli Daddi, G. Torri, C. Corti eds) *Central-north Anatolia in the Hittite period: New Perspectives in light of recent Research*, Acts of the International Conference held at the University of Florence (7-9 February 2007), Roma: 249-257, pl. XXX-XXXII

Bombardieri, L. 2009 - “The Data Base on Cretan Hieroglyphic seals (DBAS-CHS)”, in A.M.Jasink, *Cretan Hieroglyphic Seals. A new classification of symbols and ornamental/filling motifs*, Pisa-Roma: 197-207

Jasink, A.M., Tucci, G., Bombarbieri, L. (eds.) 2011 - MUSINT. *Museo interattivo delle Collezioni egee e cipriote in Toscana. Ricerche ed esperienze di museologia interattiva*, (= Periploi 3), Firenze

Jasink, A.M. 2011 - “Il patrimonio egeo-cipriota e l’archeologia pubblica” in (G. Vannini ed.) *Archeologia pubblica in Toscana. Un progetto e una proposta*, Workshop 12 luglio 2010, Firenze: 119-124, Firenze

C.Faralli, A.M.Jasink 2012 - “DBAS web portal: on-line data bases on Aegean Subjects”, in *Proceedings of the 38th Conference on Computer Applications and Quantitative Methods in archaeology*, Granada April 2010 (CAA 2010)

Jasink, A.M., Tucci, G., Cini, D. 2012 – “MUSINT: a virtual habitat for relocated archaeological artifacts”, in (W.Borner, S. Uhlirz, L. Dollhofer eds), *Proceedings of the 16th International Conference on Cultural Heritage and New Technologies*, November 14 – 16, 2011, Wien, Wien: 185-200.

Jasink, A.M., Bombardieri, L., Dionisio, G., Tucci, G., Cini, D., Nunziati, W. 2012 - “MUSINT Project: towards a digital interactive archaeological Museum”, in (V. Cappellini ed.) *Proceedings of EVA 2012 Florence*, Firenze 9-11 maggio 2012, Firenze: 113-118

Bombardieri, L., Jasink, A.M 2012 - “Risorse e Tecnologie digitali per una Protostoria egea e cipriota. Un nuovo orizzonte attraverso banche dati digitali e musei interattivi nell’ambito delle Civiltà Egee. Progetto DBAS e

progetto MUSINT a confronto”, *Archeomatica* N°4, Anno III, dicembre 2012: 6-13

Jasink, A.M, Kruklidis, P. 2013 - “Urban and extra-urban cult buildings in the Aegean world: from the excavation to the 3D reconstruction”, in *Proceedings of the 17th International Conference on Cultural Heritage and New Technologies*, November 14 – 16, 2012, Wien, Wien: 1-14

Jasink, A.M. 2013 - “Experiments on Aegean virtual Museology”, in *Proceedings of the 16th Symposium on Mediterranean Archaeology*, 1st-3rd March Florence 2012, Oxford 2013: 1177-1182

Bombardieri, L., Jasink, A.M. 2014 - "Lo sviluppo di Digidactic tools nella didattica tradizionale ed interattiva: casi studio di collezioni archeologiche toscane", *Archeomatica* N°2, Anno V, giugno 2014: 22-26

3. Digital tools for Epigraphy, Paleography and Philology: a few Case-studies from Florence Cultural Institutions.

3a. A digital Ancient Greek-Italian Dictionary

Digital resources can prove very useful in the teaching of languages, especially those like Greek and Latin, which, compared to modern ones, present additional difficulties because of no longer being spoken and referring to socio-cultural realities different from ours.

Of course, one thinks immediately of multimedia (texts accompanied by images, sounds, etc.). But there is another aspect, more subtle and profound, which pertains to semantics (a linguistic dimension much more complex and elusive than phonetics, morphology and syntax): the possibility that new lexicographical tools can help users – and especially inexperienced ones – in reconstructing the complex network of relationships which connect the elements of a text, thus realizing the formation of the meaning.

From this point of view, traditional paper dictionaries suffer from fixity (users are forced to follow the path of lexical analysis offered by the book) and atomization (users are forced to analyze words in sequence, one by one). Only in small part are these problems solved with the CD usually attached to the volume, which essentially reproduces the printed edition, with only a few marginal additional features.

These considerations led to the idea of a Greek (and maybe, in perspective, a Latin) dictionary in digital format which, thanks to the potentialities of informatics, would activate more “dynamic” paths of analysis, closer to the relationships of sense arising among the components of an utterance; a tool highlighting the fundamental semantic oppositions (positive/negative, deliberate/not deliberate etc.) and the contextual conditions under which a polysemic word gains one or another of its possible meanings.

This operation is part of a larger project of renovation of classical languages didactics. From it a new handbook originated (F. Michelazzo, *Nuovi itinerari alla scoperta del greco antico. Le strutture fondamentali della lingua greca: fonetica, morfologia, sintassi, semantica, pragmatica*, Firenze University Press 2006) which has given good results both for university “absolute beginners” and – the paradox is only apparent – for future teachers. The dictionary is meant to be the extension and completion of this volume, from which it takes and applies the methodological approach (with a constant attention to semantic and pragmatic-contextual phenomena) and to which it furnishes the necessary lexical basis. This will make it easy to go from one word to the illustration of the phenomenon characterizing it; and in the theoretical treatment of a phenomenon it will be easy to deduce from the dictionary the words involved and the relative exemplification.

Once completed and become operational, this “integrated package” (handbook + dictionary) will be employed in kinds of “didactics in the distance” (which several universities are promoting), and will prove interesting for high school teachers too: they will have the opportunity both of easily selecting words and phrases with certain characteristics, and of cooperating in the implementation of the system, enriching it with didactically useful materials, in a sort of collective “work in progress”.

The realization of the project is proceeding on a dual track: on the one hand, the collection of linguistic data (prof. Francesco Michelazzo with collaborators); on the other, the development of computer procedure (prof. Paolo Nesi’s collaborators, Department of Information Engineering – DINFO – University of Florence) (FIG. 4).

Gli esempi che seguono intendono dare un' idea, pur sommaria, di trattazione di parole problematiche, e in particolare della possibilità di codificare le situazioni di polisemia attraverso l' individuazione – anche con apposita simbologia – di alcune fondamentali opposizioni semantiche; p.es.

- ⇔ presenza di un' opposizione semantica
- ↑↓ opposizione semantica attivo/passivo
- ☹ opposizione semantica positivo/negativo
- ⚠ rischio di interpretazione errata (falsi amici ecc.)

Selezionando, nella maschera di ricerca, le caratteristiche desiderate, si potranno scaricare dal dizionario tutte le parole che presentano un determinato fenomeno (semantico, sintattico, morfologico), rendendo così più facile la sua comprensione.

1. κ α τ α σ τ ρ ο φ ή

classe semantica: nome

radice: str^o/o_i,p^h «ruotare»

⇔ κ α τ ά = ¹«sotto» oppure ²«arrivo al punto finale»

⇔ ☹

⚠

* da κ α τ ά ¹ = «conquista, assoggettamento»

* da κ α τ ά ² = ☹«esito, conclusione» (non necessariamente negativa) di una vicenda, della vita ecc. – ☹«catastrofe»

2. ά β λ α β ή ς

classe semantica: aggettivo

radice: blab «danneggiare»

⇔ ↓↑

* ↑ «innocuo»

↓ «indenne, incolume»

3. π α ρ α δ ί δ ω μ ι

classe semantica: verbo

radice: d^o /δ «dare»

⇔ ☹

* «trasmettere, tramandare»

* ☹«dare, consegnare»

☺«affidare»

☹«abbandonare, tradire»

* «concedere» τ ι ν ι τ ι ~inf.

Figure 4. Sample entries from *Digital Ancient Greek-Italian Dictionary*

3b. *The EDR-project Etruria (Epigraphic Database Roma)* [http://www.edr-edr.it/Italiano/index_it.php]

The international project EAGLE (Electronic Archive for Greek and Latin Epigraphy) is part of an European financed project (Eagle-Europeana). It aims to digitize the entire epigraphic heritage of the Greek and Roman world (published documents from archaic times to late antiquity). The schema of the data and their inclusion in the database is much more articulated and rich than previous ones; it is constantly updated and made through a complex system of checks among cataloguers, regional and central supervisors (FIG. 5).

EAGLE is organized for the moment around four major research team, based in Italy, Germany, Spain, but there will be an extension of the framework of collaborations. It is a system of federated databases.

The material of Urbs-Rome and Italy is based on a project called EDR (Epigraphic Database Roma). Further to the deliberations approved in Rome in 1999 by the Commission "Épigraphie et Informatique" of the Association Internationale d'Épigraphie Grecque et Latine (AIEGL), EDR was launched as an experimental project aimed at creating a unified database for ancient epigraphy. In 2003 EDR became an independent structure following up AIEGL's decision to gather under the same portal a number of single databases, all having common features, instead of creating just one extensive base. This resolution marked the birth of EDR as an independent databank.

EDR - Epigraphic Database Roma

EAGLE ELECTRONIC ARCHIVE OF GREEK AND LATIN EPIGRAPHY
International Federation of Epigraphic Databases
under the patronage of
Association Internationale d'Épigraphie Grecque et Latine - AIEGL.

Italia, Sicilia
Sardinia
Epigraphicae
Link
Forum
Sponsor

53116 epigrafi
19258 foto

Pagina 1 di 1

1.

Schedae numerus: EDR127001

Regio antiqua: Etr
Regio nostrae aetatis: I
Urbs antiqua: Centumcellae
Urbs nostrae aetatis: Civitavecchia (Roma)
Locus inventionis: Civitavecchia (Roma), località Prato del Turco, sepolcreto dei classici (a. 1864)
Locus adervationis: Civitavecchia (Roma), Museo Archeologico Nazionale, inv. 80610
Rerum inscriptarum distributio: tabula
Rei materia: marmor
Mensurae: alt.: 0.00 lat.: 0.00 Crass./Diam.: 0.00 litt. alt.: ?
Status tituli: tit. integer
Scriptura: scalpro
Lingua: latina
Titulorum distributio: sepulcralis
Virorum distributio: mil.; ignoratur
Editiones: CIL 11, 03522 (1)
I. Caruso, Civitavecchia e il suo territorio, Roma 1991, p. 44, con foto (2)
Textus:

D(omi) M(anibus) M(arco) Acutis
Faustino miles (cl)assis)
pretoriae Misenati
trierae Castorae
5 vixit an(is) LVI
militavit anis XXIII
curatore fecit G^e
nium Epulanium
Pium

Apparatus: Textus secundum (1), contulit C. Slavich a. 2013
«In parte dextra integram significavit Rossi, fractam vidi ego» (1); allo stato attuale la pietra non presenta segni di rottura, ma non si può escludere la risegatura di un listello dal margine destro.
L'iscrizione si segnala tanto per l'accuratezza dell'incisione quanto per le carenze grammaticali e ortografiche.
v. 7: curatore(m) (1) non risana la sintassi; il senso è faciendum curavit Cn. Epulanius Pius
Datazione: l'attività del sepolcreto è complessivamente databile al II-III d.C. sulla base dei ritrovamenti monetali, cfr. CIL 11, p. 525.
Tempus: 101 d.C. / 270 d.C. (archaeologia, palaeographia)
Schedae scriptor: CARLO SLAVICH Tempus schedae: 17-02-2013

Figure 5. Sample entry from *EDR- project Etruria (Epigraphic Database Roma)* [http://www.edr-edr.it]

Since 2010, Prof. Giovanni A. Cecconi coordinates a research group formed by a group of young scholars working on the inscriptions of Roman Etruria and (partly) Aemilia. The dossier is composed at least by six thousands documents, without calculating the unpublished documentation, itself noteworthy from a numerical point of view. Until now, the inscriptions studied and uploaded online is about four thousand and five hundreds.

Among the elements to be considered:

- 1) "decentralization "; scholars who work on documents know adequately for biographical or professional reasons the areas of their competence , and this is essential for Italy (and in Etruria), where historical, historiographical and antiquarian traditions are very strong; here a thorough knowledge of topographical territories is needed, and so are the contacts with museums, private collectors, parishes etc. so to have the opportunity to carry out autopsies of the pieces.
- 2) the cataloguers have been mostly volunteers although a PRIN 2010-2011 funding allows some of them to have incentives and to advance the detection and study of evidence more quickly.
- 3) the project while proceeding with caution and apparent slowness is more reliable than other similar databases, such as (albeit very important) EDCS-Clauss Slaby, which already contains the entirety of the current Latin epigraphic heritage but where—sometimes one can find inaccurate information and, above

all, the information is still restricted to a few essential data. After some negotiation, in the due course and after necessary organizative and technical adjustments also EDCS-Clauss Slaby will possibly come to be a part of the EAGLE project.

4) at the current stage EAGLE contains much more than 150,000 records of Latin inscriptions from all over Latin West; specifically EDR about 74,000, for Rome and Italy (excluding the Christian inscriptions of Rome, which fall within the federated project Bari-EDB) out of a total of about 150,000.

The opportunity to benefit from European funding (the EAGLE project has recently received funding Europeana, which however has partly different high-technology characteristics which are especially aimed to the exploitation of all the photographic documentation, usage via Smartphone and other didactical projects) will determine the greater or less rapidity of the end of the project at least for the Latin part, which currently is expected to take another at least a decade (less for Italy) and a few decades if considered all Greek epigraphy . The extreme care with which data are inserted is due to the very articulated wealth of information about single inscriptions (a real complete series of information, paleographical, epigraphical, historical, museographical etc.).

Finally, the data are constantly emendable, making the project a system whose already high reliability is expected to increase gradually .

To understand the contribution of this project to the advancement of the ancient historical, archaeological and epigraphic evidence is sufficient to use the simple search form on the site EDR.

3c. How to utilize the digitalisation: a 'MOOC'-based project for Renaissance Philology

Petrarch, as known, represents the starting point for Italian Humanism, and especially gave birth to the modern Philology, that is a focus research on written patrimony, trying to approach as more correctly as possible the original text fixed by the author. In particular, Florence, with its history and with its spectacular monuments of art, captures the carefulness of scholars and not scholars.

The Renaissance Philology, luckily, is not a rigid field of studies, but it can draw to the wide heritage of archives and libraries, because, as Paul Oskar Kristeller argued since 1938, the edition of texts is the most important priority for the knowledge of a culture and of the history of this culture. New technologies of digitalisation can offer advantages balancing a gain of time reliable results. Under this perspective, many European libraries (e.g. the Staatsbibliothek of München) have digitalized some of their manuscripts, incunables and maps. Among the Florentine cultural institutions, the Archivio di

Stato uploaded on its website a large collection of documents, for free consultation; the Medicea Laurenziana Library has also digitalized some manuscripts; some of the old book-bindings the Riccardiana Library has been equally digitalized (cf. R. Miriello, in this paper); the Association “I manoscritti datati d'Italia” has put on the website some pages of manuscripts of various copyists. And also the University of Florence promoted the project “Impronte digitali”, with the aim to digitalize the most important archival documents kept in its libraries historical collections.

Actually, how can one use all this material? This ongoing project aims to organize a MOOC (=massive open online course) series of lessons in Philology and Culture of the Renaissance, which can eventually use a new digital technology. By definition, a MOOC-based project is an open course. Only at the end of the course, the student or a long life learning person can gain an attestation, after being examined (and paying the fees). It is obvious that this is a challenging course needing a teaching team. The University, which has also the mission of the society of knowledge, may eventually organize single courses or whole courses in MOOC modality.

The use of innovative technologies applied to humanities (from digitalization of documents to the creation of dedicated digital learning resources) is a fruitful approach and may produce positive consequences.

In fact, the Renaissance has been defined as the “Hercules' crossroad” which speaks us of the laborious birth of the modern age; unfortunately, at the present situation the teaching platforms for Secondary School in Italy offer a reduced level of information about the literature of the Humanism; at the same time, Italian Universities have decided a gradual elimination of the majority of Mediaeval and Renaissance Philology or Humanistic Literature courses. This evidence lead us risking to reduce the university educational offer to a secondary school (already reduced) level. It is clear that complaints are not useful in this situation, but it seems necessary to create new roads and especially to try to follow them.

3d. Catalogue on-line of Medieval and Renaissance Bindings of the Riccardiana Library of Florence.

[<http://www.riccardiana.firenze.sbn.it/main.php?Lang=IT>]

There is still a lot to be investigated, discovered and studied in a systematic way about the history and upon the structure of bindings in Italy and particularly in Florence.

The Riccardiana Library of Florence, with the particular nature of the library (almost "library of libraries") and with its valuable collection of books

gathered thanks to the Riccardi family's bibliophile passion, contains manuscripts coming from many private renaissance collections of extraordinary interest.

Legature on-line is a project in progress and provides descriptions of intact or restored Medieval and Renaissance bindings, still bearing some traces of the ancient structure, for a total of 320 pieces. The second step of the project will be devoted to the cataloguing of the printed book bindings, incunabula and 16th century printed books.

The record contains a concise external description of the codes (author, title, century, folios material, dimensions, foliation) and the structural elements (bands, boards, headbands, materials of the covers, clasps, straps, etc.), even decorative (typology of leather decoration, technique of decoration: "dry / a gold / color", etc.), of their bindings. There are also three fields: one dedicated to information on the restoration, documented in the archive of the Library, the second dedicated to bibliography and the third dedicated to notes, where additional explanations or details for which there are no fixed spaces (for example: scribe's signatures, illuminators, etc.) are listed, in order to make the on-line catalogue as much comprehensive as possible while providing the users a number of information without increasing the burden of the description (FIG. 6).

For a friendly consultation, amenable also for non-specialists, the database has numerous possibilities of access to documents, identified by the MS-number and traceable through the traditional indication of Author-Opera, in most common normalized forms and in their variants as well. The other fields of alternative query (date, location, binding typologies, wooden boards or quadrants, covers, decoration typologies, bands, headbands, cuts) have a curtain with an interrogation wizard by typologies, which allows a full search-text for all fields not strictly related to the binding, but useful for the packaging material and the history of the manuscript (for example: owners, stationers, etc.).

The description can be displayed, as well as in the format 'record', with the description divided into strings, even in the most compact descriptive format, in order to provide a precise, complete and modern tool for consultation. In the context of the archeology of the book this catalogue is the first that has each record to support moving 3D digitized images, with the possibility to rotate the 3D object and zoom any part of binding and the details of the decoration by a special zoom and a resizable lens. The decorated leather of the covers may be viewed by the option of negative viewing of the image to get a better view of the decorative elements.

In addition there is a useful Glossary of technical terms, in alignment by the census of medieval bindings promoted by the Central Institute of Pathology of the Book in Rome.

Presently, the database consists of 118 records, with 115 of them re-proposed in a book by the same author, obtained from the same electronic

database (*Al primo sguardo... Legature riccardiane, I*, edited by Rosanna Miriello, Firenze, Polistampa, 2008 - *Biblioteca Riccardiana*).

CREDITS

Visualizzazione descrittiva :: Visualizzazione a scheda :: Ricerca :: [Stampa scheda](#)

Ric.342 (--->)

Segnatura: Ricc.342 (K. IV. 5)

Autore/Titolo: Andrea Bauria, *Defensio apostolicae potestatis contra Martinum Lutherum* (ff. 2r-174r)

Data: Sec. XVI, prima metà

Luogo: Italia, Venezia

Tipologia: Legatura in cuoio impresso a oro

Descr. esterna: Cartaceo; 1521, Venezia; ff. II, 174, II'; mm 205 x 151 x 23

Assi o quadranti: Quadranti in cartone; mm 211 x 153 x 2; l'unghiatura ai tagli davanti di piede è di mm 3, mentre è assente al taglio davanti

Cucitura/Nervi: Nervi e cucitura di restauro, anche se i segni sul cuoio del dorso evidenziano che in origine la cucitura era eseguita su tre doppi nervi

Capitelli: Capitelli di restauro

Coperta: Coperta in cuoio di capra tinto di marrone

Decorazione: Il cuoio dei piatti è riccamente decorato. Due cornici delineate da fasci di filetti impressi a oro e a secco: la prima di piccolissimo spessore con impresso otto volte, a oro, un ferro a forma di 'giglio stilizzato'; la seconda cornice è decorata con 24 impressioni, a oro, di grosso ferro rettangolare a cordami intrecciati. La zona centrale, rettangolare, presenta inscritta una losanga all'esterno e all'interno della quale sono impressi a oro ferri di varie forme e dimensioni a 'fogliette islamiche', a 'foglia d'edera' e di nuovo 6 volte è impresso un ferro a forma di 'giglio stilizzato'

Dorso: Il dorso è diviso in quattro caselle riccamente decorate con impressioni a oro di ferri a 'giglio stilizzato' e di filetti disposti a formare una grata, all'interno della quale nelle caselle di testa e di piede è impresso più volte un piccolo ferro a 'foglietta di edera'

Fermagli e fornimenti: Sul cuoio dei piatti sono visibili i fori lasciati da quattro lacci ora caduti

Taglio: Taglio dorato

Restauro: Il legatore Dante Cappellini (04/07/1933) ha ricucito il codice e ha rifatto la legatura conservando la vecchia coperta restaurata

Note: Il codice rappresenta probabilmente la copia ufficiale di presentazione al cardinale Marco Comer dell'*Apostolicae potestatis contra Martinum Lutherum defensio* dell'agostiniano Andrea Bauria (cfr. Samaritani, *Contributo documentario*, p. 976)

Bibliografia: Lami, *Catalogus*, p. 64; *Inventario e stima*, p. 11; Rigoli, *Illustrazioni*, p. 217; *Mostra storica della legatura artistica*, p. 70 nr. 228; De Marinis, *Legatura artistica*, II, p. 113 nr. 2094, tav. CCCLXXVI; Kristeller, *Iter Italicum*, I, p. 190 e II, p. 516; Samaritani, *Contributo documentario*, p. 978-979; *Riccardi a Firenze e in villa*, p. 178; Miriello, *Legature riccardiane. I*, pp. 138-139 nr. 52

Per ruotare il libro cliccare con il tasto sinistro del mouse e, tenendolo premuto, spostarlo fino al raggiungimento della posizione desiderata.

Copyright © Biblioteca Riccardiana di Firenze

Figure 6. Sample entry from *on-line catalogue of Medieval and Renaissance Bindings of the Riccardiana Library of Florence* [<http://www.riccardiana.firenze.sbn.it>].

4. Conclusions

A DigiDactic approach to the advanced studies in Humanities reveals useful potentialities. Digidactic can be rightly considered as a merging new definition of Digital+Didactic; significant development trends can eventually be highlighted both in the application of digital tools for research purposes and didactic tools for educational platforms.

The above discussed case-studies, as well as the recent experience of @egean Laboratory at the University of Florence, confirm the relevance of these methodologies within an array of fields, traditionally considered un-related with each others.

As to the creation of new digital tools, the actual development is towards the implementation of interactivity factors, thus strengthening the performances of an immersive experience and a deeper relation between the virtual document and the user. The MUSINT Project, promoted by the @egean Lab team, with the support of Regione Toscana, and dedicated to the Aegean and Cypriote

Archaeological Collection in Tuscany, represents an example in the creation of this kind of new virtual exhibition galleries.

On the other hand, the development of new educational approaches can be easily implemented in the didactics for primary and secondary schools. In this vein, @egean Lab. has also recently promoted a fruitful exchange with the Polo Didattico di Montelupo Fiorentino, in order to improve possible new teaching paths in ancient history, mythology and material culture.

Both the research lines need to be obviously updated in the next years, as an ongoing process of gradual development of new tools and methodologies.

Flavia CARRARO
(Marseille, France)

Retour sur E. L. Bennett. Quelques réflexions sur la classification typologique des signes du linéaire B

Abstract: The aim of this paper is to reconsider one of the most important works on Mycenaean writing : "*Names for Linear B writing and for its signs*". This article, written by Emmett L. Bennett in 1963, still represents a reference in Mycenaean Studies, however it has never been considered in detail. In particular I will focus on the typology of signs of Mycenaean Script sketched by Bennett and on the dialogue that the author establishes with great historians and theorists of writing such as Gelb and Cohen. Arguing for a complementary approach to the point of view traditionally adopted in Writing Studies - in which writing systems are described, analyzed and classified on the basis of the functional and morphological features of their signs - Bennett focuses on the relationship that signs have with the texts they construct and the implications of this analysis are at the very heart of the interpretation of "writing" and "script". Bennett's essay is unique and unparalleled not only in Mycenaean literature, and the elements of his original thinking show also its great modernity.

Key words: Accounting, Lexigraphy/Sematography, Mycenaean Texts, Theory of Writing, Writing Systems and Scripts.

Flavia Carraro – Chercheur correspondant *Centre Norbert Elias* - UMR 8562 - CNRS Marseille, France.

E-mail : fcarraro@yahoo.fr

L'apport unanimement reconnu au sein des études mycéniennes d'Emmett L. Bennett à l'étude de l'écriture est et demeure incontournable, et la référence à cet auteur s'impose à tout chercheur travaillant sur l'écriture linéaire B.

Bennett étudia avant et après le déchiffrement l'écrit mycénien au plus près ; analysant, copiant et triant les variantes des signes, examinant le *ductus* particulier qui leur avait donné forme dans l'argile, établissant leur répertoire, leur numérotation et finalement leur indexation, préparant les premières éditions des documents, et enfin jetant les bases d'une réflexion méthodologique qui ne cesse d'être actuelle sur les conditions, les contraintes et les objectifs de cet immense travail.¹ Sur la base de cette œuvre – véritable travail d'ethno-graphe [Carraro à paraître] – pour laquelle il est considéré le père de l'épigraphe mycénienne et qui lui a valu le titre de « *Linnaeus of Mycenaeanology* » [Pope 1989:

¹ Cf. E.L. Bennett, *The Minoan linear B from Pylos*, PhD Dissertation, University of Cincinnati, 1947; *The Pylos Tablets. A preliminary transcription*, Princeton, 1951; *A minoan linear B Index*, New Haven, Yale University Press, 1953; *La question d'un Corpus mycénien et d'un Index mycénien*, [in :] M. Lejeune (ed.), *Etudes mycéniennes*, Actes du Ier Colloque International de Mycénologie, Gif-sur-Yvette 3-7 Avril 1956, Paris, CNRS Editions, 1956, pp. 209-219.

25], il bâtit une science de l'écriture linéaire B, dont l'ensemble de son activité scientifique témoigne.

Parmi les écrits de ce savant américain il en est un qui figure le premier – et qui demeure encore de nos jours unique – à affronter la systématisation des signes qui composent l'écriture linéaire B au regard, d'une part, de la typologie graphique et, d'autre part, de la spécificité de la documentation mycénienne : « *Names for Linear B writing and for its signs* »² (désormais *Names*).

Présentant une analyse compréhensive des signes et des systèmes auxquels ils appartiennent – sujet déjà traité dans un autre écrit fondamental³-, cet article de 1963 présente la particularité d'insérer le cas mycénien dans une analyse et une interprétation théorique de l'écriture, et d'élaborer une typologie tout à fait particulière non seulement des signes, comme son titre l'indique, mais des « faits graphiques » mycéniens. C'est sur ces aspects que nous proposons de revenir dans ce papier.

Le texte de Bennett, très bien organisé sur une vingtaine de pages qui ne comportent aucune illustration ni reproduction de caractères, présente une progression tenue et complexe parfaitement scandée entre énoncés théoriques et exemples, également complétée de résumés schématiques, et se prête à une double lecture.⁴ En effet, il comporte deux parties, elles-mêmes subdivisées en sous-parties, selon les types d'écriture et les éléments graphiques pris en considération, d'abord dans leurs aspects généraux, énoncés le plus souvent sous forme de définitions et corollaires⁵, puis suivant les caractéristiques particulières que le cas du linéaire B présente. Ainsi il est possible de lire ces parties comme l'une l'introduction de l'autre et, en même temps, de le considérer de manière indépendante.

Malgré l'importance de *Names*, il est notable, d'une part, que la classification des signes élaborée par Bennett n'ait pas eu un succès conséquent, seulement certaines notions étant reprises dans la littérature, suivant plus ou moins explicitement l'acception originaire - comme c'est le cas pour « idéogramme » ou pour « sématographie » et « sématogramme » ; d'autre part, que les tenants et les aboutissants de ce qui peut à tous les effets être considéré comme un essai théorique novateur – Bennett se situe dans la lignée d'Ignace

² E.L.Bennett, *Names for linear B writing and for its signs*, "Kadmos" 2, 1963, pp.98–123.

³ E.L.Bennett, *Fractional quantities in Minoan bookkeeping*, "American Journal of Archaeology" 54, 1950, pp. 204-222.

⁴ La nature et la teneur des exemples donnés par Bennett doivent être remarquées. Ces exemples sont empruntés aux écritures modernes aussi bien qu'à l'écriture algébrique, monétaire, comptable, et des allusions sont faites à la notation musicale. Seulement l'écriture linéaire B sera prise en considération dans les pages qui suivent. Nous ne discuterons pas l'ensemble des items et des catégories de la typologie de Bennett, limitant notre analyse aux arguments et aux exemples qui concernent le cas mycénien.

⁵ Cf. E.L.Bennett, *Names* 1963, p.101.

Gelb et de Marcel Cohen⁶, et la théorie qu'à travers le cas mycénien il expose se situe au même niveau que celles avancées à l'époque par les grands historiens et théoriciens de l'écriture⁷ – n'aient pas été approfondis.

Si le premier point, comme nous le verrons, peut facilement trouver une clarification dans les caractéristiques mêmes de la typologie élaborée – peu heuristique au regard des aspects historique, linguistique et paléographique de l'écriture que les études mycéniennes se proposent d'élucider, selon les disciplines et les orientations qui les caractérisent depuis le déchiffrement⁸; le deuxième aspect de la réception de la typologie de Bennett touche au cœur des études sur les écritures et de la définition de leur objet. Car, en effet, si dans son propos initial et explicite *Names* annonce une description et une définition systématiques de l'écriture linéaire B et de ses signes - « *a set of names* » [Bennett 1963 : 98] -, nous pensons que son principal apport (mais aussi sa grande difficulté, contextuelle et logique) se situe ailleurs. Le linéaire B et ses signes sont l'objet d'étude et à la fois le but visé par l'analyse, mais ils constituent également le moyen d'avancer une théorie de l'écriture pour laquelle le cas mycénien est une illustration parfaitement exemplaire.

Nous présenterons d'abord brièvement les généralités relatives à la question de la définition des signes du linéaire B telle qu'elle a été envisagée dans les études mycéniennes ; ensuite nous prendrons en considération la typologie de Bennett, ses catégories et définitions, et nous en analyserons l'élaboration. Enfin, nous examinerons l'apport théorique de cet essai.

L'écriture mycénienne et les catégories graphiques en usage

Les caractéristiques saillantes du système graphique crétois B furent détectées et mises au jour par Evans dès le premier examen des documents inscrits retrouvés à Cnossos. Le caractère syllabique du système servant à noter des groupes de signes valant des mots, la présence de pictogrammes, le système décimal des chiffres furent ainsi d'emblée reconnus par le découvreur de Cnossos ainsi que d'autres aspects de l'écrit comme, par exemple, la direction d'écriture et la présence de signes séparateurs de mots.⁹ Grâce au déchiffrement, les tablettes que les scribes des palais de Crète et de Grèce rédigeaient peuvent

⁶ Les ouvrages cités par Bennett sont les suivants : I.J.Gelb, *Study of Writing*, London, Routledge, 1952 et *La grande invention de l'écriture et son évolution : a review*, "Language" 38, 1962, pp. 196-206 ; M.Cohen, *La grande invention de l'écriture et son évolution*, Paris, Imprimerie Nationale, 1958.

⁷ Non seulement Gelb et Cohen, mais aussi Février et Diringier. Cf. J.Février, *Histoire de l'écriture*, Paris, Payot 1959 et D.Diringier, *The alphabet. A key to the history of Mankind*, London - New York, Philosophical Library, 1948.

⁸ Cf. T.G.Palaima, *Archaeology and Text: Decipherment, Translation and Interpretation*, [in:] J.K.Papadopoulos, R.M. Leventhal (eds.), *Theory and Practice in Mediterranean Archaeology: Old World and New World perspectives*, An Advanced Seminar in Honor of Lloyd Corson, University of California, Los Angeles, 2003, pp. 45-74.

⁹ Cf. A.Evans, *Knossos 1900*, "Annual of the British School at Athens 1899-1900", 1900, pp. 3-70, p.57 et ss.

être lues et comprises, et le système des signes et leur emploi peuvent être décrits et analysés.

Les Mycéniens écrivaient avec un syllabaire et employaient, avec le système d'écriture « proprement dit » [cf. Ventris et Chadwick 1953 : 85], notant la langue grecque-mycénienne, un répertoire de signes « idéographiques », fonctionnel à la nature comptable des enregistrements écrits de la bureaucratie palatiale (« *a kind of commercial shorthand* » [Ventris et Chadwick 1953 : 85]). Comme aussi les répertoires des signes, sous la forme de tables ou de listes de caractères, peuvent le montrer, les catégories traditionnelles sont employées pour définir et rendre compte des unités graphiques qui composent l'écriture linéaire B : des syllabogrammes et des idéogrammes.¹⁰ Par ailleurs, dans les histoires de l'écriture, historiens et théoriciens nous présentent le linéaire B comme une écriture relativement simple, plus ou moins efficace au regard des fins auxquelles elle devait répondre au sein de la société palatiale et vis-à-vis de la langue qu'elle notait, et peu de pages lui sont d'ailleurs normalement dédiées.¹¹

Cependant, au sein des études mycéniennes et dans la littérature spécialisée, l'hétérogénéité des signes qui figurent spécialement dans la section comptable des tablettes, a demandé un traitement particulier visant à les organiser de façon cohérente et à établir et stabiliser la terminologie savante.¹² Si le syllabaire est principalement de type ouvert et est constitué d'environ quatre-vingt-dix signes, dans la catégories des « idéogrammes » avec les signes pour les nombres, régis par un système décimal, et les signes pour les unités de mesure, différentes selon le système de référence, sont également rangés des signes de nature ou de fonction idéographique qui représentent de façon plus ou moins reconnaissable ou encore qui désignent et connotent les biens enregistrés : artefacts et objets manufacturés, denrées et produits de différentes sortes, cheptel, personnel. Parmi ces signes, d'après *Documents* : les « idéogrammes simples », les « signes syllabiques employés comme idéogrammes », les « *adjuncts* » ou « déterminatifs », les ligatures, les monogrammes, les chiffres, les unités de mesure. Comme Ventris et Chadwick le soulignent, cette liste de signes « *does not materially affect their status (and may have been differently*

¹⁰ Comme il est d'usage dans les Histoires de l'écriture et des écritures. En mycénologie, d'après les répertoires de signes établis à Wingspread en 1961. Cf. E.L.Bennett (ed.), *Mycenaean Studies. Proceedings of the Third International Colloquium for Mycenaean Studies held at Wingspread*, 4 – 8 September 1961, Madison 1964.

¹¹ Parmi les présentations de l'histoire et du fonctionnement des systèmes graphiques anciens et modernes, nous signalons l'ouvrage de Daniels et Bright, où nous pouvons lire la contribution de Bennett. Cf. "Aegean Scripts" in P.T.Daniels et W.Bright, *The World's Writing Systems*, Oxford, Oxford University Press, 1996, pp. 125-133.

¹² Cette question s'est posée après le déchiffrement, notamment dès le Premier Colloque de Mycénologie, en vue de la publication des documents et en relation à la transcription et translittération des signes.

appreciated by the scribes themselves), but merely indicates the basis on which they appear to us have been divided » [Ventris et Chadwick 1956: 48].¹³

Les deux répertoires, syllabographique et idéographique, ne sauraient rendre compte de la variété des signes tels qu'ils sont employés dans les textes et dont les fonctions débordent les catégories traditionnelles en usage. C'est dire que les deux séries ne coïncident pas bien qu'elles aient des items en commun et que ce décalage reflète le décalage entre une écriture de description facile et des signes écrits qui, eux, semblent échapper à toute organisation systématique.

Les « Noms » de Bennett

Quiconque ayant travaillé sur les textes mycéniens peut, d'après Bennett, donner la définition suivante de l'écriture utilisée par les scribes: les Mycéniens écrivaient en un système syllabique avec des signes tracés de façon linéaire, le plus souvent à l'aide d'un stylet sur de l'argile molle ; mais bien plus complexe il apparaît de parler des signes employés – signes, symboles ou marques graphiques - et notamment de leurs « types » [cf. Bennett 1963 : 98].

Signes syllabiques, signes phonétiques, idéogrammes, numéraux, signes métriques, *commodity signs*, séparateurs de mots, *adjuncts*, *check-marks*, et encore déterminatifs, pictogrammes, signes linéaires, signes simples, ligatures, monogrammes¹⁴: ces termes, que Bennett cite dans une liste désordonnée (aucun principe d'organisation ne peut être repéré), font état d'après l'auteur de l'usage savant en matière de linéaire B. Comme nous pouvons aussi le constater, les aspects mobilisés, des plus généraux aux plus spécifiques, sont très hétérogènes et traduisent les différents points de vue qui investissent l'écriture et ses signes, de l'aspect sémiotique à celui plus strictement formel, de l'aspect textuel et épigraphique à l'aspect linguistique. Pour Bennett cette variété reflète le manque d'une description et d'une définition univoques et stables des signes et du système auquel ils appartiennent, satisfaisantes au regard aussi de la documentation.¹⁵

Les objets de l'étude sont ainsi posés par l'observation des signes mycéniens et la construction de cette série inhabituelle de termes : les signes *et* l'écriture ; et avec ceux-ci les axes qu'il s'agit de suivre afin de comprendre et situer l'hétérogénéité graphique même que l'auteur se propose de décrire, d'organiser et finalement de nommer. Description typologique et définition des

¹³ La classification de Sacconi présente notamment des variations par rapport à celle de *Documents* et témoigne aussi de la difficulté dans le cas de ces signes d'une présentation systématique. Cf. A.Sacconi *Ideogrammata Mycenaea*, [in:] E.De Miro, L.Godart, A.Sacconi (eds.), *Atti del I Congresso Internazionale di Micenologia*, Roma 27 Settembre – 3 Ottobre 1967, CNR, Roma, Edizioni dell'Ateneo, 1968, pp.513–555. Les chiffres et les unités de mesure sont prises en considération par l'auteur dans un article plus récent, présenté comme une intégration à celui de 1968. Cf. A.Sacconi, *Ideogrammi micenei per le cifre e le unità di misura*, "Kadmos" 10, 2, 2009, pp. 135–149.

¹⁴ Ibidem.

¹⁵ Ibidem.

signes se trouvent alors strictement corrélées et constituent les deux facettes de la terminologie ; elles figurent comme les éléments du problème que par cet essai Bennett s'attache à résoudre.

La distinction entre écritures phonétiques et écritures idéographiques, ou, entre « lexigraphie » et « sématographie », selon la terminologie de Gelb empruntée par l'auteur¹⁶, est suivie par Bennett qui engage ainsi son opération descriptive et classificatoire à partir de cette division, fondamentale dans l'histoire et la théorie de l'écriture. Cependant, ces termes trouvent chez Bennett une acception différente. Ils définissent non pas une écriture véritable –« *full-writing* » chez Gelb, « *écriture* » chez Cohen¹⁷ - et ce qu'il est possible de définir comme une « non-écriture » - tous les systèmes graphiques qui se situent « *outside of our normal system of writing* »¹⁸, les « *forerunners of writing* » de Gelb, les « systèmes synthétiques » et les « pictographies primitives » de Cohen – dans un rapport hiérarchique au plan historique et exclusif au plan typologique, mais, plutôt, les deux espèces d'un même phénomène, les deux « types » en lesquels l'écriture peut prendre forme, et occupent, chez Bennett, un même niveau typologique. La définition de l'écriture de Bennett est la suivante: « *The term writing may properly be applied to any system of human intercommunication by means of a set of visible marks with a conventional reference* » [Bennett 1963: 99-100], et l'auteur emploie le terme de « *general type* » pour désigner l'écriture dont lexigraphie et sématographie constituent les « types ».

Dans la lexigraphie les signes représentent des segments linguistiques de valeur variable - des phonèmes comme dans les lettres d'alphabet, des syllabes comme dans l'écriture mycénienne, des mots ou des phrases dans le cas des écritures logographiques -¹⁹ et l'ordre suivi pour leur agencement est un « ordre linguistique », qui correspond exactement à celui de la langue : « *As speech is necessarily a serial sequence of vocal sounds, so lexigraphy necessarily involves signs written and read in an unambiguous serial order, such that the order of signs representing the segments of speech corresponds exactly to the order of those segments* » [Bennett 1963 : 101].

Dans la sématographie, au contraire, l'agencement des signes s'organise suivant la « signification » dont les signes sont porteurs et selon ce que Bennett

¹⁶ Cf. E.L.Bennett, *Names* 1963, p.99. Le terme « sématographie » (« *sematography* ») est une variation par rapport au terme « *semasiography* ».

¹⁷ La définition de Cohen est citée en français dans le texte. Cf. E.L.Bennett, *Names* 1963, p.100.

¹⁸ Cette définition est citée par Bennett d'après Gelb.

¹⁹ Chez Bennett « *values of the signs* ». L'auteur reprend cette notion de la linguistique suivant aussi la terminologie en usage pour définir et caractériser les écritures phonétiques. Il souligne toutefois : « *I shall use the term 'value' to mean whatever segment of speech is represented by a lexigraphic sign.* » [Bennett 1963: 101]. Nous y reviendrons. Nous ne rentrerons pas dans les détails de la définition de l'écriture lexigraphique logographique et de ses sous-catégories (logogramme simple, composé et complexe). Nous référons au logogramme dans son acception générale, chez Bennett : signe pour un mot et segment signifiant. Cf. E.L.Bennett, *Names* 1963, pp.101-102.

désigne comme des « opérations logiques », variables et différentes selon les situations d'écriture et les fins visées par son utilisation : « *A fuller exposition of the types of sematographic writing would have a place for identifying devices, mnemonic devices, and the depictive (or programmatic) devices which we normally think of as a characteristic of the forerunners and first stages of writing, though they are as prevalent in modern use as ever* » [Bennett 1963 : 112-113].

« *Linear B is only in part writing of the first type, and the writing of the second type is of considerable importance in Linear B* » [Bennett 1963 : 100]: à partir de cette définition du linéaire B, qui signifie aussi la distribution de ses signes en deux ensembles d'un ordre supérieur, Bennett poursuit la description et la systématisation des signes mycéniens, parmi lesquels, évidemment, les signes « idéographiques » retiennent le plus l'attention.

En effet, une fois énoncées les caractéristiques principales de tout syllabaire à l'égard de la notation des langues et les contraintes que ce découpage graphique implique pour la notation du grec dans le cas du linéaire B, le syllabaire ne comporte pas de particularités. Cependant, dans les catégories de signes et de phénomènes qui appartiennent à ce niveau de la typologie, Bennett inclut aussi une série d'« *Auxiliary marks, signs, and devices* », qui « *though they may be essential parts of lexigraphic writing, do not themselves constitute types of writing* » [Bennett 1963 : 104]. Parmi ceux-ci, les signes séparateurs de mots et, plus important, les *spelling rules* et les règles d'orthographe.

Les premières, définies comme « *The set of conventions which prescribe the range of values of single signs and the values of such combinations [...], the knowledge of which is required in the writing and the correct reading of any phonographic system* » [Bennett 1963 : 105], opèrent au niveau des unités minimales d'analyse de la langue et de sa représentation par et dans les unités graphiques du répertoire des signes. Bennett fait référence à l'exemple des syllabes ouvertes dans les signes syllabiques simples (« *fundamental syllables* » [Bennett 1963 : 110]) et aux combinaisons de syllabes dans le cas des signes syllabiques complexes (« *more complex syllables* » [Bennett 1963 : 110]), et il fait allusion aux descriptions plus ou moins détaillées qu'à partir du déchiffrement en ont été données.

L'orthographe, au contraire, concerne les phénomènes historiques de canonisation et standardisation de l'écriture et ainsi l'ensemble d'usages, de conventions et d'habitus graphiques. Comme il est normal de s'y attendre, les exemples donnés par Bennett pour illustrer ce point sont dans la plupart des cas tirés du système alphabétique et des langues écrites modernes, car, dans le cas d'écritures et langues de l'antiquité, il est très difficile de distinguer entre *spelling rules* et orthographe et ainsi d'identifier les phénomènes que Bennett veut souligner. Peu de lignes y sont consacrées pour ce qui est du linéaire B, mais ainsi sont interprétés les « usages idéographiques » des signes syllabiques,

à la fois désignés en tant que « dispositifs » et comme types de « signes ». ²⁰ Les abréviations et les monogrammes du linéaire B, qui à partir d'un (ou plusieurs) signe(s) syllabique(s) écrit(s) représentent un mot, démontrent ainsi d'après Bennett un usage « dérivatif » et « logographique » des signes du syllabaire. ²¹

Écrit Bennett: « *Not all of linear B writing is lexigraphic, but that part which is is phonographic and syllabic, and the signs used are simply syllabic* » [Bennett 1963 : 110]. A la différence d'autres écritures logo-syllabiques de l'antiquité, où le principe graphique du rebus est largement présent, le linéaire B ne présente jamais de combinaison de signes phonétiques et idéographiques dans une même unité morphosyntaxique et, comme l'auteur le souligne, les deux répertoires demeurent distincts au regard de la notation de la langue ; d'autre part, les usages dérivatifs des signes syllabiques, situables au plan de l'orthographe, ne sauraient porter atteinte au caractère fondamentalement phonétique de ces signes, qui tous consistent en des syllabogrammes et répondent selon Bennett à l'ordre linguistique propre à la lexigraphie. Mais, en même temps, suivant Bennett, par le découpage duquel ils résultent et le fonctionnement qu'ils signifient au moment de la lecture, ces signes se prêtent aussi à un usage différent qui, plus proche de celui dont les idéogrammes témoignent, présente la particularité de l'autre type d'écriture : la sématographie.

Une question émerge alors à ce point de la classification des signes et de la progression de *Names* : si, parmi les signes de notation de la langue, syllabiques, il en est qui peuvent être définis en dehors de la lexigraphie qui a été pourtant assumée comme classe supérieure d'appartenance, sur quel plan en situer ce que nous pouvons définir au plan typologique comme une « dérive » ?

Passons aux signes sématographiques. Tous les signes employés pour tenir la comptabilité sont considérés par Bennett aussi en tant qu'« idéogrammes » et aucune différence par rapport aux interprétations traditionnelles et en usage ne semble pouvoir être relevée. Cependant, la classification de cet auteur est sur ce point originale. ²² A partir du sens que les unités graphiques considérées véhiculent, Bennett établit les catégories et sous-catégories dans lesquelles les signes sont classés, avec le nom de « *symbols* », et, chez Bennett, c'est le principe de fonctionnement qui caractérise la sématographie comme classe d'appartenance des signes qui détermine et justifie cette définition.

Les catégories proposées dans *Names* sont les suivantes : les « *numeral or numerical symbols* », qui consistent en l'ensemble des signes pour les nombres du linéaire B selon le système décimal employé (un signe pour les unités, pour dix, pour cent, pour mille, pour dix-mille) ; les « *fiscal symbols* », qui correspondent à ce que l'on a appelé dans les études mycéniennes

²⁰ Cf. E.L.Bennett, *Names* 1963, p.105 et 109.

²¹ Cf. E.L.Bennett, *Names* 1963, p.109.

²² Comme l'auteur le souligne : « *Here I have not found many guides in studies of writing and shall almost certainly end up with an ad hoc classification and terminology.* » [Bennett 1963: 112].

« idéogrammes » ou « *commodity signs* »²³ et qui sont distingués en les sous-catégories des « *substantive* » (les biens enregistrés), « *metrical* » (les unités de mesure) et « *substantive-metrical* » (les abréviations que sont ZE et MO, par exemple, en tant qu'unités de dénombrement, mais aussi les idéogrammes des denrées mesurables qui peuvent figurer comme mesure majeure suivie des mesures divisionnaires dans les textes, comme GRA ou AES, par exemple) ; les « *bursarial symbols* », qui consistent en les termes techniques inhérents aux opérations comptables, tels que (O)-pe-ro « manque », et qui réfèrent donc à la transaction dans laquelle les biens et leurs quantités et mesures sont impliqués ; les « *indicative and adjective symbols* », signes qui réfèrent à des adjectifs ou qui donnent des indications supplémentaires, comme les *adjuncts* (en ligature ou pas : si dans SUS+SI ou mi pour TELA), et qui peuvent donc être considérés comme complémentaires aux « *fiscal symbols* ».

En effet, écrit Bennett : « *In a complete fiscal expression, there will be substantive, metrical and numerical element present. The order of a fiscal expression will be conventional [...] and may or may not coincide with the normal verbal expression of its meaning [...]. The items and their quantities involved in the written records of the Mycenaean economy are indicated by the complex system involving the fiscal and numeral symbols* » [Bennett 1963 : 114]. Ces signes, ou symboles principaux, forment, avec les éléments qui précisent ou définissent la transaction (« *bursarial symbols* ») et les biens concernés (« *Adjective and Indicative symbols* »), un système composite apte à la comptabilité : « *appropriate to the keeping of the books* » [Bennett 1963 : 114]. Nous retrouvons là les éléments qui ont guidé déjà Evans dans son interprétation des tablettes et de l'écriture et qui définissent aujourd'hui encore le « système archivistique » mycénien dont les idéogrammes constituent « la clé de voûte » [Olivier 1979 : 49]. Aussi, nous reconnaissons les interprétations traditionnelles des signes depuis *Documents*. Cependant une autre sorte d'unité graphique apparaît en tant que item de la collection et intègre les « *symbols* » de Bennett : des « mots » qui, écrits en signes syllabiques et représentés par les groupes que ces signes composent, peuvent avoir la même fonction que les idéogrammes et se trouver, comme les autres idéogrammes, précéder les chiffres.

La série Aa de Pylos, dans laquelle les mots ko-wo et ko-wa apparaissent, comme l'idéogramme MULIER, avant les chiffres 1, 2 ou plus, sans qu'aucune marque de déclinaison n'en indique le pluriel, comme il serait au contraire normal de s'y attendre, illustre ce propos.²⁴ Selon les règles qui régissent la notation de la langue en linéaire B, le féminin duel apparaît comme différencié par rapport aux autres cas grammaticaux et des attestations existent d'enregistrements de 1, 2, 3 ou plus filles pour lesquelles des adjectives associés

²³ C'est là la seule référence explicite aux études mycéniennes dans *Names*. Cf. E.L.Bennett, *Names* 1963, p. 113.

²⁴ Cf. E.L.Bennett, *Names* 1963, p.117.

et déclinés renseignent quant au mot et à sa déclinaison. Ces exemples appuient le traitement que Bennett en fait dans sa classification : « *We should explain KOWA as an uninflectable fiscal, sematographic sign [...] rather than as an abnormal lexigraphic spelling of the feminine *kowo, abnormal, presumably, to distinguish it from the masculine ko-wo* » [Bennett 1963 : 118].

A partir de la définition la plus courante donnée au terme « idéogramme », que Bennett reprend du *Oxford English Dictionary*²⁵ et qui s'énonce dans les termes suivants : caractère ou image symbolisant l'idée d'une chose sans en exprimer le nom, non seulement les idéogrammes simples et les signes pour les nombres et pour les unités de mesure se trouvent expliqués par rapport à l'emploi qu'ils ont trouvé dans les tablettes mycéniennes, mais aussi les signes syllabiques fonctionnant d'abréviation et, finalement, les groupes de signes syllabiques valant des mots.

La classification des signes idéographiques de Bennett n'est alors pas originale seulement au regard du principe classificatoire adopté : la signification particulière de chaque signe, à travers laquelle les types sont établis et nommés, mais au regard des unités graphiques prises en considération : des signes isolés, simples ou complexes, parmi lesquels aussi des groupes de signes. Encore une fois, et de façon plus explicite et déterminante que dans le cas des signes du répertoire syllabique (en raison du niveau sémiotique différent que les signes occupent dans les deux types d'écriture), Bennett semble, d'une part, effacer la différence entre signes phonétiques et idéographiques, d'autre part contredire la distinction entre les deux types d'écriture, lexigraphie et sématographie, qui oriente pourtant dès le départ sa typologie.

Où situer et comment définir le cadre de référence à partir duquel les unités graphiques prises en considération en viennent à constituer des signes d'écriture et ainsi, selon les catégories établies, à être classées et nommées ? Quel est le principe classificatoire adopté par Bennett ?

Le texte, l'écriture et les comptes

Le tracé linéaire caractérise du point de vue technique et matériel l'ensemble des marques, plus ou moins complexes, qui figurent sur les tablettes mycéniennes ; parmi ces marques, seulement quelques unes peuvent être considérées en tant que « signes ». Ce qui fait la différence, c'est le découpage dont les marques écrites témoignent et qui permet de les appréhender en tant qu'« unités d'écriture », c'est à dire en tant qu'unités d'un ensemble supérieur. Personne autant que Bennett n'avait travaillé sur cette question, de la forme des signes et leurs variantes à leur tri et identification ; dans *Names* cependant, l'auteur semblerait changer d'orientation, et la forme, la fonction et l'histoire des signes du linéaire B ne sont pas discutés.²⁶ Nous allons comprendre que ce

²⁵ Cf. E.L.Bennett, *Names* 1963, p. 120.

²⁶ Cf. E.L.Bennett, *Names* 1963, p. 99.

n'est point d'un changement dont il s'agit, mais plutôt de la traduction des expériences précédentes et de leur inscription, à travers la typologie, dans un nouveau domaine de pertinence et d'application.²⁷

La définition du cadre de référence à partir duquel opérer la sélection des unités graphiques (items) et celle du principe qui sert à les organiser et nommer (catégories et types) constituent les nœuds à la fois de la description et de la classification de *Names*, car cadre de référence et principe classificatoire identifient la typologie en tant que telle et en particularisent le contenu en même temps qu'ils permettent d'appréhender son élaboration et la pensée de l'écriture qui lui est sous-jacente.

L'intégration des groupes de signes syllabiques parmi les *symbols* ne constitue pas seulement une extension par analogie de la catégorie d'idéogramme, mais implique un changement majeur qui concerne le cadre de référence à partir duquel les unités graphiques peuvent être identifiées en tant que signes d'écriture.

Contrairement aux études historiques et théoriques de l'écriture, qui répertorient et analysent les signes à partir du rapport qu'ils entretiennent avec la langue, Bennett examine, décrit, organise et définit l'écriture et ses signes à partir des textes qu'ils composent, et les unités graphiques qu'il identifie et prend en considération sont de ce fait des unités textuelles. Le texte, contenant premier et originaire des signes - de tous les signes et pour chaque type d'écriture -, constitue le cadre de référence de la typologie esquissée dans *Names*.

Dans le texte des relations graphiques différentes peuvent être mises au jour : à la langue, aux choses, à leur mesure et quantité, et aussi aux opérations qui sous-tendent la rédaction même de l'écrit. Parmi ces relations, celle entre les signes et la langue définit toute écriture phonétique, ou lexigraphie, alors que dans le cas de la sématographie, un ordre « logique » règle l'emploi des signes à l'égard du contenu textuel, et joue le rôle de l'« ordre linguistique » qui permet d'agencer les signes pour la notation de la langue et pour la lecture. Écrit Bennett : « *The chief characteristic of sematography is not that it has symbols different from the signs of lexigraphy, for they may be exactly the same, but that its symbols directly represent meanings and concepts (which of course will be nameable) and that when used in groups their association and relative positions generally represent by specific conventions not the serial order of any spoken language, but logical operation* » [Bennett 1963 : 112].

C'est dans les textes mycéniens, que les deux types d'écriture définis par Bennett sont à l'œuvre pour une langue écrite, la langue grecque-mycénienne, décomposée en syllabes selon les règles d'orthographe et les *spelling rules*, et notée à travers les signes syllabiques, et, dans et par les signes

²⁷ L'absence de référence aux études mycéniennes et à leurs auteurs dans *Names* peut aussi être interprétée en ce sens.

sématographiques, pour une comptabilité écrite. Et c'est du point de vue du texte et à partir du texte que nous pouvons observer que le linéaire B est une écriture partagée.

Les signes syllabiques comme unités de découpage graphique de la langue et signes de l'écriture lexigraphique ne sauraient constituer des unités graphiques à l'égard de la sématographie, ni être pris en considération quant à leur agencement, dont l'orthographe rend compte. Mais, au niveau du texte et par rapport à son contenu, les groupes qu'ils composent, isolés au plan épigraphique et agencés selon le sens véhiculé, peuvent être assimilés à la catégorie de signes d'écriture et, à l'intérieur de celle-ci, aux idéogrammes.

Les définitions en usage de « signes syllabiques employés comme idéogrammes », d'*adjuncts* et de monogrammes, sur lesquelles Bennett n'insiste pas, montrent aussi que ces signes ne sont pas distingués selon une différence morpho-typologique seulement (ils consistent en des syllabogrammes ou en des agrégats de syllabogrammes), mais aussi selon la fonction qu'ils accomplissent dans le texte et à partir de leur fonctionnement par dérivation, qui renvoie directement à leur signification : les mots de la langue et l'association graphique dans laquelle ils se trouvent être pris. La remarque de Ventris et Chadwick à propos des différentes catégories de signes idéographiques relève aussi du différentiel entre ces options.²⁸ Plus particulièrement, les aspects qui caractérisent les signes en tant que items se trouvent dans la démarche de Bennett dans un rapport inversé au regard du traitement qu'au sein des études mycéniennes a été fait des signes idéographiques, car en raison du point de vue textuel adopté, le sens des signes devient le paramètre principal de leur distinction. Une fois que l'on admet que les abréviations constituent des idéogrammes, passant par le mot dont elles dérivent et que les signes syllabiques montrent « par défaut », à travers ce que nous pouvons alors appeler des « groupes virtuels de signes », il est possible de prendre en considération aussi les groupes de signes syllabiques qui figurent les mots sur les tablettes et dans les textes.

Adopter le texte comme cadre de référence implique que les caractéristiques hétérogènes de l'écriture et des signes puissent être prises en considération de manière systématique et distribuées selon des niveaux différents, figurant dans la typologie par les relations que les signes entretiennent entre eux et qui les définissent aussi de façon oblique aux catégories établies.

En raison du changement de cadre de référence, qui passe de la langue au texte et qui investit également les groupes de signes syllabiques notant des mots, non pas comme unités linguistiques d'écriture, mais comme unités textuelles, Bennett court-circuite la caractéristique principale de la lexigraphie et met en

²⁸ Ce dont les différences entre, notamment, la classification de *Documents* et celle de A.Sacconi rendent compte aussi. Cf. *supra*.

évidence une toute autre opération, à laquelle l'écriture donne lieu et qui dans l'écriture se réalise.

Cependant, si du point de vue morphologique et fonctionnel tous les signes idéographiques sont des signes sématographiques, tous les sématogrammes ne constituent pas des idéogrammes. En effet, nous pouvons constater que le statut du texte change vis-à-vis des deux répertoires : d'une part, dans le cas des signes syllabiques et de l'écriture de notation de la langue, le texte peut être envisagé comme un emploi de langue bien plus que comme un emploi d'écriture, selon les fins visées et les possibilités offertes par le système graphique, et ainsi représenter l'aboutissement du traitement graphique²⁹ ; d'autre part, dans le cas de la comptabilité, le texte en tant qu'objet et outil graphique du palais, constitue le point de départ de toute définition et interprétation de l'écriture, et représente la raison d'être et la condition *sine qua non* des signes qui le composent.³⁰

Or, c'est par rapport au texte que le caractère de différenciation de Bennett entre lexigraphie et sématographie peut être isolé et mis en avant au regard de la documentation graphique mycénienne. La définition des signes trouve ici son fondement selon les termes d'« idéogrammes » ou de « *symbols* », car ce qui caractérise ces signes, c'est qu'ils ne constituent pas un système d'écriture au sens normalement attribué à ce terme, mais forment néanmoins un système graphique composite.

La différence entre lexigraphie et sématographie se dessine entre non seulement deux écritures, également désignées par le terme « *writing* » et différenciées entre premier et second type, mais entre une écriture qui

²⁹ Sur ce point, en particulier cf.: Y.Duhoux, *La syntaxe mycénienne à propos de la notion de "faute"*, [in:] E.De Miro, L.Godart, A.Sacconi (eds.), *Atti del I Congresso Internazionale di Micenologia*, Roma 27 Settembre – 3 Ottobre 1967, CNR, Roma, Edizioni dell'Ateneo, 1968, pp. 779-785 ; Y.Duhoux, *Mycénien et écriture grecque*, [in:] Y.Duhoux et A.Morpurgo-Davies (eds.), *Linear B : A 1984 Survey*, Proceedings of the Mycenaean Colloquium of the VIIIth Congress of the International Federation of the Societies of Classical Studies, Dublin 27 August – 1 September 1984, Peeters, Louvain-la-Neuve 1985, pp. 7-74 ; Y.Duhoux, *The teaching of orthography in Mycenaean Pylos*, "Kadmos" 25, 1986, pp. 147-154 ; Y.Duhoux, *Le linéaire B : une sténographie de l'âge du bronze*, "Ziva Antika" 50, 2000, pp. 37-57 ; O.Panagl, *Textual features in the linear B texts*, [in:] Hugo Mühlestein, E. Risch (eds.), *Colloquium Mycenoicum*, VI International Colloquium on Mycenaean Studies, Septembre 1975, Chaumont-sur-Neuchâtel, Attinger, 1979, pp. 313-321 ; F.W. Schwink, *On the Learnability of Linear B*, [in:] J.Bennett, J.Driessen (eds.), *A-Na-Qo-Ta: Studies Presented to J.T. Killen*, "Minos" 33-34, 1998, pp.295-307 ; et *The Efficacy of Linear B as Writing System*, [in:] S.D.Jalkotzy, S.Hiller, O.Panagl, *Florent Studia Mycenaea*, Akten des X. Internationalen Mikenologischen Colloquiums in Salzburg vom 1.-5. Mai 1995, Wien 1999, pp. 549-554 ;

³⁰ Il s'agit de la littérature mycénienne et de l'ensemble des sphères d'activités et de compétences impliquées dans les écrits comptables en linéaire B. Sur ce point, cf. en particulier les études de T. Palaima : T.G.Palaima, *Comments on Mycenaean literacy*, [in:] J.T.Killen, J.L.Melena, J.P.Olivier (eds.), *Studies in mycenaean and classical greek presented to J.Chadwick*, "Minos" 20-22, 1987, pp.499-510 ; *The Development of the Mycenaean Writing System*, [in:] J.P.Olivier, T.Palaima (eds.), *Texts, Tablets and Scribes. Studies in Mycenaean epigraphy and economy to E.Bennett*, "Suplementos a Minos" 10, 1988, pp.269-342 ; *Mycenaean ideograms and how they are used*, [in:] M. Perna (ed.), *Studi in Onore di E. Fiandra*, Napoli, 2005, pp.267-277.

correspond à la définition courante de système graphique de notation et une écriture qui, tout en consistant en un système graphique, relève plutôt d'une pratique, une pratique des signes.

Les particularités propres à l'écriture syllabique et répondant aux règles de la lexigraphie, se trouvent ainsi, par le biais d'une syntaxe graphique propre aux comptes et à l'archive, coordonnées à celles inhérentes à la présence des idéogrammes dans les textes en linéaire B dans ce que, d'après la description de Bennett, nous pouvons définir comme une « écriture comptable »³¹. Car, le point de vue selon lequel la comptabilité elle-même constitue une écriture particulière ne nécessite pas que la morphologie et le fonctionnement des signes soient pris en considération, chacun trouvant sa raison d'être dans le texte et dans l'agencement que les signes y trouvent. Dans cette écriture, les unités minimales ne sont plus les signes eux-mêmes, tracés sur le support et visibles, mais des inscriptions dans lesquelles la pratique commune des scribes mycéniens se donne à comprendre et non seulement à lire.

C'est vers cette pratique propre aux scribes que nous devons nous tourner pour saisir le principe de classification adopté par Bennett, et, au demeurant, sa description du fonctionnement des signes d'écriture.

L'emploi des signes et les scribes

Les signes de la classification de Bennett trouvent leur origine dans le texte et à partir du texte peuvent être décrits et définis non seulement au regard des deux types d'écriture auxquels ils appartiennent, mais aussi dans leurs rapports mutuels. Si le texte figure comme le cadre de référence, l'« emploi » des signes dont le texte témoigne constitue le principe de classification à l'œuvre dans la typologie de Bennett et apparaît comme le fondement des catégories élaborées.

C'est dans l'emploi des signes que ce que nous avons désigné comme des dérives au regard des deux séries qui s'organisent, l'une dans la lexigraphie et l'autre dans la sématographie, semblent trouver une solution, et c'est aussi dans l'emploi que le fonctionnement des signes *dans* l'écriture peut être saisi, entre description et définition.

L'articulation entre les faits, hétérogènes, relatifs à l'emploi des signes, et l'établissement des catégories se réalise dans la classification de Bennett à travers la prise en considération de l'agencement des signes et, plus précisément, à travers les deux notions de « valeur » et de « signification ». Si la ligne de partage entre syllabogrammes et idéogrammes, est généralement située entre la « valeur » des uns et la « signification » des autres, chez Bennett ces deux notions opèrent aussi à un niveau transversal à celui des catégories des signes et coïncident avec le mode de fonctionnement propre à l'« ordre linguistique » et à l'« ordre logique ».

³¹ Selon l'acception du terme en anglais et d'après Bennett : « *writing* ».

En effet, la « valeur » et la « signification » de Bennett ne constituent pas seulement des attributs des signes, les définissant en ce qu'ils sont ou qu'ils représentent, mais, en se situant, comme nous y avons insisté, au plan de l'agencement des signes les uns par rapport aux autres, elles définissent le mode de fonctionnement des deux types d'écriture. C'est là une différence fondamentale par rapport aux autres analyses et définitions des écritures : tout en gardant une terminologie théorique commune, Bennett réalise un changement de perspective qui n'investit pas seulement les signes idéographiques du linéaire B, qui, comme nous l'avons vu, sont les plus concernés par la classification, mais aussi l'écriture phonétique et son interprétation.

L'emploi des signes dans la pratique comptable trouve dans la signification de ces signes une illustration évidente et, d'après Bennett, directe ; dans le cas de l'écriture phonétique, au contraire, l'utilisation des signes trouve raison d'être dans la langue. Et, en effet, c'est seulement à partir de la langue et grâce aux notions et concepts linguistiques que « l'écriture proprement dite » peut être décrite et définie par rapport à d'autres systèmes de signes, chez Gelb et chez Cohen notamment.

Or, du point de vue du texte – mais, encore une fois, aussi de l'écriture – , chez Bennett, il est possible d'identifier un emploi des signes aussi dans le cas de la notation de la langue : le rapport des signes phonétiques à la langue se réalise à travers la médiation des dispositifs auxiliaires que sont notamment les *spelling rules* et l'orthographe.

Dans toute écriture phonétique des règles régissent l'agencement qui permet aux signes de fonctionner en tant que système, embrayant ainsi les unités graphiques à la langue et déterminant leur usage pour la notation comme pour la reconnaissance de la langue au moment de la lecture.³² Comme le cas du linéaire B et de la langue grecque-mycénienne peut l'illustrer de manière exemplaire, la notation graphique implique nécessairement des décalages par rapport à la langue qui en fait l'objet, et les *spelling rules* et l'orthographe seulement en garantissent la reconnaissance, de même qu'elles en font émerger les défauts ou les manques par rapport au grec connu de tradition alphabétique.

Nous comprenons alors la prise en considération par Bennett de cet élément dans la typologie et parmi les catégories des signes de la lexigraphie : les unités graphiques qui figurent dans le répertoire syllabique coïncident avec les unités

³² Peu d'études théoriques générales et exhaustives existent sur ce sujet à notre connaissance, car les *spelling rules* et l'orthographe – le plus souvent d'ailleurs appréhendées comme un unique phénomène - concernent toujours des langues et des écritures particulières, ce que la distinction entre « *scripts* » et « *writing systems* » dans la terminologie anglaise permet d'appréhender clairement. Cf. J.P.Jaffré, *Des écritures aux orthographes. Fonctions et limites de la notion de système*, [in :] L.Rieben, M.Fayol, C.Perfetti (eds.), *Des orthographes et leur acquisition*, Neuchâtel, Delachaux et Niestlé, 1997, pp.20-36. En ce qui concerne le linéaire B (et le syllabaire chypriote), et en général les écritures syllabiques, nous signalons l'ouvrage de C.Consani: C.Consani, *Sillabe e sillabari fra competenza fonologica e pratica scrittoria*, Quaderni della sezione di glottologia e linguistica 11, Università degli Studi G.D'Annunzio di Chieti, Edizioni dell'Orso 2003.

minimales d'analyse de la langue, c'est à dire les syllabes qu'elles représentent dans l'écriture, à *condition* que ces règles soient appliquées au sein du dispositif ortho-graphique. Le renvoi de Bennett au déchiffrement et aux explications auxquelles il a donné lieu est significatif à cet égard. Mais nous pouvons aussi remarquer l'attention portée par Bennett au signe séparateur des mots, qui signale à la fois la composition de syllabogrammes au plan phonétique, lexical et textuel. Ces éléments « auxiliaires » ne constituent pas des signes au même titre que les autres, ni peuvent être rangés au même niveau des types de signes (phonographiques et logographiques), néanmoins ils jouent un rôle fondamental en ce qu'ils régissent et organisent, de la valeur du signe aux rapports des signes au sein du mot, la mise par écrit de la langue, et dans la typologie de Bennett apparaissent comme une sous-catégorie commune à tous les signes phonographiques. Leur définition en tant que « dispositifs » est précise à cet égard.

Soulignant la médiation qui intervient au sein de l'écriture phonétique entre signe et langue, Bennett décrit le fonctionnement de la notation de la langue en même temps qu'il expose le principe qui a guidé sa classification. Par l'intégration de ces dispositifs graphiques dans sa typologie, il inscrit l'emploi des signes comme notion opératoire aussi dans la lexigraphie et rend compte du différent statut sémiotique des signes dans les deux écritures, les rendant comparables. Car la langue constitue une référence parmi d'autres dans le texte et s'inscrit ainsi dans une chaîne de médiations supplémentaire par rapport notamment aux idéogrammes. Ainsi, Bennett ancre le principe classificatoire adopté de manière à la fois cohérente à la définition du type d'écriture et transversale à l'ensemble des items considérés : les dérives des signes comme les court-circuits graphiques que nous avons pu mettre au jour y sont dès lors résolus.

Cependant des précisions sont nécessaires pour saisir les opérations sous-jacentes à l'élaboration de Bennett, et qui en rendent opératoire la typologie au regard des signes comme de l'écriture, car l'emploi demande à être situé. Les deux types de signes, syllabiques et idéographiques - et les séries dont ils font partie et que nous avons mis au jour (valeur et signification, ordre linguistique et ordre logique, notation de la langue et pratique comptable), irréductibles selon l'interprétation traditionnelle de l'écriture, trouvent une définition mutuelle chez Bennett par l'emploi qui en est fait dans les textes par les scribes.

Le scribe-scripteur, comme la distinction de Palaima [2004 : 268], particulièrement fondée et pertinente pour notre propos, peut aussi l'illustrer, assume la dimension technique, cognitive, linguistique et sociologique de la réalisation graphique. Représentant l'amont et l'aval de l'emploi des signes, des compétences d'écriture et de la connaissance de la langue, le scribe permet d'envisager l'écriture selon une approche axée sur l'écrit bien plus que sur ce

que l'écrit sert à noter ou à représenter, et rend ainsi possible l'articulation de l'écrit à l'écriture.³³

C'est dire que, de façon implicite mais déterminante, par l'emploi des signes, entre comptabilité et notation de la langue, et dans les deux cas à travers un agencement ordonné et partagé, Bennett intègre dans sa typologie la pratique des scribes-scripteurs, fonctionnaires des palais mycéniens et locuteurs de la langue grecque-mycénienne, et que l'activité d'écriture devient partie prenante du linéaire B et de la définition des ses signes. Voire, que l'écriture constitue une activité et qu'ainsi elle peut être définie, située entre ses agents, ses usagers et ses outils.³⁴

Nous comprenons ainsi le choix de Bennett du terme « idéogramme »³⁵, qu'il préfère à celui de « logogramme » (signe pour un mot associé à une chose) et qu'il range avec le terme « *symbol* ».³⁶ Si la « représentation directe » sur laquelle Bennett insiste dans *Names* nécessiterait une étude plus approfondie du point de vue cognitif aussi bien que pragmatique, et demeure encore aujourd'hui sujette à discussion dans les sciences de l'écriture³⁷, ce que nous retenons c'est que l'« opération » qui se réalise dans et par les signes et se donne à voir dans les textes, constitue une mise en relation entre unités graphiques, technique d'écriture et situation scripturale, texte et usager. Ce à quoi le terme de symbole renvoie.

La catégorie d'idéogramme, cristallise et représente chez Bennett le « système » propre à la comptabilité, entre habitus graphiques, signes et pratiques, et en opposition au système de la langue qui dans le cas des signes syllabiques est nécessairement inscrit dans le répertoire autant que dans les principes et règles d'agencement des signes. Ces deux systèmes ne sauraient répondre aux mêmes

³³ L'étude de V.Petrakis des monogrammes du linéaire B propose des éléments intéressants en ce sens, dont, en particulier, la distinction entre écriture phonétique et sématographie au regard de la théorie de Gelb et la notion de « *emic comprehension* ». Cf. V.Petrakis, *Reverse phonetisation? From syllabogram to sematogram in Aegean scripts*, [in :] P.Carlier, Ch. de Lamberterie, M.Egetmeyer, N.Guilleux, F.Rougemont, J.Zurbach (eds.), *Etudes Mycéniennes 2010*, Actes du XIIIème Colloque International sur les Textes Egéens, Sèvres Paris Nanterre 20-23 Septembre 2010, *Pasiphae*, Pisa Roma, 2012, pp.523-536. Sur l'articulation entre écrit et écriture du point de vue du support graphique, cf. F.Carraro, *Le support graphique entre Ecrit et Ecriture*, [in :] J.-P.Desgoutte (ed.), *Le cadre et l'écran*, L'Harmattan, Paris (2005), pp. 31-44.

³⁴ Cette interprétation, devenue critère typologique dans *Names*, fut à l'origine formulée par Bennett dans son écrit sur les « scripteurs anonymes » des palais mycéniens. Cf. E.L.Bennett, *Anonymous Writers in Mycenaean Palaces*, "Archaeology" XIII, 1960, pp.26-32.

³⁵ Cf. E.L.Bennett, *Names* 1963, p.120 et ss.

³⁶ Chez Gelb la différence entre « signe » et « symbole » correspond à l'appartenance et non-appartenance à un système d'écriture proprement dit. Si l'on suit cette distinction, le terme « idéogramme » peut être considéré comme synonyme de « symbole ». Bennett ne fait pas explicitement référence à Gelb en employant ce terme.

³⁷ Cf. F.Coulmas, *Writing Systems of the World*, Oxford, Blackwell, 1989, en particulier: pp. 17-36. Dans les études mycéniennes, cf. R.Thompson, *In defence of Ideograms*, Thompson R., *In defence of Ideograms*, [in:] P.Carlier, Ch.de Lamberterie, M.Egetmeyer, N.Guilleux, F.Rougemont, J.Zurbach (eds.), *Etudes Mycéniennes 2010*, Actes du XIIIème Colloque International sur les Textes Egéens, Sèvres Paris Nanterre 20-23 Septembre 2010, *Pasiphae*, Pisa Roma, 2012, pp.545-562.

logiques, l'un pouvant être caractérisé sociologiquement et historiquement, l'autre, linguistiquement, et font référence à des phénomènes d'échelle différente, relevant de domaines de pertinence et de compétence distincts : d'une part la littératie, d'autre part l'écriture.³⁸ Dans la figure du scribe, inscrit dans les deux systèmes en tant que fonctionnaire et locuteur de la langue, et usager des signes il est possible de les situer et de les réunir. Une remarque de Bennett, entre parenthèses, est significative à cet égard : tout idéogramme, par le concept ou la chose auxquels il réfère « peut bien entendu être nommé »³⁹. Ainsi Bennett ne prend pas position dans la question de la représentation du signe, ni dans celle des compétences des scribes, nécessairement impliquées du point de vue de la forme et de la fonction des signes comme de leurs dérivées : une fois que le rapport sémiotique qui se réalise dans le signe est élargi à la pratique graphique et aux opérations qu'elle implique, son fonctionnement relève de l'acquis.

Le discours comptable

L'emploi des signes envisagé par Bennett comme principe de classification nous permet aussi de comprendre la relation que dans *Names* entretiennent description et définition. Du point de vue de la description, Bennett rend compte d'une forme particulière d'écriture que nous avons appelée « écriture comptable ». Dans celle-ci, les unités graphiques autant que les règles d'agencement diffèrent de l'écriture employée pour la notation de la langue bien qu'elles puissent l'intégrer. Cependant, au plan de la définition et de la classification typologique, nous reconnaissons une « langue graphique » dont les unités minimales sont les unités textuelles, et dont la compétence ne peut revenir qu'au scripteur et lecteur des textes.

Comment envisager le statut de ces deux réalités graphiques particulières ?

Le texte de Bennett nous oriente. Le rapprochement entre langue et écriture est avancé par Bennett deux fois, à propos des signes sématographiques et à propos des signes logographiques. Lisons Bennett : « *In sematographic systems, which do not represent speech, it is often the case that the writing itself is a language, which may be interpreted in speech (or [...] simply reported speech), but generally less economically* » [Bennett 1963 : 112]. Aussi, dans le cas des logogrammes, l'auteur admet son incertitude à propos de la définition du répertoire de ces signes : « *a code-book ? or dictionary ? or glossary ?* » [Bennett 1963 : 102]. Bennett est dans les deux cas sur le plan de la description, mais ce rapprochement - et ce point explique à notre avis la difficulté d'intégrer les noms de Bennett dans la terminologie savante - est opératoire aussi dans les termes envisagés, c'est-à-dire au plan de la définition. En effet, les catégories élaborées pour classer les signes sématographiques et les noms qui leur sont

³⁸ Cf. J.Goody, *The Domestication of the Savage Mind*, Cambridge, Cambridge University Press, 1977 ; *The Logic of Writing and the Organization of Society*, Cambridge, Cambridge University Press, 1986.

³⁹ Cf. E.L.Bennett, *Names* 1963, p. 112.

attribués, suivant leur signification particulière et leur fonction dans l'« expression fiscale », peuvent être situés dans le registre linguistique, et rendent compte d'un discours ^[Benveniste 1974], un « discours comptable ». Cependant, l'analogie entre écriture et langue - celle de Bennett à propos de la sématographie et de la logographie et la nôtre, à la lecture de *Names* - ne saurait se situer au niveau des signes ou de ce que l'on définit traditionnellement comme leur « fonction » ou leur « nature ». Encore une fois l'essai typologique de Bennett ne prête pas à confusion. Nous observons la construction explicative d'un dispositif complexe et multicouche [Klinkenberg 1996] qui embrasse les différents niveaux d'appréhension des signes et du rapport qu'ils entretiennent avec non pas, non seulement, leur référent sémiotique, mais le texte et les usagers en tant que référents indexicaux ^[Silverstein 1976 ; Carraro 2007], et qui, par ces derniers semble pouvoir être défini en retour. Car, par cette « langue graphique » et sa raison typologique, Bennett engage les compétences des Mycéniens, scribes scripteurs et lecteurs des signes, et présuppose ainsi, dans la typologie des signes et de l'écriture, la compréhension à la fois des textes et des pratiques dont ils résultent.

Nous pouvons alors saisir la relation entre description et définition dans *Names*. La « langue graphique » se situe entre la description et la définition par le « discours comptable » des scribes dont elle rend compte et qu'elle actualise, alors que l'écriture comptable se situe au niveau de la description : celui-ci l'embrayage inédit que Bennett réalise.

Le scribe, scripteur anonyme des tablettes [Bennett :1960], avec ses compétences administratives, comptables et linguistiques traverse la typologie de Bennett et, sans jamais y apparaître explicitement, semble régir, à la fois de l'intérieur et de l'extérieur de l'écriture et des signes, le système.

Les catégories de Bennett reflètent et intègrent à la fois les caractéristiques des signes dans les textes, le fonctionnement de l'écriture et la littérature palatiale, et ainsi permettent d'envisager autrement la distinction entre les deux répertoires de signes tout comme celle entre « système graphique » et « système archivistique », qui désormais constituent un seul problème graphique.

Un nouvel objet émerge alors de la typologie de Bennett, au delà de la restitution du caractère mixte ou composite du système d'écriture qu'à partir des textes il est possible de reconnaître et définir, et qui constitue le socle de l'œuvre de Bennett. Par sa classification, Bennett jette les bases pour la description de ce que nous définissons plutôt comme le « régime graphique » complexe du linéaire B, au regard duquel ce sont les situations et les pratiques aussi bien que les attitudes et les schèmes culturels qui peuvent faire l'objet d'une nouvelle investigation. Une typologie à venir de l'écrit tel qu'il est engagé dans les formes d'écriture.

L'écriture et les signes : Gelb, Cohen et Bennett

L'essai de Bennett procède par une série d'oppositions et de distinctions à travers lesquelles la typologie émerge par une sorte de déplacement des objets qui en constituent les items, et ceux-ci se trouvent, par la place qu'ils y occupent, être définis différemment par rapport à leur acception courante. La première opposition et la première distinction de *Names* est celle dont le titre de l'article même relève : les signes et l'écriture.

Dans cette distinction singulière – les signes font partie de l'écriture et toutes les écritures sont constituées par des signes – nous pouvons saisir la valeur heuristique et épistémologique de la typologie de Bennett. C'est précisément l'articulation entre le tout et ses parties qui permet à Bennett d'élaborer un principe de classification du linéaire B autre au regard des approches morphologiques et fonctionnelles, ou encore historiques des écritures et, au demeurant, de déplacer sur un autre plan les débats théoriques sur l'écriture, les signes et leur définition.

La distinction entre écriture et signes constitue la conséquence implicite de la discussion engagée par Bennett avec Gelb et Cohen au début de *Names*. Plus particulièrement, elle est le résultat d'une procédure théorique et logique que Bennett effectue dans la brève introduction, où en une page il donne sa définition générale de l'écriture, « *General Definition of Writing* » [Bennett 1963 : 100].

Voici les trois passages en lesquels elle consiste⁴⁰ : premièrement, le refus de la distinction entre écriture et « non-écriture » que l'on retrouve, selon une terminologie différente chez Gelb comme chez Cohen, et qui d'après Bennett relève d'un jugement de valeur et ne peut être considérée comme pertinente ; deuxièmement, l'application du terme « écriture » à tout système humain de communication à travers des signes visibles et matériels qui ont une référence conventionnelle ; enfin la distribution selon deux types et la coordination sur un même niveau de lexigraphie et sématographie.

Présentées d'abord sous la forme d'un « complément » et d'une « variation »⁴¹ par rapport à la théorie de Gelb, dont, selon Bennett, le *Study of Writing* occupe la première place parmi les études théoriques de l'écriture⁴², ces propositions découlent d'une posture théorique indépendante et constituent des solutions logiques : elles garantissent la cohérence et la stabilité de la typologie au regard des entités qu'elle est censée contenir.

Situant au même niveau lexigraphie et sématographie, Bennett réintègre à l'intérieur de l'écriture – « *general type* » - les phénomènes que la théorie de l'écriture avait laissés en dehors de son domaine de pertinence, et réalise la disjonction entre écriture et signes. Par le biais de cet ensemble nouveau de

⁴⁰ Cf. E.L.Bennett, *Names* 1963, pp. 99-100.

⁴¹ Cf. E.L.Bennett, *Names* 1963, p.100.

⁴² Bennett fait allusion aux études systématiques et théoriques de l'écriture : « *Among these better studies, I would give the first place to that of I.Gelb* » E.L.Bennett, *Names* 1963, p.99.

niveau supérieur – une écriture qui contient la lexicographie et la sématographie – Bennett peut alors opérer sur l'écriture et les signes comme entités indépendantes, et ainsi procéder au tri, à l'identification, à la reconnaissance et à la définition des éléments de l'une ou des autres sans que la cohérence et la stabilité du système en soit atteinte.

Située au début de *Names*, en amont de la typologie et en dehors de l'examen du cas mycénien, cette procédure signifie un changement de cadre d'analyse. Car les séries impliquées dans la distinction lexicographie/sématographie ne sauraient plus être confondues et, à l'intérieur de celles-ci, les items qui en font partie autant que les catégories et les termes qui servent à les définir.

En effet, chez Gelb et Cohen, nous l'avons vu, la distinction entre lexicographie et sématographie coïncide avec celle que ces auteurs envisagent entre « écriture » et « non-écriture », et deux séries distinctes se dessinent à partir de cette dichotomie. Dans la première : l'écriture proprement dite, la langue comme système et cadre de référence, la « valeur » phonétique, les signes comme unités contrastives, la notation ; dans la seconde, les avant-courriers de l'écriture et les systèmes synthétiques, la « signification », les signes pictographiques et idéographiques, les différentes pratiques et dispositifs graphiques (comptables ou mnémotechniques). Une seule définition d'écriture (positive et négative) organise ces deux séries qui ne rentrent en relation qu'au plan de l'histoire et à celui de l'efficacité technique, dans les deux cas pour en définir le stade évolutif. Suivant ces séries de Gelb et de Cohen, certains signes et, de même, certaines pratiques et activités, appartiennent à l'écriture, d'autres pas.⁴³

Les séries de Bennett décalent les séries précédemment élaborées, et avec celles-ci les cadrages théoriques et méthodologiques à travers lesquels il est possible d'en appréhender les éléments. C'est que Bennett élargit la collection et, comme nous l'avons vu, sa typologie prévoit et intègre une mobilité des signes selon le point de vue que l'on adopte et que le texte circonscrit. Dégagés de l'écriture, les signes peuvent ainsi être employés, et ainsi les scribes des palais mycéniens écrire.

L'écriture et les signes. Cette distinction, inhabituelle et singulière, savamment construite, permet à Bennett de traiter les signes syllabiques et les signes idéographiques du linéaire B selon les rapports qu'ils entretiennent à l'intérieur de la série dont ils font partie selon l'acception courante, à partir de leur forme et de leur fonction, et selon le principe de fonctionnement de l'écriture où ils se trouvent être employés. Par le biais du fonctionnement des signes et la coïncidence de celui-ci avec leur emploi – ces deux éléments étant

⁴³ Les analyses proposées par Cohen dans de *La grande invention de l'écriture* comportent cependant des différences importantes au plan théorique et méthodologique qu'il serait nécessaire de relever. Bennett, comme nous y avons fait allusion, ne prend en considération que la définition de l'écriture du sociolinguiste et historien français des écritures.

coordonnés dans la figure du scribe – Bennett affirme ainsi la mixité et le caractère composite comme propriété générale, réalisée à des degrés différents et variés, de toute écriture : « *Any human society may employ, as we do, more than one system of writing, each in its own place and for its own purposes. Furthermore, any system of writing may embody, as most do, elements of more than one type of writing* » [Bennett 1963: 98]. Et, au demeurant, il interroge la différence entre une approche représentative et une approche pragmatique de l'écriture. Le cas mycénien illustre de manière exemplaire ce principe et permet d'en mettre au jour les conditions. Surtout, le système typologique de Bennett – système savant de description et de définition d'un système-savoir ancien – rend compte du système technique de l'écriture, et restitue le caractère matériel et intellectuel à l'artefact cognitif [Norman 1993] que l'écriture autant que les signes constituent.

Une pensée et une théorie de l'écriture sont au fondement de cette typologie. Et une pratique, celle de Bennett de la forme, des traits et des variantes des signes ainsi que des gestes des scribes ; la pratique à travers laquelle il a extrait les signes de l'argile et il en a fait l'inventaire, les transformant en *le* répertoire du linéaire B, l'écriture des Mycéniens. La posture théorique et méthodologique de Bennett dans cet essai ne représente pas un éloignement par rapport aux aspects morphologiques, épigraphiques, paléographiques et fonctionnels qui l'ont occupé depuis la première étude des tablettes de Pylos en 1947, mais en constitue plutôt une extraordinaire synthèse, où nous pouvons trouver l'étude des textes, la familiarité avec la documentation et enfin l'expertise de Bennett, Linné non seulement de la mycénologie, mais des écritures.

BIBLIOGRAPHIE

- Bennett E.L. (1947), *The Minoan linear B from Pylos*, PhD Dissertation, University of Cincinnati.
- Bennett E.L. (1950), *Fractional quantities in Minoan bookkeeping*, "American Journal of Archaeology" 54, pp. 204-222.
- Bennett E.L. (1951), *The Pylos Tablets. A preliminary transcription*, Princeton, Princeton University Press.
- Bennett E.L. (1953), *A minoan linear B Index*, New Haven, Yale University Press.
- Bennett E.L.(1956), *La question d'un Corpus mycénien et d'un Index mycénien*, [in:] M.Lejeune (ed.), *Etudes mycéniennes*, Actes du Ier Colloque International de Mycénologie, Gif-sur-Yvette 3-7 Avril 1956, Paris, CNRS Editions, 1956, pp.209-219.
- Bennett E.L. (1960), *Anonymous Writers in Mycenaean Palaces*, "Archaeology" XIII, pp.26-32.

- Bennett E.L. (1963), *Names for linear B writing and for its signs*, "Kadmos" 2, pp.98–123.
- Bennett E.L. (ed.) (1964), *Mycenaean Studies. Proceedings of the Third International Colloquium for Mycenaean Studies held at Wingspread, 4–8 September 1961*, Madison.
- Benveniste E. (1974), *L'appareil formel de l'énonciation*, [in:] E. Benveniste, *Problèmes de linguistique générale*, Paris, Gallimard, pp. 79-88.
- Carraro F. (2005), *Le support graphique entre Ecrit et Ecriture*, [in:] J.P. Desgoutte (ed.), *Le cadre et l'écran*, L'Harmattan, Paris, pp. 31-44.
- Carraro F. (2007), *The 'speaking objects' of Archaic Greece. Writing and speech in the first complete alphabetic documents*, [in:] K. Lomas, R. D. Whitehouse, J. B. Wilkins (eds.), *Literacy and the State in ancient Mediterranean*, Accordia Research Institute, University of London, pp.65-80.
- Carraro F. (à paraître), *Mycénologues et Mycéniens. Tracer, écrire, lire et inventer le linéaire B*, Monographie issue de la Thèse de Doctorat en Anthropologie, Université de Paris 8 – Laboratoire d'Anthropologie Sociale LAS, Collège de France, soutenue le 7 Décembre 2010.
- Cohen M. (1958), *La grande invention de l'écriture et son évolution*, Paris, Imprimerie Nationale.
- Consani C. (2003), *Sillabe e sillabari fra competenza fonologica e pratica scrittoria*, Quaderni della sezione di glottologia e linguistica 11, Università degli Studi G.D'Annunzio di Chieti, Edizioni dell'Orso.
- Coulmas F. (1989), *Writing Systems of the World*, Oxford, Blackwell.
- Daniels P.T. et Bright W. (1996), *The World's Writing Systems*, Oxford, Oxford University Press.
- Diringer D. (1948), *The alphabet. A key to the history of Mankind*, London - New York, Philosophical Library.
- Duhoux Y. (1968), *La syntaxe mycénienne à propos de la notion de "faute"*, [in:] E.De Miro, L.Godart, A.Sacconi (eds.), *Atti del I Congresso Internazionale di Micenologia*, Roma 27 Septembre – 3 Octobre 1967, CNR, Roma, Edizioni dell'Ateneo, pp. 779-785.
- Duhoux Y. (1985), *Mycénien et écriture grecque*, [in:] Y.Duhoux et A.Morpurgo-Davies (eds.), *Linear B : A 1984 Survey*, Proceedings of the Mycenaean Colloquium of the VIIIth Congress of the International Federation of the Societies of Classical Studies, Dublin 27 August – 1 September 1984, Peeters, Louvain-la-Neuve 1985, pp. 7-74.
- Duhoux, Y. (1986), *The teaching of orthography in Mycenaean Pylos*, "Kadmos" 25, pp. 147-154.
- Duhoux Y. (2000), *Le linéaire B : une sténographie de l'âge du bronze*, "Živa Antika" 50, pp. 37–57.
- Evans A. (1900), *Knossos 1900*, "Annual of the British School at Athens 1899-1900", pp.3-70.

- Février J.G. (1959) , *Histoire de l'écriture*, Paris, Payot.
- Gelb I.J. (1952), *Study of writing*, London, Routledge.
- Gelb I.J. (1962), *La grande invention de l'écriture et son évolution : a review*, "Language" 38, pp. 196-206.
- Goody J. (1977), *The Domestication of the Savage Mind*, Cambridge, Cambridge University Press.
- Goody J. (1986), *The Logic of Writing and the Organization of Society*, Cambridge, Cambridge University Press.
- Jaffré J. P. (1997), *Des écritures aux orthographes. Fonctions et limites de la notion de système*, [in:] L. Rieben, M. Fayol, C. Perfetti (eds.), *Des orthographes et leur acquisition*, Neuchatel, Délachaux et niestlé, pp. 20-36.
- Klinkenberg J.M. (1996), *Sept leçons de sémiotique et de rhétorique*, Bruxelles, Edition de Grief.
- Norman D. A. (1993), *Les artefacts cognitifs*, "Raisons Pratiques" (Les objets dans l'action) 4, pp.15-34.
- Olivier J.P. (1979), *L'origine de l'écriture linéaire B*, "Studi Micenei ed Egeo-Anatolici" 20, pp. 43-52.
- Palaima T.G. (1987), *Comments on Mycenaean literacy*, [in:] J.T.Killen, J.L.Melena, J.P.Olivier (eds.), *Studies in mycenaean and classical greek presented to J.Chadwick*, "Minos" 20–22, pp.499–510.
- Palaima T.G. (1988), *The Development of the Mycenaean Writing System*, [in:] J.P.Olivier, T.Palaima (eds.), *Texts, Tablets and Scribes. Studies in Mycenaean epigraphy and economy to E.Bennett*, "Suplementos a Minos" 10, pp.269-342.
- Palaima T.G. (2003), *Archaeology and Text : Decipherment, Translation and Interpretation*, [in:] J.K.Papadopoulos, R.M. Leventhal (eds.), *Theory and Practice in Mediterranean Archaeology: Old World and New World perspectives*, An Advanced Seminar in Honor of Lloyd Corson, University of California, Los Angeles, pp. 45-74.
- Palaima T.G. (2004), *Syntax and context as tools for interpreting Mycenaean texts and scribal processes: Un 718, Ta 709 and K(1) 740*, [in:] *Analecta Homini Universali Dicat. Arbeiten zur Indogermanistik, Linguistik, Philologie, Politik, Musik und Dichtung. Festschrift für Oswald Panagl zum 65*, pp. 268-278.
- Palaima T.G. (2005), *Mycenaean ideograms and how they are used*, [in:] M. Perna (ed.), *Studi in Onore di E. Fiandra*, Napoli, pp.267-277.
- Panagl O. (1979), *Textual features in the linear B texts*, [in:] Hugo Mühlestein, E. Risch (eds.), *Colloquium Mycenaeanum*, VI International Colloquium on Mycenaean Studies, Septembre 1975, Chaumont-sur-Neuchâtel, Attinger, pp. 313-321.
- Petrakis V. (2012), *Reverse phonetisation? From syllabogram to sematogram in Aegean scripts*, [in :] P.Carlier, Ch.de Lamberterie, M.Egetmeyer, N.Guilleux, F.Rougemont, J.Zurbach (eds.), *Etudes Mycéniennes 2010*,

- Actes du XIIIème Colloque International sur les Textes Egéens, Sèvres Paris Nanterre 20-23 Septembre 2010, *Pasiphae*, Pisa Roma, pp.523-536.
- Pope M. (1989), *Ventris's decipherment – First causes*, [in:] Y. Duhoux, T. Palaima, J. Bennett (eds.), *Problems in Decipherment*, Bibliothèque des Cahiers de l'Institut de Linguistique de Louvain 49, Louvain La Neuve, pp. 25-37.
- Sacconi A. (1968), *Ideogrammata Mycenaea*, [in:] E. De Miro, L. Godart, A. Sacconi (eds.), *Atti del I Congresso Internazionale di Micenologia*, Roma 27 Settembre – 3 Octobre 1967, CNR, Rome, Edizioni dell'Ateneo, pp.513–555.
- Sacconi A. (2009), *Ideogrammi micenei per le cifre e le unità di misura*, "Kadmos" 10, 2, pp. 135–149.
- Schwink F.W. (1998), *On the Learnability of Linear B*, [in:] J. Bennett, J. Driessen (eds.), *A-Na-Qo-Ta: Studies Presented to J.T. Killen*, "Minos" 33-34, pp. 295-307.
- Schwink F.W. (1999), *The Efficacy of Linear B as Writing System*, [in:] *Actes des X. Internationalen Mikénologiques Colloquiums in Salzburg vom 1.-5. Mai 1995*, Wien 1999, pp. 549-554.
- Silverstein M. (1976), *Shifters, verbal categories and cultural description*, [in:] K. Basso, H. Selby (eds.), *Meaning in Anthropology*, Albuquerque: School of American Research, pp.11-57.
- Thompson R. (2012), *In defence of Ideograms*, Thompson R., *In defence of Ideograms*, [in:] P. Carlier, Ch. de Lamberterie, M. Egetmeyer, N. Guilleux, F. Rougemont, J. Zurbach (eds.), *Etudes Mycéniennes 2010*, Actes du XIIIème Colloque International sur les Textes Egéens, Sèvres Paris Nanterre 20-23 Septembre 2010, *Pasiphae*, Pisa - Roma, pp.545-562.
- Ventris M. et Chadwick J. (1953), *Evidence for Greek dialect in Mycenaean Archives*, "Journal of Hellenic Studies" 73, pp.84-103.
- Ventris M. et Chadwick J. (1956), *Documents in Mycenaean Greek*, Cambridge.

Barbara MONTECCHI
(Firenze, Italy)

Further Observations on Shapes, Inscriptions, and Functions of Neopalatial Nodules and *Noduli*

Abstract: **Further Observations on Shapes, Inscriptions, and Functions of Neopalatial Nodules and *Noduli*.** Some reflections on shapes, inscriptions and functions of Neopalatial *noduli*, flat-based nodules and hanging nodules are shown, by taking examples from the documents found at Ayia Triada, in South-Central Crete, and Zakros, in Eastern Crete, some of which is currently housed in two Italian Museums: ‘Museo Archeologico Nazionale’ of Florence (MAF) and ‘Museo Nazionale Preistorico Etnografico “L. Pigorini”’ of Rome (MPR). These documents date to the Late Minoan IB, which corresponds to the middle of the 15th century B.C. according to the traditional “Low Chronology”, or the middle of the 16th century B.C., according to the “High Chronology”.

Key words: Neopalatial administration; sealings; Linear A script

Barbara Montecchi, adjunct professor Dipartimento di Storia, Archeologia, Geografia, Arte e Spettacolo, Università degli Studi di Firenze, Via San Gallo 10, 50129, Firenze, Italy
e-mail: b.montecchi@alice.it.

1. Aims and methods.

The present contribution stems from a study carried out by the author on the Neopalatial sealings housed in two Italian Museums: the ‘Museo Archeologico Nazionale’ of Florence (MAF) and ‘Museo Nazionale Preistorico Etnografico “L. Pigorini”’ of Rome (MPR)¹. The main aim of the study was the application of digital technologies for the virtual representation, reconstruction and dissemination of such materials. Some preliminary results have already been presented at the 18th edition of the CHNT Conference held in Vienna². Here, I intend to share some further brief reflections on the shapes, inscriptions and functions of Neopalatial *noduli*, flat-based nodules and hanging nodules, which emerged from that study of examples dating to the LM IB (i.e. around the middle of the 15th century B.C., according to the traditional “Low Chronology”, or the middle of the 16th century B.C., according to “High Chronology”), found at Ayia Triada (in South-Central Crete) and Zakros (in Eastern Crete) and currently housed in the Italian Museums mentioned above (tab. 1).

In order to clarify the terminology, it must be remembered that a *nodulus* is a small clay lump of about 2.2-3.7 x 1.2-2.5 cm bearing from one to three seal

¹ I warmly thank Dr G. C. Cianferoni, director of the MAF, and Dr. F. Di Gennaro, director of the MPR, for the permission to study, photograph and publish the Neopalatial sealings housed in the two museums.

² Albertini – Jasink – Montecchi (2013).

impressions, at times inscribed, and which was never fastened to anything. The so-called flat-based nodules are little clay lumps of about 2 x 1.5 cm, whose main characteristic is the negative impression on their reverse (or base), which shows traces of fairly thin threads. Hanging nodules are also small clay lumps, about 2 cm in length, characterized by string holes which show that this type of nodule hung from a string in turn tied to something else (an object or a document). Hanging nodules are in turn divided in two- and single-hole hanging nodules (hereafter T-H and S-H nodules). The T-H type shows a string-hole that goes all way through the long axis of the nodule, while the S-H has a single aperture at one end of the nodule. The impressions left by the string through the holes of the broken nodules show that the T-H nodule had been formed over the two ends of a string, instead, the S-H nodule was formed over a single knotted end of a string, just to label it.

2. Documents from Ayia Triada and Zakros: museums where they are currently housed and principal editions

The administrative documents found at Ayia Triada at the beginning of the 20th century B.C. by the Italian Archaeological Mission in Crete, as well as those found at Zakros by Nicolas Platon in the early Sixties, are chiefly kept in the Archaeological Museum of Heraklion (Crete), while a small, but significant group is shared between the L. Pigorini Museum of Rome (three Linear A tablets, five *noduli*, two 1-seal recumbent flat-based nodules and twenty-three single-hole hanging nodules, which were all found in the “Villa” of Ayia Triada)³, and the Archaeological Museum of Florence (nine single-hole hanging nodules from the “Villa” of Ayia Triada and one 2-seal standing flat-based nodule from Kato Zakros)⁴. Moreover, we find a single roundel from Ayia Triada in the Allard Pierson Museum of Amsterdam⁵, some documents from Zakros in the Ashmolean Museum of Oxford, and one sealing, also from Zakros, in the Metropolitan Museum of New York.

All of these have been published. The first editions of the Linear A tablets from Ayia Triada are [Pugliese Carratelli 1945 and 1963], while [Platon – Brice 1975] is for the tablets from Zakros. The edition currently followed is GORILA: vol. I, for Ayia Triada, and III for Zakros, as volume II is the catalogue of the inscriptions on sealings (with *addenda* and *corrigenda* in vol. V). The seal impressions were first published by [Hogarth 1902] and [Levi 1925-1926], but it only provides drawings of seal types, while the most recent corpora, which are CMS II/6, for Ayia Triada, and CMS II/7 for Zakros, also offer also photographs

³ In addition to the documents currently kept in MPR, we must mention one lost tablet (HT <12>), and two lost nodules (Wa <71968> and <71970>). For a complete catalogue with colour photographs of the sealings kept in MPR see Del Freo 2002-2003.

⁴ For a complete catalogue of seals and sealings kept in MAF see Jasink 2009.

⁵ Olivier 1983.

for each seal type. A complete list of the sealings can also be found in [Hallager 1996: II], but only the roundels have been provided with complete descriptions, photographs and drawings.

While the amount and typology of documents from Zakros are quite certain (31 tablets, 1 roundel, 6 *noduli*, 492 F-B nodules, 6 S-H hanging nodules, and 55 T-H hanging nodules), the exact amounts and types of sealed documents found at Ayia Triada are still not certain because of the discrepancies in the information available in literature and missing pieces. The preparatory list of all clay tablets and sealed documents from Ayia Triada one can obtain by comparing the information available in literature is the following:

- 147 Linear A inscribed tablets. To the 147 tablets classified as HT 1- 154N in GORILA I, whose provenance from Ayia Triada is certain, we might add also the one classified as PH(?) 31, whose provenance from Phaistos or from Ayia Triada remains doubtful⁶.
- 22 roundels: of these 21 are inscribed (Wc 3001-3019, 3022, and 3024), while one is not (Wc 3023).
- 53 *noduli*, of which seven are inscribed (We 1019-1021, 1023-1024, 1852, 3020).
- 3 direct object sealings: two are certain (HM 1686 and 1721), but the Ayia Triada provenance is doubtful for the second⁷; the third is inscribed, but its classification as a direct object sealing is more doubtful (HM Bk)⁸.
- 1 missing clay bar with 3 seal impressions (one of these is CMS II/6.021) and one inscription (Wy <1021bis>).
- About 80 F-B nodules, of which only 75 are certain. Of these one is inscribed (HM 1667)⁹ and another bears two seal impressions which are not present in CMS (HM 558)¹⁰. Then we find 1 doubtful inscribed fragment (HM Ad)¹¹, 2 certain F-B whose provenance from Ayia Triada is not certain though

⁶ Tablet PH(?) 31 was given to the Archaeological Museum of Heraklion by the son of a worker who had worked with L. Pernier, the Italian archaeologist well known for his excavations at the Palace of Phaistos and the discovery of the famous Disc [Godart 1979: 354]. However, the person who delivered the tablet to the museum did not know the precise provenance of this tablet, and some paleographical features resemble Linear A tablets from the Neopalatial Ayia Triada more than those from the Protopalatial Phaistos.

⁷ CMS II/6.035, and 289.

⁸ GORILA II, Wc 3021. HM Bk is classified as *direct sealing* Wg 3021 in Hallager (1996: II, 291), but is not recorded in CMS II/6.

⁹ CMS II/6.031; GORILA II Wb 2001.

¹⁰ HM 558 is mentioned as “*Päckchenplombe, Vertikalshelbe, giebelförmig*” in CMS II/6, pp. 429 and 449, but is not included in the catalogue. I wonder whether the reason why the two seal impressions on this nodule were not catalogued is because they are not legible or because the authors of CMS II/6 could not personally examine the nodule.

¹¹ GORILA II Wb 2002.

(HM 1697 and 1690)¹², 1 fragment listed in HALLAGER 1996, II, p. 221, but not mentioned in CMS (HM Bm), and a doubtful fragment (HM 512 = CMS II/6.079).

- At the most 6 T-H nodules: 4 certain (HM 547, 1657, 1667, and 1687)¹³ and 2 uncertain (HM 546/1 and 480/2)¹⁴.
- 943 S-H nodules¹⁵. Among these, 838 are inscribed (Wa 1001-1018, 1022, 1025-1119, 1122-1145, 1147-1261, 1265-1466, 1470-1617, 1621, 1623-1832, 1834-1844, 1846-1847, 1849-1851, 1853-1858, 1860-1861), and at least four fragments are uncertain: HM 1714/Bi¹⁶, HM 1663¹⁷, 1684¹⁸, and 1720¹⁹.
- 21 fragments of hanging nodules, which we cannot say whether they originally were S-H or T-H²⁰. Of them 19 are inscribed.

3. Shapes

Noduli, F-B and S-H nodules may have different shapes, but it is unclear if they are significant from the point of view of their function. In general, the *noduli* may be dome-/gable-shaped or disk-shaped²¹, F-B nodules may be “standing” or “recumbent”, S-H nodules have been divided into “pendant”, “pyramid”, “cone” “dome” and “pear”²².

The disk *nodulus* is a flat and circular piece of clay (D ca 2 cm), generally with a seal impression on either side, each from a different seal (only two disk *noduli* from Knossos bear only one seal impression). The dome-shaped *nodulus*

¹² CMS II/6.286-287.

¹³ CMS II/6.118,095, 069, and 062.

¹⁴ CMS II/6.065, and 133.

¹⁵ Such a number includes all those classified as “*Schnurendplombe*” in CMS II/6, tab. 2, pp. 451-479, + HM 1714/Bi, even if it is defined as “*Plombenformen nicht mehr bestimmbar*” in CMS II/6.11 (GORILA II Wa 1470). Moreover, the examples housed in the Museo Pigorini at Rome are counted as 25, even if two are now missing [Del Frio 2002-2003: 58-70]. Cf. also Hallager (1996: II, 247-288).

¹⁶ See n. 14.

¹⁷ CMS II/6.64; GORILA II, Wa 1143. It seems a single-hole variety in disguise, with a second hole caused by careless knotting, as is the case with HM 1673 (CMS II/6.39, Wa 1617), but both HM 1663 and 1673 are classified as T-H hanging nodules, Wd 1143 and Wd 1617 respectively, in Hallager (1996: II, 243).

¹⁸ CMS II/6.70; GORILA II, Wa 1261, it might be a F-B nodule, rather than a S-H hanging nodule.

¹⁹ CMS II/6.288, this is a S-H, but the provenance from Ayia Triada is doubtful.

²⁰ HM 451/4, 467/14 (Wa 1859), 474/27, 478/20, 484/12 (Wa 1833), 512, 555/1 (Wa 1870), Ac (Wa 1845), Af (Wa 1120), Ag (Wa 1121), Ah (Wa 1618), Ai (Wa 1619), Aj (Wa 1620), Ak (Wa 1262), Al (Wa 1263), Am (Wa 1264), An (Wa 1467), Ao (Wa 1468), Ap (Wa 1469), Ar (Wa 1146), Bc (Wa 1848), Bj (Wa 1622), and 1719. All these pieces are classified as S-H hanging nodules in Hallager (1996: II, 247-288), with the only exception of HM 1719 (CMS II/6.285), which is not mentioned there, because the provenance from Ayia Triada is not certain.

²¹ Krzyszkowska (2005: 161-163).

²² Hallager (1996: I, 121, 136-137 and 162-163).

has one flat surface which bears the seal impression and a dome- or gable-shaped reverse. Two such main varieties do not seem to refer to different functions, but reflect different ways the lump was held when the seal was impressed, possibly according to different local traditions. All the *noduli* from Ayia Triada are, in fact, dome-shaped, while the majority of those from Zakros are disk-shaped.

In the F-B nodules of the “standing” variety, the height exceeds the thickness of the base on which the impression of the threads is visible. They may bear two or three seal impressions and represent the bulk of the F-B nodules found at Zakros. In the case of the “recumbents”, the height is lower than the thickness of the base on which the impression of threads is visible. They may bear one or, more rarely, two seal impressions and represent the bulk of the F-B found at Ayia Triada. Once again, two such main varieties do not seem to be linked to different functions, but reflect different ways the lump was impressed with the seals.

Finally, as stated above, S-H nodules are clay lumps with a string hole at the top. The Neopalatial examples have been divided into “pendant”, “dome”, “pyramid”, and “cone” according to the different shapes they may assume. The pendants have three sides, two flat, one with the seal impression and the other quite often written with one or two signs, and a third convex side. The domes have the same shape as the dome-shaped *noduli*, with a flat face with the seal impression and a gable/dome-shaped reverse side, often inscribed. The pyramids have a triangular base and three flat faces, one with the seal impression, another with the inscription and a third blank. The cones have a very slight triangular shape and bear the seal impression on the flat base. This type was created by the pressure of fingers in connection with the impression of the seal, and was deliberately shaped into a cone either by the fingers or by rolling the clay lump before it was impressed with the seal and inscribed. Summing up, as far as the shape and use are concerned, the main difference between pendant and dome, on the one hand, and pyramid and cone nodules, on the other, is that the two first varieties are baseless and thus cannot stand, instead the other two varieties have a base and thus may stand. Nevertheless all the S-H nodules hung from a string and did not need to stand on a surface. Moreover, the actual shaping of a hanging nodule must have been a routine job and was therefore not always executed with the same precision. Among the pieces housed in MAF and MPR, in fact, we have five nodules whose shapes are not so clear: Nr. 94759 in MAF and 71964 in MPR have been classified as pendant, but they have a base just like the pyramidal variety, and thus can be placed in a vertical position as the pendants cannot; Nr. 94760 in MAF and 71965 in MPR are very flattened pendants, with a convex non-functional base; Nr. 71967 in MPR has been previously classified as pendant, but it is actually a hybrid: a pyramid with the seal impression on its base, like the cone.

In conclusion, different shapes are certainly caused by different manufacturing methods, but we still lack evidence to argue that they were intended for different functions.

4. Inscriptions.

Noduli are rarely inscribed: on a total of about 185 pieces, only nine dome-shaped *noduli* bear very short inscriptions. Of these, seven come from Ayia Triada (HT We 1019, 1023, 1024 = CMS II/6.122; We 1020 = CMS II/6.80; We 1021 = CMS II/6.98; We 1852 = CMS II/6.75; We 3020 = CMS II/6.115), and two from Samothrace (SA We 3 and 4 = CMS V/Suppl. 1B nr. 327, and V/Suppl. 3,2 nr. 343). Besides these, only two disk-shaped *noduli* from Knossos, dated to the Mycenaean Period, are inscribed with the Linear B ideograms for man and woman (respectively KN Wn 8713 and Wn 8752). On the other hand, inscriptions on Neopalatial *noduli* are heterogeneous and may occupy one or two faces. We find ideograms and ligatures, probably indicating agricultural commodities (A 303 and A 304+03), single syllabic signs, monograms, syllabic groups, and fraction signs. It is possible that syllabic groups represent personal names, since some of them overlap with records written on tablets likely interpretable as lists of personnel. *PA-TA-NE*, for example, written on *nodulus* We 1019 from Ayia Triada, also occurs in a list of five words, each followed by one unit and finally summed up on tablet HT 94b.1. In any case the textual overlaps with tablets and roundels²³, and the presence of ideograms and numerals suggest that the *noduli* were used as accounting tools complementary to tablets.

F-B nodules are even more rarely inscribed than *noduli*: we only have HT Wb 2001 and 2002, with the single sign AB 02/*RO*, perhaps ZA Wb 37, with a sign doubtfully readable as AB 41/*SI*, and PH Wb 33-35, 55, with illegible signs²⁴. As we will see below, *RO* and *SI* are signs largely attested on S-H nodules.

T-H nodules are virtually never inscribed²⁵. By contrast, S-H nodules very frequently bear an inscription on one side (never the same as the side bearing the seal impression), normally only one sign, although a few are inscribed with two signs on one or two faces, generally taken from a restricted repertoire of signs (the most common are: A 301, AB 81/*KU*, 44/*KA*, 41/*SI*, 02/*RO*, 74/*ZE*, 28/*I*, 04/*TE*, 54/*TA*). The use of such signs on the tablets is not constant: some of them occur often as first elements of likely personal or place names, some as

²³ For roundels see Hallager (1996: I, 116-120).

²⁴ The *nodule* from Phaistos identified as Wb 36 in GORILA II is inscribed with the sign AB 04/*TE*, but it was subsequently classified as a direct object sealing Wg 36 by Hallager (1996: II, 295 and 299).

²⁵ Two hanging nodules inscribed with a single sign from Ayia Triada (Wa 1143 and 1617) and two from Khania (Wa 1003 and 1004) are considered T-H in Hallager (1996: II, 243), but they are more likely S-H as is shown in CMS II/6.064 and 039, and CMS V/Suppl.1A.153.

“transaction signs”, others as abbreviations for names of commodities²⁶. In other words, it is very hard to reach a secure conclusion on the meaning of such signs from the evidence at our disposal. It is even possible that they served as symbols rather than as true legible syllables (i.e. abbreviations and/or monosyllabic words).

Here I would like to point out that the recognition of the signs is not always so clear and certain as one may believe on the grounds of GORILA II. The sign inscribed on two S-H nodules kept in MAF, Nos. 94759 and 94760 (Wa 1557 and 1558) is generally read as *81/*KU*, but it might resemble *41/*SI* as well (Fig. 1).

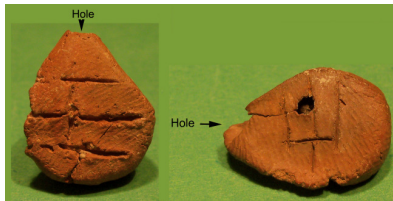

Fig. 1: From the left to the right: MAF 94759 - HT Wa 1557, and MAF 94760 - HT Wa 1558. Not to scale: 2.0 x 1.6 cm; 2.0 x 1.4 cm (Photos of the author, courtesy of the Museo Archeologico Nazionale di Firenze).

The same doubt also afflicts nodules 71973, 71976 and 71961 in MPR (Wa 1593, 1547, and 1542). In the latter case, the sign may resemble either *28/*I* or *09/*SE* (Fig. 2).

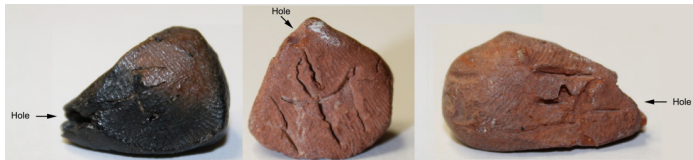

Fig. 2: From the left to the right: MPR 71973, 71976, and 71961 - HT Wa 1593, 1547, 1542. Not to scale: 2.0 x 1.5 cm; 1.9 x 2.0 cm; 2.4 x 1.45 cm (Photos of G. Dionisio, courtesy of Museo Nazionale Preistorico Etnografico “L. Pigorini” Roma).

Numbers 71964, 71966 and 71967 (Wa 1559, 1560 and 1512) are incised with an oval sign cut in the middle by a segment, whose reading as *81/*KU* is indeed doubtful (Fig. 3). On 71966 the oval sign is open and thus may look like *44/*RE*, but it is odd in any case.

²⁶ Hallager (2000).

Fig. 3: From the left to the right: MPR 71964, 71966, and 71967 - HT Wa 1559, 1560, 1512. Not to scale: 2.1 x 1.7 cm; 2.1 x 1.5 cm; 2.0 x 1.4 cm (Photos of G. Dionisio, courtesy of Museo Nazionale Preistorico Etnografico “L. Pigorini” Roma).

Also the sign on nodule 71965 (Wa 1561) is generally read as *81/*KU*, but it might resemble *08/*A* as well (Fig. 4).

Fig. 4: MPR 71965 - HT Wa 1561. Not to scale: 2.2 x 1.6 cm (Photo of G. Dionisio, courtesy of Museo Nazionale Preistorico Etnografico “L. Pigorini” Roma).

Finally, on number 71972 (Wa 1301) the incision is so light and inaccurate that it remains doubtful whether a true writing sign, possibly *74/*ZE*, or rather unintentional marks, such as impressions left by threads, must be detected (Fig. 5).

Fig. 5: MPR 71972 - HT Wa 1301. Not to scale: 2.1 x 1.65 cm (Photo of G. Dionisio, courtesy of Museo Nazionale Preistorico Etnografico “L. Pigorini” Roma).

As far as the palaeography is concerned, L. Godart and J.P. Olivier made a great effort to group the inscriptions on sealings from the same site according to different graphic characteristics which should correspond to different scribal hands²⁷. Such work is fundamental in order to state how many people were responsible for the inscriptions on the sealings and, as a consequence, were

²⁷ GORILA V, pp. 87-103 for the sealings from Ayia Triada. Different hands are identified by numbers, as it is shown in the eighth column of table 1 (*infra*).

involved in those affairs. Nevertheless, the identification of different “scribes” is particularly problematic, because, as we have already said, the inscriptions on the sealings are chiefly made up of one or two signs only. Even some groups suggested by GORILA might be questionable. This is, for example, the case with the sign incised on three nodules kept in MPR, nr. 71964, 71966 and 71967 (Fig. 3). These three inscriptions are attributed to the same hand in GORILA V (Wa 86), but, on the grounds of my first-hand examination of the material, the way in which the sign was written on 71967 seems to differ from that of the other two nodules. Therefore, I think it would be worth having a fresh look at the palaeographical characteristics of the inscriptions on sealings and contrasting them with those on tablets. With the necessary permits from the museum of Heraklion, this study might reveal possible new connections between different kinds of documents.

5. Functions.

As far as the *noduli* are concerned, the hypothesis that they were used as tokens to check incoming and outgoing commodities and workforce is supported by Near-Eastern and Egyptian patterns²⁸, by the function of the rooms where they are usually found (chiefly storerooms in central buildings and private houses), and by the number of seal impressions and inscriptions at times appearing on them. It is likely, in fact, that the seal impressions, at least on the dome-shaped *noduli*, served not only to identify different people or officials²⁹, but also corresponded to “one unit” of a certain item, as has been suggested for the use of seal impressions on the roundels³⁰. Fraction signs incised above the seal on four *noduli* from Ayia Triada (fraction sign “J” on We 1020, 1023, and 1024, and “JE” on We 1021) could indicate, in fact, that these *noduli* exceptionally did not deal with one whole unit, but, respectively with $\frac{1}{2}$ and $\frac{3}{4}$ of a unit of a certain commodity³¹. In this light, the two impressions from the same seal on *nodulus* HT We 1852 may indicate two units. Moreover, I think that the hypothesis that the *noduli* served as “tokens” is more flexible than the idea that they served as docketts, i.e. receipts for work done³², and better fits the evidence from Ayia Triada, where 45 un-inscribed *noduli* impressed by the same seal (CMS II/6.20) were found together in a storeroom of the main building (room 27 of the so-called “Villa”). The position of storeroom 27 close to an outside door, in fact, suggests that the *noduli* might be tools used in monitoring incoming and outgoing commodities³³. The five *noduli* kept in the MPR (71956-

²⁸ Weingarten (1990b) and Krzyszkowska (2005: 163).

²⁹ Weingarten (1987: 7).

³⁰ For the similarities between *noduli* and roundels see Hallager (1996: I, 130).

³¹ For a discussion of the relative values of Minoan fractions see Montecchi (2009 and 2013).

³² Weingarten (1986b and 1987); Hallager (1996: I, 130-133).

³³ See also Hallager (2002).

60) were originally part of such a group of 45 un-inscribed *noduli*, characterized by seal impression CMS II/6.20.

F-B nodules have been interpreted as sealings placed upon folded pieces of small, thin and lightly worked leather, presumably documents written on parchment, around which was wound a thread, traces of which are still detectable on their base³⁴. This process is clearly described in CMS II/6³⁵: 1) small pieces of parchment were ordinarily folded sideways two or three times and then once or twice from top to bottom; 2) a fine thread was wound several times around the packet and held in place with a tiny piece of clay; 3) the clay lump itself was firmly pressed over the “packet”; 4) the thread was wound into the clay (at least in some cases) to ensure that the nodule remained firmly attached to the packet; 5) the nodule was smoothed; 6) the nodule was impressed by one, two or three seals.

Some F-B nodules certainly travelled, as is attested by clay analyses and by the discovery of sealings impressed by the same seals or “replica rings” found in different sites, such as Ayia Triada, Akrotiri (Thera), Gournia, Skalvokambos and Zakros³⁶. The 1-seal recumbent F-B nodule nr. 71980 in MPR, for example, was found at Ayia Triada but bears the same seal impression as two T-H nodules found at Zakros (CMS II/7.71). At first sight one may think of a document sent from Zakros to Ayia Triada (incidentally, we can recall that only 80 F-B nodules were found at Ayia Triada, but 492 at Zakros), but it is even possible that documents and/or functionaries owning sealing rings were sent by the most important centre of the Neopalatial Period, the Palace of Knossos, to other peripheral administrative centres, such as Zakros and Ayia Tirada³⁷.

In addition to this, the precious material (worked leather) and the care put into sealing them suggest that the documents to which the F-B nodules were fastened were important and confidential. On the other hand, due to the small size of the sealings, the original pieces of parchment (unfolded) must have been around 6 x 6 cm, and, consequently, the written and sealed messages must have been as important as short. For this reason, the previous idea that they concerned diplomatic correspondence or other lengthy documents has been quite dismissed³⁸. Nevertheless it remains difficult to suggest what kind of message could have been contained there. The small sizes and the fact that they were found stored in groups, as in an archive, may recall accounting/administrative documents, like the clay tablets. In this light, one could think of commercial

³⁴ Weingarten (1983a); Hallager (1996: I, 135-145); CMS II/6, pp. 349-360, 367-68, figs. 7-16; Krzyszkowska (2005: 155-158).

³⁵ CMS II/6, pp. 349-360, 367-68, figs. 7-16.

³⁶ Hallager (1996: I, 145-146); Karnava (2010).

³⁷ Cf. *inter alios* Betts (1967: 15-40); Hallager (1995b); Weingarten (1990b: 111) and Weingarten (2010).

³⁸ Krzyszkowska (2005: 156) with previous references.

documents travelling with the related commodities, such as descriptions of goods and commodities and/or transactions. Nevertheless, in such a case, they would not have been as important and confidential as we have just supposed. Moreover, most were found entire, as if they had not been removed from the documents once they arrived at destination. On the other hand, if the F-B nodule sealed the entire document, as if it were a tiny packet, it would have been difficult to open it without damaging it, due to the small sizes and the fragility of the material. Therefore, it seems more likely that the F-B nodule was not applied to the entire document, but rather to strips which tied it up or which were cut along the lower margin of the document, as in the medieval parchment documents³⁹. In both cases, the documents could be almost any size.

In order to clarify this last issue, shapes, sizes and traces detectable on the reverse of Neopalatial sealings must be contrasted to those detectable on later sealings, whose function is certain. This work will be part of the research project, generously funded by the Alexander von Humboldt Foundation, which I am going to carry out at the Institute for Classical Archaeology of the Heidelberg University.

Moving to the T-H and S-H nodules, they hung from a string tied to something, i.e. to commodities or documents written in perishable material, but the specific function and way of using them are already matters of dispute. I have already reviewed various hypotheses on this matter⁴⁰, thus here I limit myself to reiterating the current main hypothesis: T-H nodules would have labelled commodities, like the Mycenaean gable-shaped hanging nodules, while the S-H (which were no longer used by Mycenaean) papyrus documents. It is extremely important to face this issue from a diachronic perspective, starting with the use of direct object sealings in the Protopalatial period. The largest quantity of direct object sealings (which are large clay lumps, directly pressed on to objects, impressed several times by seals, and never inscribed)⁴¹ comes from the First Palace at Phaistos, only 2 km away from Ayia Triada, and are dated to the MMII, about one century earlier than our focus here. Only four S-H (of which only two are inscribed) were found there⁴². On the contrary, in the Neopalatial Villa at Ayia Triada, where the greatest use of S-H is attested, we have at most three or four direct object sealings: HM Bk (HT Wc 3021), 512 (CMS II/6.079), 1686 (CMS II/6.035), and 1721 (CMS II/6.289). Therefore, as

³⁹ Weingarten (1983a: 12-13, and 1983b: 40-41).

⁴⁰ Montecchi (forthcoming).

⁴¹ The direct object sealings from the First Palace of Phaistos were used on a very elementary functional level: a small percentage to secure goods like jars and baskets, the overwhelming number sealing wooden pommels or cylindrical pegs to control access to the doors of storerooms or chests within them. The broken sealings were stored, apparently as a kind of check on persons and frequent activities in the storage area [Weingarten 1986a]. Based on the Near-Eastern examples, written documents on clay tablets supported and integrated the legal value of direct object sealings by describing the bookkeeping operation [Ferioli – Fiandra 1990: especially 225].

⁴² Hallager (1995a: 12-13) and Hallager (1996: I, 64-65, and II, 289).

far as the sealings are concerned, a radical change occurred from Protopalatial Phaistos to Neopalatial Ayia Triada, and it can be suggested that this is a change in emphasis from sealings used for the practical action of closing to sealings which labelled and authenticated⁴³. It has been suggested that the Neopalatial functionaries copied the records previously written on clay tablets onto documents in perishable material, which were labelled by clay hanging nodules⁴⁴. However, in my opinion, it is unlikely that records of little value, such as those messily written on clay tablets, were then copied onto such an expensive material as parchment or papyrus, although we cannot rule out that other, cheaper materials, such as cloth, were used. At any rate, the analogies between the records written on the clay tablets from Protopalatial Phaistos and those from Neopalatial Ayia Triada are so close that we can argue that the two administrations used clay tablets in an analogous way and for the same purposes. Therefore, we have no evidence for the occurrence of a new need to copy them onto perishable materials, and no evidence which in this way explains the massive increase of S-H nodules in the new administrative centre. At this point we must take into consideration the hypothesis that different kinds of matters were recorded on different types of supports: in this scenario, the tablets would have recorded transactions with a low economic profile, and papyrus or parchment documents would have dealt with either legal issues, such as bilateral contracts, as suggested by E. Hallager⁴⁵, or transactions of a high economic profile or relating to foreign trade. In the Neopalatial period, in fact, we get a greater typological variety and variety of patterns of application of sealings, in addition to evidence for sophisticated intra- and perhaps inter-regional communication via perishable documents to which sealings might have been attached.

To conclude, it should be noted that in the Ayia Triada Villa, about 970 hanging nodules, almost all S-H, were found spread over a large area in the North-western quarter, with a few more specimens possibly coming from the North magazines. Sealings found in the North-western quarter were at a height of 0.50-1.50 m above the floor, for this reason it has been suggested that they had fallen down from an archive located on the first floor⁴⁶. In other words, a long-term archive might have been located above the Minoan hall 13, in a room

⁴³ Weingarten (1986a and 1990a). In the Mycenaean period too we have a few examples of direct object sealings, mostly stirrup jar mouth stoppers [Palaima 1990: 90].

⁴⁴ Militello (1992: 414) and Schoep (2002: 193-197).

⁴⁵ Such a hypothesis is based on the possibility that two different S-H nodules, possibly representing two legal entities, were fastened to the same string, one to each end [Hallager 1996: I, 224; Hallager 2000: 254 and 259].

⁴⁶ Militello (1988: 239).

facing a painted porch above court nr. 11⁴⁷. There, hundreds or thousands of papyrus documents written in Linear A would have been housed. This, however, needs to be checked by examining further material housed in the Heraklion Museum and by reading the original field notes, since a few S-H nodules were also found in other rooms.

Tab. 1: The Neopalatial sealings housed in Italian Museums. For reason of space and clarity, in the 7th column the signs incised on the sealings are indicated only by means of the conventional phonetic transcription commonly accepted for the correspondent Linear B signs, with the exception only of sign *301, because it has no correspondence in Linear B.

Museum	Prove-nance	Inv. Nr.	Type	Shape	Inscription		Scribe	Seal Nr.	
					Number	Sign		LEVI	CMS
MAF	HT	94757	S-H	Dome	Wa 1125	TE	Wa 57	79	II/6.70
MAF	HT	94758	S-H	Dome	Wa 1086	RO	Not Identified	79	II/6.70
MAF	HT	94759	S-H	Pendant/pyramid	Wa 1557	KU? SI?	Wa 90	19	II/6.117
MAF	HT	94760	S-H	Pendant	Wa 1558	KU? SI?	Wa 90	19	II/6.117
MAF	HT	94761	S-H	Pendant	Wa 1323	KA	Not Identified	125	II/6.11
MAF	HT	94762	S-H	Pendant	Wa 1471	KU	Wa 84	125	II/6.11
MAF	HT	94763	S-H	Pendant	Wa 1094	RO	Not Identified	105	II/6.28
MAF	HT	94764	S-H	Pyramid	Wa 1279	O	Wa 74	43	II/6.87
MAF	HT	94765	S-H	Pendant	Wa 1322	KA	Not Identified	147	II/6.66
MAF	ZA	94766	F-B	2-seal standing	-	Not inscribed	-	⁴⁸	II/7.104A and 157
MPR	HT	71950	S-H	Pendant	Wa 1014	SI-KA	Wa 54	125	II/6.11
MPR	HT	71951	S-H	Pendant	Wa 1472	KU	Wa 84	125	II/6.11
MPR	HT	71952	S-H	Pendant	Wa 1176	SI	Wa 68	125	II/6.11
MPR	HT	71953	S-H	Pendant	Wa 1150	I	Wa 63	125	II/6.11
MPR	HT	71954	S-H	Pendant	Wa 1294	ZE	Wa 80	125	II/6.11
MPR	HT	71955	S-H	Pendant	Wa 1744	*301	Wa 98	125	II/6.11
MPR	HT	71956	<i>Nodulus</i>	Dome	-	Not inscribed	-	118	II/6.20
MPR	HT	71957	<i>Nodulus</i>	Dome	-	Not inscribed	-	118	II/6.20
MPR	HT	71958	<i>Nodulus</i>	Dome	-	Not inscribed	-	118	II/6.20
MPR	HT	71959	<i>Nodulus</i>	Dome	-	Not inscribed	-	118	II/6.20
MPR	HT	71960	<i>Nodulus</i>	Dome	-	Not inscribed	-	118	II/6.20

⁴⁷ Paribeni (1903: 327 and 330).

⁴⁸ The two seal impressions on this F-B nodule were published for the first time in Hogarth (1902: 85, Nr. 89 and 71). Only the first one is mentioned also in Levi (1925-1926: 161).

MPR	HT	71961	S-H	Dome	Wa 1542	KU? SI? I? SE?	Wa 87	79	II/6.70
MPR	HT	71962	S-H	Dome	Wa 1408	KA	Not Identified	79	II/6.70
MPR	HT	71963	S-H	Dome	Wa 1407	KA	Not Identified	79	II/6.70
MPR	HT	71964	S-H	Pendant/pyramid	Wa 1559	Oval sign cut in the middle by a segment (KU?)	Wa 86	19	II/6.117
MPR	HT	71965	S-H	Pendant	Wa 1561	KU? A?	Wa 90	19	II/6.117
MPR	HT	71966	S-H	Pendant	Wa 1560	Open oval sign cut in the middle by a segment (KU? RE?)	Wa 86	19	II/6.117
MPR	HT	71967	S-H	Pyramid?	Wa 1512	Oval sign cut in the middle by a segment (KU?)	Wa 86?	95	II/6.101
MPR	HT	<71968>	S-H?	?	-	Possibly the same as 71967	-	95	II/6.101
MPR	HT	71969	S-H	Cone	Wa 1108	RO	Wa 63	34	II/6.140
MPR	HT	<71970>	S-H?	?	-	Possibly the same as 71970 (RO)	-	34	II/6.140
MPR	HT	71971	S-H	Pyramid	Wa 1759	*301	Not Identified	99	II/6.99
MPR	HT	71972	S-H	Pyramid	Wa 1301	ZE?	Not Identified	99	II/6.99
MPR	HT	71973	S-H	Pendant	Wa 1593	KU? SI?	Wa 93	105	II/6.28
MPR	HT	71974	F-B	1-seal recumbent	-	Not inscribed	-	145	II/6.44
MPR	HT	71975	S-H	Pyramid	Wa 1779	*301	Wa 100	45	II/6.85
MPR	HT	71976	S-H	Cone	Wa 1547	KU? SI?	Wa 89	116	II/6.18
MPR	HT	71977	S-H	Pyramid	Wa 1283	ZE?	Not Identified	13	II/6.110
MPR	HT	71978	S-H	Pyramid	Wa 1623	*301	Wa 100	38	II/6.84
MPR	HT	71979	S-H	Pyramid	Wa 1830	*301	Wa 106	140	II/6.1
MPR	HT	71980	F-B	1-seal recumbent	-	Not inscribed	-	146	II/7.71
MPR	HT	72460	S-H	Pendant	Wa 1110	RO	Not Identified	6	II/6.136

References

Albertini N., Jasink A. M., Montecchi B. (2013), "Digital acquisition and modelling of the Minoan seals and sealings kept in two Italian Museums", in *18th International Conference on Cultural Heritage and New Technologies (CHNT 18)*, Wien 11-13/11/2013 (<http://www.chnt.at/chnt-18-proceedings/>).

- Betts J. (1967), “New Light on Minoan Bureaucracy”, *Kadmos* 6, pp. 15-40.
- CMS = F. Matz, I. Pini and W. Müller (eds.), *Corpus der Minoischen und Mykenischen Siegel*, Berlin.
- Del Freo M. (2002-2003), “Le cretule di Haghia Triada nel Museo Nazionale Preistorico Etnografico “Luigi Pigorini”. Catalogo”, *Bullettino di Paleontologia Italiana*, n.s. 11-12, pp. 53-75.
- Ferioli P. - Fiandra E. (1990), “the Use of Clay Sealings in Administrative Functions from the 5th to 1st Millennium B.C. in the Orient, Nubia, Egypt and the Aegean: Similarities and Differences”, in Th. G. Palaima (ed.), *Aegean Seals, Sealings and Administration. Proceedings of the NEH-Dickson Conference of the Program in Aegean Scripts and Prehistory of the Department of Classics, University of Texas at Austin, January 11-13, 1989*, (*Aegaeum* 5), Liège, pp. 221-229.
- Godart L. (1979), “Les fouilles récentes en Crète et en Grèce continentale”, in E. Risch – H. Mühlestein (Eds.), *Colloquium Mycenaeum. Actes du 6e Colloque International sur les textes mycéniens et égéens (Chaumont sur Neuchâtel 7-13 Septembre 1975)*, Neuchâtel, pp. 353-360.
- GORILA = L. Godart and J.-P. Olivier, *Recueil des inscriptions en Linéaire A*, Paris, 1976-1985, voll. I-V.
- Hallager E. (1996), *The Minoan Roundel and Other Sealed Documents in the Neopalatial Linear A Administration*, (*Aegaeum* 14), Liège, 2 voll.
- Hallager E. (1995a), “Four Inscribed hanging nodules in the Heraklion Museum”, *ProcDanInstAth* 1, pp. 9-19.
- Hallager E. (1995b), “The Knossian Bull – Political Propaganda in Neo-Palatial Crete”, in R. Laffineur – W. D. Niemeier (eds.), *Politeia. Society and State in the Aegean Bronze Age. Proceedings of the 5th International Aegean Conference Heidelberg, 10-13 April 1994*, (*Aegaeum* 12), Liège, pp. 547-556.
- Hallager E. (2002), “One Linear A Tablet and 45 Noduli”, *Creta Antica* 3, pp. 105-109.
- Hogarth D. G. (1902), “The Zakro Sealings”, *Journal of Hellenic Studies* 22, pp. 76-93.
- Jasink A. M. (2009), “La collezione di sigilli e cretule egee”, in A. M. Jasink - L. Bombardieri (eds.), *Le collezioni egee del Museo Archeologico Nazionale di Firenze*, Firenze, pp. 77-88, tab. 35-44.
- Karnava A. (2010), “The LM IA Cretan Sealings from Akrotiri: Chronological and Historical Implications”, *Pasiphae* 4, pp. 87-91.
- Krzyszkowska O. (2005), *Aegean Seals: an Introduction*, London.
- Levi D. (1925-1926), “Le Cretule di Haghia Triada e di Zakros”, *Annuario della Scuola Archeologica Italiana di Atene* 8-9 (1929), pp. 71-201, tav. VI-XVIII.
- Militello P. (1988), “Riconsiderazioni preliminari sulla documentazione in lineare A da Haghia Triada”, *Sileno* 14, pp. 233-261.

- Militello P. (1992), “Aspetti del funzionamento del sistema amministrativo ad Haghia Triada”, in J.-P. Olivier (ed.), *Mykenaika. Actes du IXe Colloque international, Athènes 2-6 octobre 1990*, (BCH suppl. XXV), pp. 411-414.
- Montecchi B. (2009), “Le frazioni, gli errori di calcolo e le unità di misura nella documentazione in lineare A”, *Annali dell’Istituto Italiano di Numismatica* 55, pp. 29-52, tav. I.
- Montecchi B. (2013), “An updating note on Minoan fractions, measures, and weights”, *Annali dell’Istituto Italiano di Numismatica* 59, pp. 9-26.
- Montecchi B. (forthcoming), “Counting, labelling and sealing: a fresh look at Neopalatial administrative practices”, in *Proceedings of the 1ère Journée d’études égéennes*, Université de Genève, Département des science de l’Antiquité, 03/11/2012.
- Olivier J.-P. (1983), “Une rondelle d’argile d’Haghia Triada (?) avec un signe en linéaire A”, *Bulletin de Correspondance Hellénique* 107, pp. 75-84.
- Palaima Th. G. (1990), “Origin, development, transition and transformation: the purposes and techniques of administration in Minoan and Mycenaean society”, in Th. G. Palaima (ed.), *Aegean Seals, Sealings and Administration. Proceedings of the NEH-Dickson Conference of the Program in Aegean Scripts and Prehistory of the Department of Classics, University of Texas at Austin, January 11-13, 1989*, (Aegaeum 5), Liège, pp. 83-104, tav. VIII-XV.
- Platon N. – Brice W.C. (1975), *Inscribed Tablets and Pithoi of Linear A System from Zakros*, Athens.
- Paribeni R. (1903), “Lavori eseguiti dalla missione archeologica italiana nel palazzo e nella necropoli di Haghia Triada dal 23 Febbraio al 15 Luglio 1903”, *Rendiconti Lincei* 12, pp. 317-351.
- Pugliese Carratelli G. (1945), “Le iscrizioni preelleniche di Haghia Triada in Creta e della Grecia peninsulare”, *Monumenti Antichi* 40, coll. 421-690.
- Pugliese Carratelli G. (1963), *Le epigrafi di Haghia Triada in Lineare A*, (Minos Supl. 3), Salamanca.
- Schoep I. (2002), *The Administration of Neopalatial Crete. A critical Assessment of the Linear A Tablets and their Role in the Administration Process*, (Minos suppl. 17), Salamanca.
- Weingarten J. (1983a), “The Use of the Zakro Sealings”, *Kadmos* 22, pp. 8-13.
- Weingarten J. (1983b), *The Zakro Master and his Place in Prehistory*, Göteborg.
- Weingarten J. (1986a), “The Sealing Structures of Minoan Crete: MM II Phaistos to the Destruction of the Palace of Knossos. Part I: the Evidence until the LM IB destructions”, *Oxford Journal of Archaeology* 5/3, pp. 279-298.
- Weingarten J. (1986b), “Some Unusual Minoan Clay Nodules”, *Kadmos* 25, pp. 1-21.

- Weingarten J. (1987), “Seal Use at LM I B Ayia Triada: a Minoan Elite in Action I. Administrative Considerations”, *Kadmos* 26, pp. 1-43.
- Weingarten J. (1990a), “Three Upheavals in Minoan Sealing Administration: Evidence for Radical Change”, in Th. G. Palaima (ed.), *Aegean Seals, Sealings and Administration. Proceedings of the NEH-Dickson Conference of the Program in Aegean Scripts and Prehistory of the Department of Classics, University of Texas at Austin, January 11-13, 1989, (Aegaeum 5)*, Liège, pp. 105-120, tav. XVI-XX
- Weingarten J. (1990b), “More Unusual Minoan Clay Nodules: Addendum II”, *Kadmos* 29, p. 16-23.
- Weingarten J. (2010), “Corridors of Power: A Social Network Analysis of the Minoan ‘Replica Ring’”, in I. Pini – W. Müller (eds.), *CMS Beiheft 8: Die Bedeutung der minoischen und mykenischen Glyptik*, Mainz, pp. 395-412.

Sergiusz SZARYPKIN
(Piotrków Trybunalski, Polen)

Der mykenische Instrumental im Lichte der komparativen Grammatik der Indogermanischen Sprachen

Abstract: **The Mycenaean Instrumental Case in the Light of Comparative Grammar of Indo-European Languages.** This paper is dedicated to the Mycenaean instrumental case. In the first part, the author investigates the Mycenaean evidence on behalf of the autonomous instrumental in Mycenaean dialect. The second part is focused on the Indo-European evidence. The author comes to conclusion that the autonomous instrumental existed in the Greek language of the II millennium B.C.

Key-words: Instrumental case, Mycenology, Greek dialects.

Sergiusz Szarypkin, retired professor of the UJK in Kielce, Affiliated College at Piotrków Trybunalski, Instytute of History, J. Słowackiego 116, PL-97-300 Piotrków Trybunalski, Poland,
e-mail: sergius.sharypkin@interia.pl; leopoliensis@wp.pl.

0. Vorwort.

Vor 61 Jahren erschien eine Arbeit des Wiener Linguisten Weriand Merlingen, in der er u.a. eine These von der Existenz des Instrumentals¹ in der Sprache der zwei Jahren früher entzifferten Linear B-Schrift vorgebracht hat. Bekanntlich musste dieser Kasus in der griechischen Sprache des I. Millenniums v. Chr. (auch *alphabetisches Griechisch* genannt) mit dem Dativ-Lokativ zusammen schmelzen². W. Merlingen richtete sein Augenmerk auf zwei Serien von kasuellen Endungen des Plurals, die in den mykenischen Texten in den Funktionen des synkretischen Dativs des I. vorchristlichen Jahrtausends gebraucht wurden:

I. **-a-i, -o-i, -si**

(nur in den Funktionen des Dativ-Lokativs Plural bzw. in der I., II. u. III. Deklination)

und

II. **-a-pi, -o, -pi**

(in den Funktionen des Instrumentals Plural derselben Deklinationen).

¹ W. Merlingen, *Bemerkungen zur Sprache von Linear B*, Wien 1954, S. 27.

² Sieh z.B. P. Chantraine, *Morphologie historique du grec*, Paris 1964, S. 51-53; E. Schwyzer, *Griechische Grammatik*, Bd. I, München 1939, S. 546-547.

Im Mykenisch gab es also – laut dieser Theorie – nicht eine einzige Serie dativischer Endungen, mit welcher wir (in verschiedenen Varianten) in den späteren griechischen Dialekten zu tun haben³, sondern zwei unabhängige Serien. Keine der Formen mit den Endungen der I. Serie kommt in den Funktionen des indogermanischen Instrumentals vor. Und umgekehrt: die Formen der II. Deklination, die in der Funktion des Instrumentals Pl. gebraucht werden, erscheinen nie mit der Endung **-o-i**, sondern mit der Endung **-o**. In der I. und III. Deklinationen ging der Instrumental Plural in **-pi** = p^hi aus⁴.

Anstelle des einzigen synkretischen Dativs, den wir im alphabetischen Griechisch haben, müssen, laut der Theorie des österreichischen Gelehrten, in der Sprache von Linear B-Schrift zwei Kasus vorkommen – Dativ-Lokativ und Instrumental. W. Merlingen schlug vor, die Endung des Dativ-Lokativs Plural der thematischen Nomina **-o-i** als *-oihi*, die lautgesetzlich aus der ursprachlichen Endung *-oisi* entstand, zu interpretieren. Gleichzeitig musste im Instrumental Plural derselben Deklination die Endung **-o** = *-ois*, die aus dem indogermanischen **-ōis* entstand, funktionieren. Die Schreibung dieser Endung als **-o**, mit dem ausgelassenen Endelement der Silbe (*-is*), entspricht den Regeln des mykenischen Schriftsystems.

In der I. Deklination endete der Dativ-Lokativ Plural in **-a-i** = *-āhi* < **-āsi*, der Instrumental dagegen in **-a-pi** = *-āp^{hi}*, das heißt die eigentliche Endungen waren *-hi* < **-si* und *-p^{hi}*. Ähnliche Endungen (**-si** = *-si* und **-pi** = *-p^{hi}*) kommen in der dritten Deklination vor (siehe unten).

Merlingens Hypothese wurde von vielen prominenten Mykenologen und Linguisten jener Zeit anerkannt (V. Pisani⁵, M. Lejeune⁶, P.Hr. Iliovski⁷, O. Szemerényi⁸, P. Chantraine⁹, I.M. Tronskij¹⁰, E. Risch¹¹ u.a.). Es lohnt sich

³ Es lohnt sich dabei zu bemerken, dass R. Meister behauptete, der Instrumental Singular auf *-ā* (nur in der I. Deklination) existiere noch in der Sprache der kyprischen Dialektinschriften, siehe R. Meister, *Die griechische Dialekte auf Grundlage von Ahrens' Werk „De Graecae linguae dialectis“ dargestellt*, Bd. I, Göttingen 1882, S. 295. Aber in Wirklichkeit erwies es sich, dass man hier mit der Elision der gewöhnlichen Form der synkretischen Dativs in *-ā(i)* zu tun hat, siehe F. Bechtel, *Die griechischen Dialekte*, Bd. I, Berlin 1921, S. 418-420.

⁴ Mit der Semantik dieser Endung steht die Sache komplizierter (siehe unten).

⁵ V. Pisani, *Die Entzifferung der ägäischen Linear B Schrift und die griechischen Dialekte*, „Rheinisches Museum für Philologie“, 98, 1955, S. 1-18.

⁶ M. Lejeune, *La désinence -φι en mycénien*, „Bulletin de la Société de Linguistique de Paris“, t. 52, f. 1, (1956), S. 170-201.

⁷ P.Hr. Iliovski, *Il sincretismo dei casi in miceneo. È sincretizzato lo strumentale con il dativo?*, „Studi micenei ed Egeo-Anatolici“, XII, 1970, S. 98-101.

⁸ O. Szemerényi, *The development of the -o/-ā stems in the light of the Mycenaean evidence*, [in:] L. Palmer – J. Chadwick (eds.), *Proceedings of the Cambridge Colloquium of Mycenaean Studies*, Cambridge, 1966, S. 222-223.

⁹ P. Chantraine 1964, *Morphologie historique du grec*, Paris 1964, S. 52.

¹⁰ И.М. Тронский, *Дательный падеж множественного числа основ на -o- в греческом языке*, [in:] *Проблемы сравнительной филологии. Сборник статей к 70-летию В.М. Жирмунского*, Москва – Ленинград, 1964, S. 94-103, S. 19-21.

¹¹ E. Risch, *Frühgeschichte der griechischen Sprache*, 16, 1959, S. 220.

ins Gedächtnis zu rufen, dass M. Ventris und J. Chadwick in ihrer ersten gemeinsamen Publikation¹² (1953) noch keinen Instrumental in der Sprache von Linear B bemerkt hatten. Aber schon in ihrem epochenmachenden Werk (1956) schlossen sie den Instrumental in die Liste der mykenischen Kasus ein¹³. Es gab aber auch Forscher, wie C.J. Ruijgh¹⁴, P. Wathelet¹⁵, M. Doria¹⁶, C. Galavotti¹⁷ u.a., die mit den Thesen von Merlingen nicht einverstanden waren. Wir sollen zugeben, dass Ihre Kritik und ihre Zweifel keinesfalls aus dem Nichts entstanden sind. Infolge der bekannten Eigenartigkeit der Linear B-Schrift sind wir wirklich nicht imstande, alle Formen dieses Kasus in den mykenischen Texten direkt zu sehen – diese Formen, wie viele andere, müssen zuerst auf dem Grund der inneren Evidenz sowie vergleichenden Grammatik der griechischen Sprache interpretiert werden.

Das Problem der Existenz des Instrumentals als selbständigen Kasus im Mykenisch ist sehr kompliziert, seine Lösung hängt von vielen Faktoren ab. Was würde also uns das Recht geben, vom sechsten Kasus in der Sprache von Linear B-Schrift zu sprechen? Es sind einerseits innermykenische Daten, andererseits Ergebnisse der komparativen Forschung der indoeuropäischen Sprachen. Um das Problem gründlich zu erforschen, soll man diese Daten in Einklang bringen. Zuerst soll man die innermykenischen Angaben gründlich überprüfen. Dann heißt es, auf folgende Fragen Schritt für Schritt Antworten zu geben:

1. Kann man nur auf Grund der innermykenischen Daten den Instrumental als unabhängigen Kasus postulieren?
2. Gab es den Instrumental in der indogermanischen Ursprache?
3. Weist die Flexion des Instrumentals in verschiedenen indogermanischen Sprachen gemeinsame Züge auf?
4. Weist der Instrumental in indogermanischen Sprachen gemeinsame semantische Züge auf?

Wenn wir positive Antworten auf diese Fragen geben könnten, dann dürften wir zu vollem Recht vom mykenischen Instrumental sprechen. Ich werde mir darüber klar, dass das Thema meines Artikels zu breit ist, um auf knappen Raum in allen Einzelheiten erschöpfend behandelt zu werden. Ich will in diesem Beitrag nur die wichtigsten – vom mykenologischen Standpunkt – Angaben der indogermanischen Sprachen überprüfen, die uns

¹² M. Ventris, J. Chadwick, *Evidence for Greek Dialect in the Mycenaean Archives*, „Journal of Hellenic Studies“, vol. LXXIII, 1953, S. 89-90.

¹³ M. Ventris, J. Chadwick, *Documents in Mycenaean Greek*, Cambridge 1956, S. 85.

¹⁴ C. J. Ruijgh, *Les datifs pluriels dans les dialectes grecs*, [in:] J. M. Bremer e. al. (eds.), *Scripta minora ad linguam Graecam pertinentia*, Amstelodami 1991, S. 97-116.

¹⁵ P. Wathelet, *Les traits éoliens dans la langue de l'épopée grecque*, Roma, 1970, S. 250.

¹⁶ M. Doria, *Strumentali, ablativi e dativi plurali in miceneo*, [in:] *Atti e memorie del 1o Congresso Internazionale di Micenologia*, Roma 1968, S. 777-779.

¹⁷ C. Galavotti, *Quelques remarques de morphologie*, [in:] L. Palmer – J. Chadwick (eds.), *Proceedings of the Cambridge Colloquium of Mycenaean Studies*, Cambridge 1966, S. 182-189.

helfen können, die Theorie des mykenischen Instrumentals zu akzeptieren bzw. abzulehnen.

I. Innermykenische Daten¹⁸.

Die Hauptfrage besteht darin, ob der Instrumental im mykenischen Dialekt schon mit dem Dativ-Lokativ zusammengefloßen ist oder nicht. Besondere instrumentalische Endungen lassen sich leider infolge der gut bekannten Besonderheiten der mykenischen Schrift nur im Plural aufzeigen:

INSTRUMENTAL

-a-pi = $-\bar{a}p^hi$	($-\bar{a}$ - Stämme)
-o = $-ois < *-\bar{o}is$	(thematische Stämme)
-pi = $-p^hi$	(athematische Stämme)

DATIV-LOKATIV

-a-i = $-\bar{a}hi < *-\bar{a}si$	($-\bar{a}$ - Stämme)
-o-i = $-oihi < *-\bar{o}isi$	(thematische Stämme)
-si = $-si$	(athematische Stämme).

Die Endungen des Singulars fallen in der Schrift mit denen des Dativs-Lokativs zusammen. Eine Ausnahme haben wir hier nur im Dativ-Lokativ Singular der athematischen Stämme, weil es hier neben der in den Linear B-Texten überwiegenden Endung **-e**¹⁹ noch viel seltener²⁰ die Endung **-i** vorkommt: z.B. **po-se-da-o-ne** KN V 52; PY Es 645+) und **po-se-da-o-ni** Un 718 = *Poseidahōn-ei* / *Poseidahōn-i*. Die letztere muss auf die Endung des selbständigen indogemanischen Lokativs $*-\bar{i}$ zurückgehen. Die mykenische Endung **-i** kann also bei diesen Stämmen entweder den dativischen oder den lokativischen Wert haben, aber nie den instrumentalischen. Die Endung **-e** kann dagegen – entsprechend dem Kontext – entweder als Dativ-Lokativ auf $-ei$ oder als Instrumental auf $-\bar{e}$ ($-\bar{e}$) interpretiert werden²¹. Die mehrdeutige Schreibung **-e** stört uns in manchen Fällen zu entscheiden, ob wir mit dem Instrumental auf $-\bar{e}$

¹⁸ Gründlicher wurden innermykenische Daten vom Autor [in:] *Problemi dello strumentale miceneo*, „Ἀλεξάνδρεια. Alessandria“, 4-2010, S. 3-25 analysiert.

¹⁹ Diese Endung, die wir als $-ei$ interpretieren können, setzt den ursprachlichen Dativ fort. Sie kommt im alphabetischen Griechisch nur als isolierter Überrest ($-\epsilon\iota$) vor, siehe I. Hajnal, *Sprachschichten des mykenischen Griechisch*, Salamanca 1997, S. 115-117; E. Schwyzer, *Einige griechische Dativformen*, [in:] E. Schwyzer, *Kleine Schriften*, Innsbruck 1983, S. 738.

²⁰ Das gilt für die größten Archive in Pylos und Knossos, in Mykene aber ist die Zahl der Formen auf **-i** denen auf **-e** fast gleich.

²¹ Anlässlich der Interpretation dieser Formen siehe С.Я. Шарыпкин, *Синкретизм греческого датива в свете древнейших греческих надписей*, [in:] «Известия Академии Наук СССР. Серия литературы и языка», Bd. 63, H. 3, 1985, S. 204-211 und die dort angeführte Literatur.

(-ē) oder mit dem Dativ-Lokativ auf -ei zu tun haben. Man soll dabei auch der Tatsache Rechnung tragen, dass dieselbe Endung -e noch die Flexion des Nominativs Plural (-es) und des Nominativ-Akkusativs Dual (-ē) bergen kann.

Wir erkennen also instrumentalische Formen durch die innermykenische Deduktion, aber was die völlige Interpretation anbelangt, so ist sie nur auf der Grundlage des nachmykenischen Griechisch sowie im Vergleich mit anderen indogermanischen Sprachen möglich. Das ist eine Situation, die meistens auch für andere mykenische Kasusformen charakteristisch ist. Solche Erscheinung treffen wir auch in anderen alten Schriftsystemen, aber besonders charakteristisch scheint sie wohl für die Sprache von Linearschrift B zu sein.

Um die mykenische Form in **-o-i** = *-oihi* zu erklären, hat M. Lejeune eine Theorie der Restitution des intervokalischen -s- hervorgebracht. Bekanntlich ging im Altgriechisch das intervokalische /s/ in /h/ über²². Dieser phonetische Übergang musste noch in der vormykenischen Zeit stattfinden. Im mykenischen Dialekt – laut der M. Lejeune's Theorie – wurde das Phonem /s/ schon teilweise restauriert – und nämlich in solchen Positionen, wo es eine starke Angleichungswirkung gab (z.B. Dativ-Lokativ Plural *ti-ri-si* = *trisi*, τρισί, *ka-ke-u-si* = *k^halkeusi*, χαλκεῦσι) – analogisch zu konsonantischen Stämmen: **po-si** = *pos-si* < **pod-si*, **ze-u-ke-si** = *zeuges-si*, **pa-si** = *pas-si* < **pant-si*. u.a. Aber im Dativ-Lokativ Plural der I und II. Deklination wirkte diese Analogie nicht. Denn hier befand sich das /s/ bei allen Substantiven in einer intervokalischen Position: *-āsi* bzw. *-oisi* und es konnte keine Angleichungswirkung geben²³.

Ich kann hier noch hinzufügen, dass sich ein Ergebnis der phonetischen Entwicklung von *-oihi* in der homerischen Form des Dativs-Genitivs Duals auf *-οιιυ* erhalten bleiben konnte²⁴. Der Hiatus soll hier an Stelle des ausgefallenen /s/ entstanden sein und das -υ kann aller Wahrscheinlichkeit nach den nasalen Dualformans darstellen, den es auch im altindischen Dualausgang *-b^hyā-m* gibt.

Hier kann eine Frage gestellt werden: wenn wir nur eine einzige Deutung für den Dativ Plural der II. Deklination hätten (d.h. die einzige Endung *-ois*, die sich hinter den zwei Schreibungen **-o-i** und **-o** berge, wie die Gegner der Theorie des mykenischen Instrumentals es behaupten), dann müsste eine analogische Deutung auch für die I. Deklination gelten, denn die parallele Endung **-a-i** müsste dann auch als *-āis* oder *-āis* interpretiert werden. Die

²² M. Lejeune, *Traité de phonétique grecque*, Paris 1947, S. 79-81.

²³ M. Lejeune, *Notes de la morphologie mycénienne. I. Restauration analogique de la sifflante intervocalique*, "Bulletin de la Société de Linguistique de Paris", t. 60, (1965), S. 1-17; Idem, *L'instrumental pluriel thématique*, [in:] M. Lejeune, *Mémoires de philologie mycénienne*, III série, Roma 1972, S. 254-259; P.Hr. Ilievski, *Il sincretismo dei casi in miceneo*, "Studi micenei ed egeo-anatolici" XII, Roma 1970, S. 97.

²⁴ H. Hirt, *Zur Flexion des Duals und der Pronomina im Griechischen*, "Indogermanische Forschungen", 12, 1901, S. 240-241. Der deutsche Gelehrte behauptete, dass der attische Dual in *-οιιυ* die altertümliche Endung **-οισι* > **-οιί* + υ fortsetze. Das auslautende nasale Element komme von der pronominalen Partikel -υ, z.B. *ἦμι-υ* her. Dieselbe Ansicht teilten auch A. Cuny, *Le nombre duel en grec*, Paris, 1906, S. 32 und N. Deplazes, *Der griechische Dativ Plural und oblique Dual*, Bern – Berlin 1991, S. 175.

Endung **-a-i** kommt in den mykenischen Texten reichlich vor. Wenn diese Schreibung wirklich eine Endung, die auf das **-āis* zurückgehen müsste (gebildet durch Angleichung zu ursprachlichem **-ōis*), wiedergegeben hätte, so müsste sie lautgesetzlich (das Gesetz von Osthoff²⁵) in *-āis* übergehen. Aber im homerischen Text gibt es die Endung *-ηις* < **-āiς*, die auf dem griechischen Grund analogisch zum thematischen **-oiς* entstehen musste – schon nach der Epoche des Gesetzes von Osthoff, sonst hätten wir *-āiς*. Die letzte Endung treffen wir in homerischen Poemen nur viermal (in drei verschiedenen Formen): *θεαίς* (zweimal belegt), *ἀκταίς*, *πασαίς*. Das ist so gut wie nichts, dabei kann man noch zu vollem Recht vermuten, dass diese Formen spät und unecht sind²⁶.

Es bleibt also für die mykenische Endung **-a-i** eine einzige Deutung: man kann sie nur als *-āhi* < *-*āsi* interpretieren. Dialektale Daten weisen auf, dass zuerst die Endung *-āiσι* entstand, im Jonisch gab sie lautgesetzlich *-ηισι*. Erst später wurde diese Endung unter der analogischen Wirkung der thematischen Nomina *-āiς* / *-ηις* und zu *-αις* gekürzt. Aber in erstarrten Lokativformen, die als Adverbien fungierten, ist die primäre Endung *-āσι* / *-ησι* erhalten geblieben, z.B. *Πλαταιάσι*, *Ἀθήνησι*²⁷

Was sich auf die dritte Deklination bezieht, so können wir einen Beweis anführen, dass es einen Instrumental auch in dieser Deklination gab. Den Instrumental Singular kann man als eine Form in *-ě* (I.M. Tronskij²⁸) oder in *-ē* (M. Lejeune²⁹) interpretieren. Ich gebe hier meinem Lehrer I.M. Tronskij Recht, denn man kann sicher sein, dass der Nominativ Dual im Urindogermanischen auch als Instrumental Singular gebraucht wurde (*ein Mann mit einem anderen Mann = 2 Männer*).

Dieselbe Meinung – in Bezug auf die indogermanische Rekonstruktion – teilen auch J. Haudry³⁰, W.R. Schmalstieg³¹ (1989) und andere Gelehrten. In Sanskrit bedeutet z. B. Dualform *Mitrā* nicht *zwei Mitras* sondern *Mitra mit Varuṇa*, auch in der *Ilias* *Αἴαντε δῦω* bedeutet *Aias und (sein Freund) Teukros*. Da aber der Nominativ-Akkusativ Dual im Griechisch bei athematischen

²⁵ Ausführlicher über dieses Gesetz siehe in: M. Lejeune, *Traité de phonétique grecque*, Paris 1947, S. 188-190; M. Morani, *Introduzione alla linguistica greca*, Genova 1999, S. 11, 39, 85.

²⁶ Ausführlicher siehe in S. Sharypkin, *Problemi dello strumentale ...*, S. 16-17 sowie die dort angeführte Literatur.

²⁷ H. Rix, *Historische Grammatik der Griechischen Sprache*, Darmstadt 1976, S. 134.

²⁸ И.М. Тронский, *К вопросу об окончаниях инструменталиса в древнегреческом языке*, „Inozemna Filologia“, 28, Lviv 1972, S. 19-21.

²⁹ M. Lejeune, *Pré-mycénien et proto-mycénien*, „Bulletin de la Société de Linguistique de Paris“, 71, 1976, S. 193-206.

³⁰ J. Haudry, *L'emploi des cas en védique*, Lyons 1977, S. 449.

³¹ W.R. Schmalstieg, *The Instrumentals Singular Origin of the Nominative Dual and Plural*, „Linguistica Baltica“, 7, 1998, S. 179-186.

Nomina in -ε ausging, so mußte es im Instrumental Singular auch dieselbe Endung -ε geben.

Im Plural dagegen mussten instrumentalische Formen in der I. und der III. Deklination in -φι (-**pi** = *p^{hi}*) ausgehen. Ich muß hier betonen, dass sie dann in den Linear B-Texten einen zweifelsohne pluralischen Wert haben, wenn sie eine von den dem Instrumental eignen Bedeutungen ausdrücken : die eigentliche *instrumentale* oder *soziative*.

Ein Beispiel klarer Opposition der grammatischen Numeri des Instrumentals haben wir in pylischen Tafelchen Ta 641 und Ta 642:

ti-ri-po e-me po-de : **to-pe-za e-ne-wo-pe-za e-re-pa-te-jo po-pi**
tripo(d)s heme pode : *torpeza ennewo-peza ...elep^hanteiois pop-p^{hi}*

-e = -*ě* oder -*ē* (Sg.) : -o = -*ois*, -pi = -*p^{hi}* (Pl.)
 ‘Dreifuß mit einem Fuß’ : ‘neun-füssiger Tisch mit Elfbeinfüssen’

Aber wenn wir den Instrumental im Plural anerkennen, so sollen wir ihn auch hinter Formen, die den Instrumental Singular bergen können, vermuten³². In der Schrift unterscheiden sich singularische Formen des Instrumentals zwar nicht von denen des Dativs-Lokativs: sie alle gehen in -o (II. Deklination), -a (I. Deklination) und -e³³ (III. Deklination) aus. Wenn man aber A sagt, muss man auch B sagen. Wenn wir einen Instrumental Plural anerkennen, so müssen wir auch einen Instrumental Singular anerkennen, sogar wenn wir ihn nur auf Grund semantischer und funktionaler Kriterien zu identifizieren imstande sind³⁴.

Ein Problem besteht darin, dass die Formen auf -**pi** auch den lokativischen Sinn ausdrücken (*wo?*), wenn sie von Toponymen gebildet werden. Wir können sicher sein, dass solche -**pi** Formen wie **ka-ta-rapi** KN V 145.4, **po-ra-pi** Nn 228, **pa-ki-ja-pi** Jn 829+, **e-ra-te-re-wa-pi** Cn 595+ pluralische Toponyme darstellen, weil sie mit dem Dativ-Lokativ Plural: **ka-ta-ra-i** KN Co 906, **po-ra-i** An 656, **pa-ki-ja-si** An 18+ oder mit dem Genitiv Plural: **e-ra-te-re-wa-o** PY Jo 438 abwechseln. Aber in anderen Belegen, wie:

wa-a₂-te-we PY An 207, Mn 137 : **wa-a₂-te-pi** PY Na 1009,
 Xa 1377,

³² I. Hajnal, *Studien zum mykenischen Kasussystem*, Berlin – New York 1995, S. 6; vgl. auch A Bartoněk, *Handbuch des mykenischen Griechisch*, Heidelberg 2003, S. 161.

³³ Der Unterschied zwischen den Formen des Dativ-Lokativs in -i und des Instrumentals in -e in der III. Deklination hat in diesem Fall eine rein theoretische Bedeutung, denn Formen in -i sind in pylischen und knossischen Texten selten. Dagegen in Mykene, wo sie öfter vorkommen, treten keine Formen der instrumentalischen Geltung hervor (sich oben).

³⁴ Theoretisch könnte man auch vermuten, dass die gesonderten singularischen Formen des Instrumentals im Urgriechisch irgendwie schwunden waren, aber auch in diesem Falle sollte man aus semantisch-funktionalen Gründen den ganzen Instrumental, d.h. in allen grammatischen Zahlen akzeptieren – nicht nur im Plural.

i-na-ne An 18 : **i-na-pi** An 5,
ma-ro Cn 40.10,12 : **ma-ro-pi** Cn 40+

haben wir mit dem singularischen Wert dieser Formen zu tun.

Bekanntlich sind Formen in -φι in Homer polysemantisch, unter deren Funktionen gibt es auch die lokativische (*wo?*). Es ist aber sehr wichtig, dass es einen semantischen Unterschied zwischen den -φι-Formen und den Formen des lokativischen Dativs gibt. Die Formen in -φι haben in Homer eine abstrakte, d.h. rein adverbiale Bedeutung (z.B. ὄρεσφι ‘in Gebirgen’, d.h. ‘überhaupt in gebirgigen Gegend’). Will aber der Poet den Begriff ‘Gebirge’ mit einem Adjektiv präzisieren, so steht schon an Stelle der -φι-Form der lokativische Dativ, z.B. ἐν ἀκροπόλοισιν ὄρεσσι ‘in hohen Bergen’.

Man könnte also mit vollem Recht behaupten, dass die Formen lokativischer Geltung auf **-pi** bzw. -φι sowie in den Texten der Linearschrift B als auch in Homer eine gesonderte funktionale Gruppe darstellten. Der eigentliche Instrumental drückt in den indogermanischen Sprachen nirgendwo die lokativische Bedeutung (*wo?*) aus. Sein dimensionaler Wert ist *Perlativ* d.h. die Bedeutung des überquerten Raumes (*wodurch?*), die z.B. in polischen Formen *idę lasem* ‘ich gehe durch den Wald’ *idę ulicą* ‘ich gehe durch die Straße’ hervortritt.

II. Der Instrumental in indogermanischen Sprachen.

Wie oben geschrieben, erkennen nicht alle Gelehrten den selbständigen Instrumental in der Sprache der Linearschrift B. Dazu kann es zweifache Motive geben. Erstens behauptet man, dass der seinerzeit im Urgriechisch existierende Instrumental schon in der mykenischen Epoche (oder noch vor ihr) mit dem Dativ-Lokativ zusammengeschmolzen sei, d.h. die Situation wäre schon der vom I. Jahrtausend ähnlich³⁵.

Es kann aber einen prinzipiell anderen Grund für das Verneinen seiner Existenz geben. Manche Indogermanisten akzeptieren den Instrumental als einen unabhängigen Kasus der Ursprache nicht. Das sind Anhänger des sog. *kleineren Paradigmas*³⁶, die als indogermanisch nur den Nominativ, Akkusativ, Genitiv sowie Vokativ anerkennen. Folglich akzeptieren manche Gelehrte – Mykenologen und Sprachwissenschaftler – diesen Kasus in der Sprache der Linear B-Schrift nicht, weil es den Instrumental – nach ihrer Meinung – im Urindogermanisch nicht gegeben hätte³⁷.

³⁵ M. Doria, *Strumentali ...*, S. 777-779; C.J. Ruijgh, *Etudes sur la grammaire et le vocabulaire du grec mycénien*, Amsterdam 1967, S. 94-95; C. Galavotti, *Quelques remarques ...*, S. 183-184.

³⁶ Э.А. Макаев, *Именное склонение в германских языках*, [in:] *Сравнительная грамматика германских языков*, том III, Москва 1963, S. 24; F. R. Adrados, *Der Ursprung der grammatischen Kategorien des Indoeuropäischen*, [in:] *Grammatische Kategorien. Funktion und Geschichte*, Wiesbaden 1985, S. 11-12; В. В. Иванов, В.Н. Топоров, *К постановке вопроса о древнейших отношениях балтийских и славянских языков*, Москва 1958, S. 22.

³⁷ Vgl. z.B. Fr.R. Adrados, *¿Sincretismo de casos en micénico?*, „Minos“ N.S. 24, 1989, S. 169-186.

Die Frage um die Existenz des Instrumentals in der Sprache der mykenischen Inschriften hat also außer dem innermykenischen auch einen komparativen Aspekt. Zuerst möchte ich betonen, das Vorhandensein dieses Kasus zwar nicht in allen, aber in einem bedeutenden Teil der indogermanischen Sprachen zweifelsohne bezeugt ist (sich unten). Das Problem besteht mit der ursprachlichen Rekonstruktion dieses Kasus, ob er auch im Urindogermanisch ein autonomer Kasus war.

Ich möchte dabei betonen, dass das Fehlen eines Kasus in der indogermanischen Rekonstruktion ihn nicht automatisch aus dem mykenischen Kasussystem ausschließen könnte. Theoretisch wäre es z.B. möglich, dass es keinen Instrumental in der Ursprache gegeben hätte, aber dass er später – in der Zwischenstufe oder im Urgriechisch – entstünde. Und umgekehrt: es hätte ihn im Urindogermanisch geben können, aber er könnte im Urgriechisch aus irgendwelchem Grund schwinden.

Trotzdem ist die Frage über die Existenz des Instrumentals im Urindogermanisch für die mykenische sowie altgriechische Kasusgrammatik von Belang, denn seine Rekonstruktion verstärkt die Argumentation seiner Anhänger. Und demgemäß würde sein Fehlen im indogermanischen Paradigma Beweisgründe für den mykenischen Instrumental schwächen.

Zuerst möchte ich hier eine Bemerkung zum Begriff *Rekonstruktion* äußern. Ich glaube dass das, was Sprachwissenschaftler rekonstruieren, keinesfalls das uralte sprachliche System genau wiedergibt. Wenn wir das Glück hätten, die lebendige indogermanische Ursprache zu hören oder deren Texte zu lesen, so würde sie uns viel altertümlicher erscheinen, als wir vermuten. Anstelle der für uns gewöhnlichen Systeme der grammatischen Oppositionen hätten wir z.B. mit prinzipiell anderen zu tun. Das, was wir rekonstruieren, sind Prozesse und keine erstarrte Objekte. Man kann Tendenzen und Entwicklungsmöglichkeiten dieser Prozesse forschen, die Rekonstruktion kann aber nicht den erstarrten Null-Punkt der sprachlichen Evolution entdecken. Viele sprachliche Erscheinungen, die schon in der Ursprache archaisch waren, sind für uns verlorengegangen, wir sind nicht imstande sie zu rekonstruieren, in jedem Fall in vollem Umfang nicht. Das heißt, dass rekonstruierte Züge der Ursprache meistens verschiedene Entwicklungstendenzen widerspiegeln, die sich nur später, in einzelnen Sprachzweigen und Sprachen völlig oder teilweise realisiert haben.

Das schließt natürlich nicht aus, dass viele rekonstruierte Elemente des ursprachlichen Systems in der Ursprache oder in alten, nicht schriftlich bezeugten Stufen einzelner indogermanischer Sprachzweigen und Sprachen wirklich existierten. Ein Beispiel davon gibt uns die Rekonstruktion der laryngalen Phoneme, die später im Hethitisch zwar teilweise aber doch entdeckt wurden.

Was sich auf den selbständigen Instrumental bezieht, so kommt er in den indoiranischen, tocharischen, illyrischen (messapischen), baltischen, slawischen,

armenischen, kontinentalkeltischen und (was sehr wichtig ist!) hethitischen Sprachen vor. Den Instrumental gibt es auch in tocharischen Sprachen. Außerdem sind Überreste dieses Kasus auch im Althochdeutsch vorhanden, wo sie merkwürdigerweise deutlicher hervortreten als in der viel älteren gotischen Sprache. In der letzteren ist der Instrumental nur in Resten sowie in festen Präpositionen erhalten.

Die Zeugnisse aller dieser Sprachen sind schon an sich bedeutsam. Es wäre zwar übermäßig zu behaupten, dass die Flexion dieser Instrumentale sich überall ganz einfach auf einen gemeinsamen Nenner bringen lasse, doch kann man oft Spuren ihrer gemeinsamen Endungen aufzeigen (siehe unten).

Wichtig ist vor allem die Tatsache selbst, dass es diesen Kasus in den ältestbezeugten Sprachen gibt – in den indoiranischen, anatolischen und ganz glaubwürdig im Mykenisch. Schon die Angaben dieser 3 Zweige der indogermanischen Sprachen weisen auf die Möglichkeit der Existenz dieses Kasus in der Ursprache, denn der Instrumental konnte kaum in einzelnen Sprachzweigen selbständig entstehen.

Man soll dabei berücksichtigen, dass in verschiedenen Theorien der dialektischen Einordnung der Ursprache das Griechisch und Indoiranisch, einerseits, und Anatolisch, andererseits, immer zu verschiedenen indogermanischen Urdialekten zugerechnet werden³⁸. W.W. Iwanow und T.W. Gamkrelidze schlagen z.B. vor, die Ursprache in drei dialektale Zonen zu teilen:

- (1). Indoiranisch – Griechisch – Armenisch
- (2). Tocharisch – Italokeltisch – (Venetisch – Messapisch)
- (3). Baltoslawisch – Germanisch³⁹.

Dabei mussten die anatolischen Sprachen einen besonderen, eigenständigen Zweig der Indogermanischen Sprachen darstellen, der sich als erster aus der ursprachlichen Gemeinschaft abgesondert hatte⁴⁰. Deshalb haben diese Sprachen viele wichtige Innovationen der außeranatolischen Sprachen nicht mitgemacht⁴¹. Noch heute akzeptieren nicht alle Gelehrten die Theorie der gesonderten Stellung der anatolischen Sprachen, unter anderen lehnt sie R.S.P. Beekes ab⁴².

³⁸ Vgl. z.B. Т.Я. Елизаренкова, *Санскрит*, [in:] *Сравнительно-историческое изучение языков разных семей*, Москва 1982, S. 14-15; В.В. Иванов, *Хетто-лувийские (анатолийские) языки*, [in:] *Сравнительно-историческое изучение языков разных семей*, Москва 1982, S. 31-37; 6.

³⁹ В.В. Иванов, Т.В. Гамкрелидзе, *Индоевропейский язык и индоевропейцы*, Тбилиси 1984, S. 376.

⁴⁰ Siehe z.B. W Euler, *Hethitisch und Rumänisch - zwei Außenseiter in ihren Familien*, [in:] O. Carruba, W. Meid (eds.), *Anatolisch und Indogermanisch*, Innsbruck 2001, S. 57-58,

⁴¹ Man kann zu Recht sagen, dass die indohethitische Hypothese von Sturtevant (*Comparative Grammar of Hittite Language*, Yale 1933), die man durch die Tür verjagt hatte, heutzutage durch das Fenster wiedergekehrt ist.

⁴² R.S.P. Beekes, *Comparative Indo-European linguistics: an Introduction* Amsterdam - Philadelphia 1995, S. 31; vgl. kritische Bemerkungen zu solcher Auffassung in Ph. Baldi, *Comparative-Historical Indo-European Linguistics: Old and New*, „Diachronia“ XIII. 3, S. 348-349.

Wie dem auch sei, ist der hethitische Instrumental sehr wichtig für die indogermanische Rekonstruktion dieses Kasus.

Es ist von Belang, dass der Instrumental auch in später bezeugten, aber auch alten Sprachen wie die gallische (kontinentalkeltische), altarmenische, altkirchenslawische vorkommt. Der den indogermanischen Kasus fortsetzende Instrumental existiert noch heute in manchen modernen indogermanischen Sprachen, z.B. im West- und Ostarmenisch, in baltischen Sprachen (Litauisch und Lettisch) sowie in den modernen slawischen Sprachen⁴³. Wichtig ist endlich, dass der Instrumental sich am südlichen Rande der indoarischen Region aufbewahrt hat – in der modernen singhalesischen Sprache⁴⁴ auf der Sri Lanka (altertümliche *Taprobana*). Das Vorhandensein des Instrumentals in den meisten Sprachen der Indogermania wäre also schon das erste Argument zu Gunsten des ursprachlichen Charakters dieses Kasus.

III. Flexion des Instrumentals in den indogermanischen Sprachen.

Schwerwiegend ist auch, dass es in allen diesen Sprachen die Flexion des Instrumentales – in größerem oder kleinerem Umfang – gemeinsame Züge aufweist. Was sich auf Endungen des Singulars bezieht, so kann man auf Grund der indoiranischen, althochdeutschen, litauischen und kontinentalkeltischen Formen die Urformen mit langen Vokalen zu rekonstruieren: $-\bar{a}$, $-\bar{o}$ und $-\bar{e}$ (oder $-\bar{e}$) bzw. für die Stämme in $-\bar{a}$ -, $-\bar{o}$ - und die athematischen. In der laryngalen Rekonstruktion kann man diese Flexion bzw. als $-aH_1$, $-oH_1$ und einfaches H_1 ⁴⁵ (oder als $-(e)h_1$ ⁴⁶) darstellen. Die thematische Endung $-\bar{o}$ ($\leftarrow -oH_1$) wird durch litauisches und althochdeutsches $-u$, gallisches $-\bar{u}$ sowie vedisches $-\bar{a}$ bewiesen⁴⁷. Bei den Stämmen in $-\bar{a}$ - sowie bei den athematischen lassen sich deduktiv auf Grund des Vergleiches mit den thematischen die obengenannten Endungen rekonstruieren. Induktiv kann man auch dafür die vedische Endung $-\bar{a}$ (die aber nur die Quantität des Vokals bezeugt) sowie Überreste des Instrumentals im Altgriechisch und Latein in Betracht ziehen.

⁴³ Eine Ausnahme unter den modernen slawischen Sprachen bilden das Bulgarisch und Mazedonisch, wo sich überhaupt das alte Kasussystem nicht aufbewahrt hat.

⁴⁴ Sieh A.A. Белькович, *Самоучитель сингальского языка*, М. 1977, S. 64.

⁴⁵ E. Tychy, *A Survey of Proto-Indo-European*, Bremen 2006, S. 66: *der Instrumental im Singular *-eh₁ betont, -h₁ unbetont*; V. Bubenik, *On the expression of spatio-temporal locatives In Late Proto-Indo-European*, [in:] *Internal Reconstruction in Indo-European*, Copenhagen 2009, S. 33-34.

⁴⁶ R.S.P. Beekes, *Comparative Indo-European Linguistics: an Introduction*, Amsterdam – Philadelphia 1995, S. 173; M. Meier-Brügger, *Indogermanische Sprachwissenschaft*, Berlin – New York 2002, S. 198-201.

⁴⁷ V. Pisani, *Manuale storica della lingua greca*, Brescia 1973, S. 66; С.Я. Шарыпкин, *К вопросу о творительном падеже в языке крито-микенских надписей*, [in:] *Лингвистические исследования. 1978. Проблемы фонетики, диалектологии и истории языка*, Москва 1978, S. 222-224; N. Deplazes, *Der griechische Dativ Plural und oblique Dual*, Bern – Berlin 1991, S. 83-86, 104.

Es läßt sich also – im Gegensatz zu der manchmal hervortretenden Meinung, dass es überhaupt nicht möglich sei, die Flexion des ursprachlichen Instrumentals zu rekonstruieren⁴⁸ – sie wenigstens für den Singular aufzuzeigen.

Was sich auf den Plural bezieht, so ist hier die Situation etwas komplizierter. Eine ursprachliche Endung kann man sicher nur für die thematischen Stämme aufzeigen – auf Grund des altindischen *-āis*, litauischen *-ais*, oskischen *-ois*, altkirchenslawischen *-y* (< **-ōis*). Auf dieselbe Endung kann man auch lateinisches *-is* und griechisches *-οις*⁴⁹ zurückführen.

Wichtig ist noch die Tatsache, dass in anderen indogermanischen Sprachen, wo es keinen Instrumental gibt, unter den Endungen der synkretischer Formen der sogenannten „konkreten“ Kasus, die verschiedene Funktionen (darunter auch die des Instrumentals) erfüllen, solche vorkommen, die formell denen des Instrumentals anderer Sprachen entsprechen. Z.B. griechische erstarrte adverbiale Formen in *-ω/-η*: *πῶ-ποτε* / lakonisches *πή-ποκα* ‘irgendwann’, ‘plötzlich’, *κρυφή* / *κρυφᾶ* ‘heimlich, *ταύτη* (< **ταύτᾱ*) ‘solcherweise’ u.a. weisen auf instrumentalische Endungen **-ā* (*-ā*-Stämme) und **-ō* / **-ē* (thematische Stämme) auf.

In der lateinischen Sprache stellt die Endung des Dativ-Ablativs Plural der II. Deklination *-is* zweifelsohne eine lautgesetzliche Transformation der ursprachlichen instrumentalischen Endung **-ōis* > *-oes* > *-is*. Davon zeugt die altlateinische Endung *-oes* (*oloes* = *illis*) sowie pelignisches *-ois* (*suois knatois*) und oskisches *-ís* (*Núvlanúís*), litauisches *vilkais*, griechisches *λόκοις*. In der I. Deklination geht die ähnliche Endung auf die analogische Neubildung **-āis* (ähnlich dem griechischen *-αις*) zurück. Aber parallel der Endung *-is* ist in archaischen lateinischen Texten auch *-ābus* belegt: *filiābus*, *deābus* etc, diese Endung stimmt auch mit der Flexion des Instrumentals anderer indogermanischen Sprachen.

Außerdem können lateinische Adverbien auf *-ē* / *-ō*, die von Nomina der II. Deklination gebildet sind, als erstarrte Formen des Instrumentals Singular interpretiert werden. Das ist durch die jambische Kürzung bestätigt: **benē* > *benē*, in der ablativischen Form **benēd* hätten wir **benēd*.

Die Endung des Ablativs Singular der III. Deklination *-ē* kann auf das ursprachliche *-i* zurückgehen, aber es ist auch nicht ausgeschlossen, das sich dieses *-ē* das ursprachliche instrumentalische *-ē* fortsetzt. In jedem Fall kann dieses *-ē* die altitalische Endung des Ablativs **-ēd* nicht fortsetzen, denn nach einem kurzen Vokal fiel das Phonem /d/ nicht ab. Die historische Grammatik der lateinischen weist uns also zahlreiche Formen auf, die als Überreste der instrumentalischen Flexion interpretiert werden können⁵⁰.

⁴⁸ Solche Meinung vertritt z. B. G.H. Fairbanks [in:] *Case inflections in Indo-European*, „Journal of Indo-European Studies“, v. 5, 1977, S. 103.

⁴⁹ Vgl. И.М. Тронский, *Историческая грамматика латинского языка*, Москва 1960, S. 150.

⁵⁰ И.М. Тронский, *Историческая грамматика ...*, S. 150-162.

Im Altindisch sind Pluralendungen der I. und III. Deklination der sogenannten konkreten Kasus auf der Basis des Formans *-b^h-* gebildet. Dieser Formans ist in anderen Sprachzweigen bekannt. Er diente als Grundlage für die Schaffung weiterer Endungen der „konkreten“ Kasus, die sich in indogermanischen Sprachen auf meistens ähnliche, aber nicht immer identische Urformen zurückführen lassen. In der griechischen Sprache haben wir das mykenische **-pi** = *-p^hi* (*-p^his* ?) und homerische *-φι*. Im Altindisch wurde dieses Suffix durch weitere Elemente erweitert: **-b^hi+s* > *-b^his* (Instrumentalis Plural), **-b^hi+as* > *-b^hyas* (Dativ-Ablativ Plural) und **-b^hi+ā+m* > *-bhyām* (Dativ-Ablativ-Instrumental Plural).

In den italischen und kontinentalkeltischen Sprachen sind die Spuren des parallelen Suffixes **-b^ho-* vorhanden : lateinisches *-bus* < **-b^ho+s* als die Endung des synkretischen Ablativs Plural der III.-V. Deklinationen, gallisches *-bo* im Dativ Plural (*ματρεβο* < **-matri-bo* < **-meHtrb^ho*⁵¹). In keltischen Sprachen hat man auch Spuren des Suffixes **-b^hi-* : gallisches Instrumental-Soziativ Plural auf *-bi*⁵²: *goded-bi* ‘mit den Schmieden’, *eiabi* ‘mit ihnen (fem.)’, vgl. auch altirlandischen synkretischen Dativ auf *-ib* < *-bi*: *feraib* < **wirobi* ‘den Männern’, *tuathaib* < **toutābi* ‘den Stämmen’⁵³. Mit dieser Flexion stimmen lateinische pronominale Endungen *ti-bi*, *no-bis*, *vo-bis* überein. Eine ausserparadigmatische Spur desselben Elements treffen wir noch in lateinischen Adverbien *nempe*, *quippe*, der Ausgang dieser Formen läßt sich herrlich auf Grund der Hypothese von A. Martinet aus der Urform **-H^mB-i* herleiten (siehe unten)⁵⁴.

Wichtig ist auch, dass in den baltisch-slawischen und germanischen Sprachen statt der Spuren des Formans **-b^h-* der Formans *-m-* vorhanden ist. Man schlägt sogar eine dialektale Verteilung der Ursprache in *b^h-* und *m-* Dialekte vor⁵⁵. Aber das Vorhandensein auch in der Zone der *-m-* Sprachen der Überreste des Formans *b^h* in der pronominalen Flexion scheint gegen solch eine Annahme zu sprechen.

Der Vokalismus der nominalen Endungen mit dem Formans *-m-* ist ähnlich dem der *-b^h-* Sprachen und wenn man die Diskrepanz zwischen den ersten Konsonanten (*-b^h-* / *-m-*) erklären könnte, so wäre man imstande, beide ursprachliche Suffixe auf einen gemeinsamen Nenner zu bringen. Ich glaube, dass eine von André Martinet vorgebrachte Hypothese solch eine Möglichkeit bietet. Der prominente Indogermanist schlug vor, für die indogermanische Ursprache pränasalisierte Konsonanten *l^mb^h/* und *lⁿd^h/* zu rekonstruieren. Und

⁵¹ P.-Y. Lambert, *La langue gauloise*, Paris 1994, S. 49, 62.

⁵² Ibidem, S. 55, 57, 62.

⁵³ P.-Y. Lambert, *La langue ...*, Paris 1994, S.

⁵⁴ A. Zavaroni, *Unione compagnia strumento: ie. *-H^mB-i- >b^hi, bi, pi, mi (>etr. pi)*, „Historische Sprachforschung“, Band 120, 2007, S. 44.

⁵⁵ G. Dunkel, *Berthold Delbrück and the Instrumental-Ablative in *-m*, [in:] *Berthold Delbrück y la sintaxis indoeuropea hoy*, Madrid – Wiesbaden 1997, S. 65-66.

das erlaubt, die Elemente $-b^h$ und $-m-$ aus einer Urform $*-^mb^h-$ herzuleiten⁵⁶ und die Dichotomie $b^h : m$ zu beseitigen.

Was sich auf die Formen auf das Suffix $*^mb^h$ sowie dessen lautgesetzliche Fortsetzungen bezieht, so können wir vermuten, dass es in der Ursprache ein breites Spektrum adverbialer Bedeutungen, die erst später differenziert wurden, ausgedrückt hatte. Dieses Element hatte in semantischen Oppositionen zu anderen Elementen stehen können ($-d^h-$, $-s-$ u.a.⁵⁷), aber der Charakter dieser Oppositionen ist heute kaum zu rekonstruieren. In der hethitischen Sprache gab es überhaupt keine Kasusendungen, die auf der Grundlage des Elements $*b^h$ gebildet wurden, doch ist es allgemein anerkannt, dass sich eine Spur dieses Elements in der adverbialen Form *kwapi* ‘wo?’, ‘wann?’ aufbewahrt wurde. Dieses Adverb ging auf das $*kwo-b^hi$ zurück⁵⁸. Aus diesem Anlaß bemerkt J. Jasanoff: „The absence of grammaticalized forms in Anatolian suggests that the creation of the *bh*-cases was a later development than the separation of Anatolian from the rest of the family“⁵⁹.

Einen außerparadigmatischen Überrest des Elements $*b^h$ kann man in den gotischen Adverbien der Art und Weise *bairhta-ba* ‘glänzend, deutlich’, *manwu-ba* ‘bereit’ ersehen⁶⁰. Es ist noch wichtig, dass man die Spuren des $*b^h$ -Formants auch in den $-m$ -Sprachen findet, vgl. altkirchenslawisches *мѣ-ѣк*, *се-ѣк*, altpreußisch *tebbe(i)* ‘ti-bi’, *sebbe(i)* ‘si-bi’⁶¹. Bezüglich des altpreußischen Instrumentals schrieb Chr. S. Stang: „Für das persönliche Pronomen müssen also Instrumentalformen aufgestellt werden, aber nicht notwendigerweise, dass das Nomen einen Instrumental besitzt.“⁶² Diese Beispiele zeigen uns, dass das ursprachliche Element $*^mb^h$ auch in den m -Sprachen teilweise als b aufbewahrt war. Es kann auch als Fortsetzung der alten Präposition $*bi$ in englischem *by*, neuhochdeutschem *bei* weiterleben⁶³.

Der Prozeß der Bildung der „konkreten“ Kasus begann mit dem Singular. Zuerst entstanden die Kasus – Dativ, Lokativ, Instrumental und Ablativ – die

⁵⁶ A. Martinet, *Des prenasaliseés en indo-européen?*, [in:] *Studies in Greek linguistics. A Festschrift for John Chadwick*, Thessaloniki 1987, S. 25-34.

⁵⁷ Sieh K. Shields, *On the Indo-European Ablative*, „Emerita“, 55, f. 1, S. 58-59; Н.Н. Казанский, *К реконструкции категории падежа в праиндоевропейском*, [in:] *Актуальные вопросы сравнительного языкознания*, Ленинград 1989, S. 115-130.

⁵⁸ R. Lazzeroni, *Fra glottogonia e storia: la desinanza dello strumentale plurale indoeuropeo*, „Studi e saggi linguistici“, X 1970, S. 58-78.

⁵⁹ J. Jasanoff, **-bhi, *-bhis, *-ōis: following the trail of the PIE instrumental plural*, [in:] *Internal Reconstruction in Indo-European*, Copenhagen 2009, S. 138.

⁶⁰ T.L. Markey, *Deiksis and the u-Perfect*, „The Journal of the Indo-European Studies“, v. 7, 1979, S. 65-75.

⁶¹ W.R. Schmalstieg, *Old Prussian Grammar*, London 1974, S. 74.

⁶² Chr. S. Stang, *Vergleichende Grammatik der baltischen Sprachen*, Oslo – Bergen – Tromsø 1966, S. 177.

⁶³ ; A. Tovar, *Sprachen und Inschriften*, Amsterdam 1973, S. 54

neutralen Wert in Bezug auf die Geltung der grammatischen Numeri hatten⁶⁴. Dieser Zustand ist in der hethitischen Sprache erhalten geblieben – dort gilt die Opposition der grammatischen Numeri nur für die sogenannten grammatischen Kasus. Weitere Entwicklung des kasuellen Systems führte zur Ausbildung der Kasusformen im Plural und Dual. Der Prozeß der Verbreitung der Opposition der Numeri auf die „konkreten“ Kasus begann noch in der Ursprache, aber verlief im vollen Umfang schon in den selbständigen Dialekten der indogermanischen Sprachen. Er ist am besten in den indoiranischen Sprachen bezeugt. Hier entstand auf der Grundlage des Formans $-b^h$ - eine Serie der neuesten Kasusendungen: $-*b^hyas$, $-*b^hyām$ und $-*b^his$. Sie sind eine Innovation dieses Sprachzweiges, ihre Bildung erlaubte das ererbte Kasussystem zu erhalten. Die neuentstandenen Kasusformen des Plurals und Duals beseitigten die Asymmetrie des ererbten nominalen Paradigmas.

Man kann vermuten, das ähnliche, aber wohl nicht identische Prozesse verliefen in anderen indogermanischen Dialekten und Sprachzweigen. Je tiefer wir in die Geschichte der alten indogermanischen Sprachen eindringen, desto mehr ähnliche Züge in Kasussystemen entdecken wir.

Was sich auf die Linear B-Sprache bezieht, so ist sie in dieser Hinsicht archaischer als die indoiranischen Sprachen. Auf Grund ihres Materials können wir behaupten, dass das Suffix $-p^hi$, das eine Kontamination der Elemente $-b^h$ > $-p^h$ - + $-i$ darstellt, sich in der urgriechischen Sprache funktionell zersplittert hatte. Einerseits blieb es weiter Suffix der adverbialen Form mit breiter adverbialer Geltung (*wo? wann? wobei? womit? woher?* usw.). Es war neutral in bezug auf den Wert der grammatischen Numeri. In dieser Funktion befanden sich diese Formen außerhalb des Kasussystems. Andererseits wurden diese Formen ins Kasussystem als Instrumental Plural hineingeführt. Ich glaube, dass innermykenische Daten beweisen solch eine Hypothese (siehe oben).

Könnte man vermuten, dass das mykenische Schreibung **-pi** zweideutig wäre: $-p^hi$ als adverbiales Suffix, aber $-p^his$ (mit dem Pluralaffix $-s$) als die Endung des Instrumentals Plural? Ich glaube, dass es kaum möglich wäre. Im Urigriechischen Nominalparadigma war es nicht nötig, Formen der „konkreten“ Kasus formell zu differenzieren, denn es gab nur eine einzige Endung, auf der Grundlage des Formans $*-b^h$ - gebildet, d.h. $-p^hi$, $-φι$. Als Kasus war diese Form eindeutig instrumentalisch. In ihrer adverbialen Bedeutung könnte die Form auf $-p^hi$ zwar mit dem lokativischen Dativ und vielleicht auch mit dem ablativischen Genitiv konkurrieren, aber als eine Form des Instrumentals Plural nie.

Außerdem hätte die Endung $-p^his$, wenn es sie wirklich gegeben hätte, auch im alphabetischen Griechisch, vor allem im Homerkorpus, irgendwie auftauchen müssen. Das Adverb $ἀμφίς$ – die einzige im Altgriechisch bezeugte adverbiale Form auf $-φις$ – reicht nicht aus, um die Dichotomie $-φις$ / $-φις$ zu

⁶⁴ И.М. Тронский, *Общеславянское языковое состояние*, Ленинград 1967, S. 50-51; Л.Г. Герценберг, *Предыстория индоевропейских языков в работах А. Эрхарта*, «Вопросы языкознания», 1979, N 2, S. 41-47.

rechtfertigen. Außerdem ist in diesem Wort die pluralische Geltung nicht ersichtlich.

Hätte es im Urgriechisch eine Form des Instrumentals Plural auf $-p^his$ gegeben, so wäre in diesem Falle die Entwicklung des altgriechischen Kasussystems wohl anders verliefen. Der Instrumental wurde aus dem System gerade deshalb eliminiert, weil seine Flexion „undeutig“ war. Ich meine hier die Polysemie der Formen auf $-p^hi$ sowie teilweises Zusammenfallen einiger Instrumentalformen: mit dem Nominativ Singular in der I. Deklination (die Endung $-\bar{a}$), mit dem Nominativ-Akkusativ Dual der II. Deklination (die Endung $-\bar{o}$) sowie mit dem Nominativ-Akkusativ Dual in der III. Deklination⁶⁵.

Das altgriechische Nominalparadigma war – sogar nach der Ausbildung der Pluralformen des Instrumentals – nicht völlig glatt. Hätte es im Urgriechisch und Mykenisch eine deutliche Flexion des Instrumentals gegeben, so würde die Geschichte des altgriechischen Kasussystems wohl anders verlaufen sein. Man könnte in diesem Fall vermuten, dass der Prozeß der Reduktion des Systems viel später begonnen haben würde und anders verlaufen gewesen würde als es in der Wirklichkeit war.

Man kann behaupten, dass die erste Phase des Eliminierungsprozesses des Instrumentals schon in der mykenischen Epoche begann. Davon kann uns in indirekter Weise die Erscheinung des Suffixes **-pi** auch bei den thematischen Nomina zeugen. In KN Se 891 haben wir u.a. **e-re-pa-te-jo-pi**⁶⁶ **o-mo-pi**. Das erste Wort ist zweifelsohne eine Form des Adjektivs *elep^hanteios*. Das zweite Wort hat keine sichere Interpretation erhalten⁶⁷, aber es ist klar, dass es ein Substantiv ist, das ein Schmuckelement der Streitwagen bezeichnet. Es ist in jedem Fall nicht ausgeschlossen, dass das Substantiv zur II. Deklination gehört (z.B. *oimos* ‘Streifen’). Die syntaktische Geltung des Syntagmas ist die des soziativen Instrumentals⁶⁸. Das Adjektiv **e-re-pa-te-jo** muss aber im Instrumental Plural in der Form **e-re-pa-te-jo** = *elep^hanteiois* erscheinen, so wie es in dem Täfelchen Se 1007 der Fall ist. Die Form **e-re-pa-te-jo-pi** ist eine Ausnahme, normalerweise endet diese Form in der II. Deklination auf **-o** = *-ois* < *-*ōis*⁶⁹. Noch ein Beleg der **-pi** Form in der II. Deklination stellt das Toponym **mo-ro-ko-wo-wo-pi** PY La 635 dar. Der zweite Teil dieses zusammengesetzten Substantivs muss das Wort *worwos*, attisches ὄρος ‘Grenze’ bergen. Bekanntlich war das Suffix $-b^hi$ in den ältesten indogermanischen Sprachen der thematischen Deklination fremd – bemerkbare Spuren solch eines Zustandes

⁶⁵ S. Sharypkin, *La disparition de l'instrumental en grec*, „Do-so-mo“ 3, 2001, S. 38-40.

⁶⁶ Diese Form erscheint in derselben Inschrift noch einmal, aber ohne Substantiv.

⁶⁷ Sieh Fr. Aura Jorro, Fr.R. Adrados, *Diccionario micénico*, volumen II, S. 24.

⁶⁸ Fr. Aura Jorro, Fr.R. Adrados, *Diccionario ...*, ibidem.

⁶⁹ Diese Endung sieht wie eine Pluralisierung des Dativs Singular auf $-\bar{o}i$ aus, vgl. J. Wackernagel, A. Debrunner, *Altindische Grammatik*, III. Band, Göttingen 1930, S. 66.

sind nicht nur in indoiranischen Sprachen, sondern auch im Gallisch und sogar in italischen und – teilweise – in balto-slawischen Sprachen erhalten geblieben⁷⁰.

Im homerischen Text wurden Formen auf $-\phi\iota$ schon von allen Nomina, darunter auch von denen der II. Deklination gebildet. Das war aber die letzte Phase ihrer Eliminierung – die Formen, die von Nomina aller Deklinationsklassen gebildet wurden und alle Bedeutungen der synkretischen Kasus – des Genitivs und Dativs – ausdrückten, hatten ein zu breites semantisches Spektrum. Sie erwiesen sich wohl als sehr bequem für metrische Strukturen des Epos, aber unnötig und unbequem für die Alltagssprache.

Für den Instrumental Plural der thematischen Stämme läßt sich also eine Urform in $-\ast\bar{o}is$ rekonstruieren (altkirchenslawisches $-y$, altindisches $-\bar{a}is$ und gallisches $-\bar{u}is$ ⁷¹), die einen „agglutinativen“ Charakter aufweist: $-\bar{o}+i+s$. Dieser Endung steht in der altkirchenslawischen und altindischen Sprachen der Lokativ in $-\ast oisu$ gegenüber⁷². Im griechischen Dativ (Homer) hat man dagegen zwei Formen in einem Abwechsel : $-\omicron\iota\sigma\iota$ und $-\omicron\iota\zeta$, davon ist die erste Urform des Dativ-Lokativs, die letztere aber die des Instrumentales. Noch vor der Entzifferung der LB Schrift vermutete man, dass es die Endungen verschiedener indogermanischen Kasus sind (siehe oben). Diese Hypothese hat sich M.E. durch die Entdeckung von Merlingen bestätigt.

Es lohnt sich zu bemerken, dass M. Negri die knossische Form **i-ku-wo-i-pi** KN V 280 als *hikk^woiphi* – Instrumental Dual vom Substantiv *hikk^wos* ‘Pferd’ interpretiert (‘mit zwei Pferden’)⁷³. Einerseits muss hier die volle Schreibweise des Diphthongs /oi/ eine Ausnahme darstellen, denn in den Linear B-Texten wurde normalerweise nur der erste Teil des Diphthongs bezeichnet. Aber gerade in knossischen Texten gibt es einige Ausnahmen davon, z.B. **ko-to-i-na** KN Uf 981 statt des in pylischen Texten gewöhnlichen **ko-to-na** = *ktoinā*, ‘Parzelle’. Wir können also die volle Schreibweise des Diphthongs /oi/ als seltene, aber für Knossos doch als mögliche definieren. Eine andere Ausnahme würde hier die Wiedergabe des labiovelaren Phonems /q/ durch zwei Syllabogramme (**ku-wo**) machen. Normalerweise wird es mit Silbenzeichen der Serie **qV** bezeichnet: **i-qo** = *hiqq^wos*, ἵππος usw. Aber man kann auch diese Schreibweise zwar als außerordentliche, aber im Prinzip mögliche akzeptieren.

Andererseits entspricht die von M. Negri vorgeschlagene Interpretation den indogermanischen sowohl innermykenischen Daten, denn:

⁷⁰ Diese Behauptung gilt für die indogermanischen Kasus Lokativ und Instrumental, deren älteste Flexion im Plural der thematischen Stämmen keine Spur des Formans $\ast^m b^h$ aufweist. Zwar tritt der Formans in den indoiranischen Sprachen im Dativ-Ablativ Plural ($v\bar{r}k\bar{e}-b^h yas$) und Dual ($v\bar{r}k\bar{a}-b^h y\bar{a}m$) hervor, aber das ist zweifelsohne eine spätere Erscheinung.

⁷¹ P.-Y. Lambert, *La langue gauloise*, Paris 1994, S. 49.

⁷² В.В. Иванов, Е.В. Гамкрелидзе, *Индоевропейский язык ...*, S. 382-383.

⁷³ M. Negri, *Morfologia micenea, morfologia greca: il caso di i-ku-wo-i-pi*, [in:] I. Putzu – G. Paulis – G.F. Nieddu – P.Cuzzolin (edd.), *La morfologia del greco tra tipologia e diacronia*, Milano 2010, S. 336-340.

1. Die altindische Form des Dativs-Ablativs Plural $-\bar{e}b^h yas < *-o+i+b^h+i+os$ (mit ihrem offenbar agglutinativem Charakter) zeigt uns, dass diese Endung als Erweiterung des Elements $*-oi$ und nicht des bloßen $-o$ gebildet wurde. Die Struktur der von M. Negri rekonstruierten Endung entspricht also der Morphologie der altindischen Flexion, die zum Teil den gemeinindogermanischen Zustand aufbewahrt hat⁷⁴.
2. In den linear B-Texten ist das Suffix den thematischen Nomina noch fremd, doch man kann drei erste *prodromoi* ihrer Invasion in die II. Deklination hervorheben (siehe oben).

Man kann also behaupten, dass der Prozeß der Entwicklung des Instrumentals als selbständigen Kasus schon in der Ursprache begann. Damals bildeten sich die Endungen des Singulars und – nur für thematische Stämme – auch die des Plurals aus. In übrigen Stämmen mußten instrumentalische Endungen des Plurals sowie Duals später entstehen, aber im Rahmen des Prozesses, der noch in der Ursprache (auf der Grundlage desselben Formans $-*b^h / -*m < *-H^m b^h$) seinen Anfang genommen hat.

IV. Semantik und Funktion des indogermanischen Instrumentals.

In den ältestbezeugten und manchen späteren Sprachen finden wir in den Funktionen des Instrumentals vier heterogene Funktionen unter einem Hut:

- das Mittel (Instrumental *sensu stricto*)
- der Begleiter (Komitativ / Soziativ)
- der Grund (Kausal⁷⁵)
- räumliche u. zeitliche Erstreckung (Perlative oder Prosektive).

Solche oder ähnliche Verteilung seiner Funktionen findet man in den Werken von E. Tychy⁷⁶, S. Luraghi⁷⁷, N. Basile⁷⁸, M. Delaunois⁷⁹, E. Schwyzer⁸⁰, H.W. Smith⁸¹, P. Chantraine⁸², u.a.

⁷⁴ Vgl. auch den altindischen Instrumental Singular auf $-ena$, der auf das $*-oi+na$ zurückgehen muß.

⁷⁵ Manche archaische poetische Komposita in den ältesten altindischen Texten und im Homer enthalten als ersten Teil den Instrumental bzw. den instrumentalischen Dativ, was nach der Meinung von S.W. Jamison den ursprachlichen Charakter des Passivs bezeugt, siehe S.W. Jamison, *Remarks on the expression of agency with the passive in Vedic and Indo-European*, „Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung“, Bd. 92, 1979, Hf. 2, S. 196-219. Aber dieselben Beispiele bezeugen m. E. auch den ursprachlichen Charakter des Instrumentals. Siehe auch H. Hettrich, *Der Agens in passivischen Sätzen altindogermanischer Sprachen*, Göttingen 1990, S. 103.

⁷⁶ E. Tychy, *A survey of Proto-Indo-European*, Bremen 2006, S. 66.

⁷⁷ S. Luraghi, *Causa and Instrument Expressions in Classical Greek*, „Mnemosyne“ 43, 1989, S. 294-308.

⁷⁸ N. Basile, *Sintassi stolico del greco antico*, Bari 1998, S. 295-302.

⁷⁹ M. Delaunois, *Essai de syntaxe grecque classique. Eflexions et recherches*, Bruxelles – Leuven 1988, S. 72-74.

⁸⁰ E. Schwyzer, *Griechische Grammatik*, II. Band, München 1950, S. 159-168.

⁸¹ H.W. Smith, *Greek Grammar*, Harvard 1959, S. 346-351.

⁸² P. Chantraine, *Grammaire homérique. T. II. Syntaxe*, Paris 1953, S. 74-77.

Man darf zu Recht behaupten, dass diese Werte heterogen sind und keiner von ihnen lässt sich – synchronisch gesehen – als primär zu bezeichnen. Der Instrumental ist, was seine Semantik betrifft, als synkretischer Kasus zu verstehen, obwohl er historisch gesehen keine Vereinigung der früher selbständigen Kasus – im Unterschied zum altgriechischen Dativ oder Genitiv – darstellt. Semantisch ist er aber nicht weniger synkretisch als z.B. griechischer Dativ oder lateinischer Ablativ⁸³. Aus diesem Anlaß kann man Worte von S.D. Kaznelson zitieren: «Так называемые «частные» значения падежей в реальности являются не «частными» разновидностями единого значения, а отдельными функциональными единицами, каждая из которых обусловлена системой языка и должна быть выделена особо»⁸⁴.

Der Funktionale Bereich des eigentlichen Instrumentals muß keinesfalls immer alle oben genannten Bedeutungen einschließen. Obwohl es unter ihnen Berührungspunkte bestehen, ist ihr heterogener Charakter offenbar. Im alphabetischen Griechisch ist z.B. der reine instrumentale Dativ ganz normal. Der soziative (komitative) Dativ ohne Präpositionen ist dagegen sehr selten, normalerweise wird er durch Präpositionen *μετά* oder *συν* ausgedrückt. Noch seltener ist der reine *dativus causae*, normalerweise erfüllt seine Funktion die Konstruktion *ὑπό* + Genitiv. Die perlativ Funktion drücken die Konstruktionen *διὰ* + Akk. oder *διὰ* + Gen. aus. Im alphabetischen Griechisch haben wir also an Stelle von einem Kasus vier verschiedene Ausdrucksweisen, nur eine davon – instrumentalische – ist rein kasuell⁸⁵. Zwar können auch andere Werte des Instrumentals ohne Präposition ausgedrückt werden, aber es geschieht selten. Außerdem treten solche Beispielfälle in „schwachen“ Kontexten auf, wo die Bedeutung der Kasusform durch das regierende Wort oder Kontext definiert ist. Normalerweise werden also solche Werte wie *Komitativ*, *Kausal* und *Perlativ* immer mittels Präpositionen ausgedrückt. Wichtig ist, dass es für jeden Wert eine besondere Präposition, die funktionell und semantisch nichts gemeinsames mit den anderen hat, verwendet wird. Und das ist ein wichtiges Zeugnis der Verschiedenartigkeit dieser Werte.

In slawischen Sprachen sind instrumentale und komitative Funktionen getrennt: die erste ist rein kasuell (vgl. russisches *rubit' drowa toporom* 'hauen - Holz - mit einer Axt'), die zweite aber präpositional (*pridti s toporom* 'kommen - mit einer Axt). Auch in der litauischen Sprache werden beide Funktionen verschieden ausgedrückt: *rašyti laišką pieštukū* 'shreiben - 'einen Brief - mit einem Bleistift' (reiner Instrumental), aber *ateina su kastuvū* 'er kommt - mit -

⁸³ С.Я. Шарыпкин, *О семантической структуре категории падежа в древнегреческом языке*, [in:] „Inozemna Filologia“ 80, Львів 1985, S. 75-81; Idem, *К вопросу о статусе датива в древнегреческой падежной системе*, [in:] „Philologia Classica“, выпуск 3, Ленинград 1983, S. 173-179.

⁸⁴ С.Д. Кацнельсон, *Типология языка и речевое мышление*, Ленинград 1972, S. 43.

⁸⁵ С.Я. Шарыпкин, *К вопросу о статусе датива в древнегреческой падежной системе*, [in:] *Philologia Classica*, выпуск 3, Ленинград 1987, S. 173-179.

einem Spaten'⁸⁶ (Präposition *su* 'mit'). Beide Funktionen – die eigentliche instrumentale und die soziative (komitative) – sind also in baltoslavischen Sprachen getrennt. Es gibt aber eine Spur ihrer Gemeinschaft – die soziative Bedeutung wird durch die etymologisch verwandte Präpositionen *s* bzw. *su* ausgedrückt, nach denen noch der Instrumental steht.

In beiden modernen armenischen Sprachen wird in der Bedeutung eines Werkzeugs der Instrumental gebraucht (*kac^cn-ov p^cayt jardel*, mit der Axt - hauen - Holz). Den soziativen Sinn drückt normalerweise der Genitiv mit der Postposition *het*, obwohl es in dieser Funktion auch der reine Instrumental (viel seltener) möglich ist⁸⁷.

Auch im modernen Albanisch, wo es schon keinen Instrumental gibt, werden beide Funktionen getrennt, d.h. mit verschiedenen Präpositionen bezeichnet: *me njëshok* 'mit - einem Freund', aber *puna e dozës* 'Arbeit - durch - Hand' = 'Handarbeit'⁸⁸.

Man kann also behaupten, dass es sich in der Geschichte der indogermanischer Sprachen ein Prozeß der Abgrenzung der Funktionen des Instrumentals vollzogen hat. Sehr charakteristisch sind in dieser Hinsicht die Angaben der tocharischen Sprachen. Im Tocharisch A existierten als selbständige Kasus neben dem eigentlichen *Instrumental*, noch *Komitativ* und *Perlative*. Im Tocharisch B fiel zwar der *Perlative* mit dem *Instrumental* zusammen, aber dafür gab es noch einen *Kausal*⁸⁹. Die Funktionen des ursprachlichen Instrumentals wurden also im Laufe der langen Geschichte dieses Sprachzweiges unter neuentstandenen Kasus zerteilt.

Solche Beispiele kann man weiter mehren. Aber die schon angeführten beweisen den heterogenen Charakter der verschiedenen Funktionen des Instrumentales im Urindogermanisch. Daraus folgt, dass solch ein Kasus mit einer eigenartigen Kombination der Bedeutungen kaum in verschiedenen indogermanischen Sprachen unabhängig entstehen konnte, er musste – wohl formell nicht völlig entwickelt – schon in der Ursprache vorkommen.

Aus dem bisher gesagten kann man folgende Schlussfolgerungen ziehen:

1. Angaben der indogermanischen Sprachen bestätigen die Theorie von einem gesonderten Instrumental sowohl in der indogermanischen Ursprache als auch in der Sprache der Linear B-Schrift.

2. Das Paradigma der nominalen Flexion in der Ursprache sowie in dem Urgriechisch war asymmetrisch, nicht voll. Was sich auf den Instrumental

⁸⁶ W.R. Schmalstieg, *A Lithuanian historical syntax*, Columbus 1988, S. 244-248; Б. Амбразас, *Грамматика литовского языка*, Вильнюс 1985, S. 434-435.

⁸⁷ A. Pisowicz, *Gramatyka ormiańska (grabar – aszcharabar)*, Kraków 2001, S. 267-268.

⁸⁸ O. Buchholz, W. Fiedler, *Albanische Grammatik*, Leipzig 1987, S. 217-218.

⁸⁹ A.J. van Windekens, *Le tocharien confronté avec les autres langues indo-européennes*, volume II. 1, Louvain 1979, S. 250, 258.

bezieht, so hatte er gesonderte Endungen nur im Singular, im Plural aber nur bei thematischen Stämmen.

3. In der Ursprache gab es eine Möglichkeit der Entfaltung eines vollen symmetrischen Paradigmas in der Nominaldeklinaton. Sie bestand in der Ausnutzung von Elementen, die verschiedene adverbiale Bedeutungen ausdrücken könnten, in erster Linie **bh* bzw. **m*. Diese Formantien lassen sich nach der überzeugenden Hypothese von A. Martinet auf eine einzige Urform **^mb^h* (mit einem pränasalisiertem Phonem) zurückführen.

4. Um die Asymmetrie des nominalen Paradigmas zu beseitigen, wurden in der griechischer Ursprache adverbiale Formen auf **-b^hi > -p^hi (-φι)* als Instrumental Plural in die athematische und die *-ā*-Deklinaton hineingeführt.

5. Dieselben Formen auf *-p^hi* (in der linear B-Schrift **-pi**) funktionierten weiter sowohl als adverbiale Formen mit lokalen Funktionen, die denen des Lokativs (wo?) sowie – in markierten Kontexten – auch denen des Ablativs (woher?) entsprachen. Diese Formen hatten also im Mykenisch eine Doppelfunktion:

- a) eine Kasusform (Instrumental Plural),
- b) adverbiale Funktionen.

Die letztgenannten mussten in bezug auf die Kategorie des Numerus indifferent sein. Der mykenische Instrumental ist also historisch gesehen sekundär, was sich auf die Adverbialform in **-pi** = *p^hi*, *-φι* bezieht. Es scheint auch, dass im Urgriechisch keine spezielle Form des Instrumentals Plural in *-phis* ausgebildet wurde.

HISTORIA MYCENOLOGIAE.
PERSONALIA

Sergiusz SZARYPKIN
(Piotrków Trybunalski, Poland)

Professor Iosif M. Tronsky's Contribution to Mycenology*

Abstract: **Professor Iosif M. Tronsky's Contribution to Mycenology.** The article concerns the mycenological activity of one of the most prominent linguists and classical philologists of the former Soviet Union – professor Iosif Moiseyevich Tronsky (1897-1970). His scientific activity included various fields of traditional classical philology. He recognized – as other Soviet researchers – the decipherment of Michael Ventris. Tronsky did not become a mycenologist *sensu stricto* but in his works he investigated very important problems of mycenology. The solutions he proposed have retained their significance until the present day.

Key-words: History of mycenology, I.M. Tronsky (И.М. Тронский).

Sergiusz Szarypkin, retired professor of the UJK in Kielce, Affiliated College At Piotrków Trybunalski, Institute of History, J. Słowackiego 116, PL-97-300 Piotrków Trybunalski, Poland,

e-mail: sergius.sharypkin@interia.pl; leopoliensis@wp.pl.

Iosif Moiseyevich Tronsky¹ was a long-time university lecturer and an outstanding classical philologist and linguist. He was born in 1897 in Odessa – the famous southern city on the Black Sea shore. After finishing a classical school he became a student of the Faculty of History and Philology at the *Novorossiyskiy* University in Odessa; his teachers were such prominent scholars as B.V. Warnecke, S.D. Papadimitriou and M.I. Mandes. He studied classical languages and ancient literature and also the comparative grammar of the Indo-European languages. In 1921, having graduated from the University, he began to teach classical languages at the Institute of Public Education of Odessa as well as at the Archaeological Institute.

In 1923 he moved to Petrograd, a place where prominent researchers in the domain of philology and linguistics were active. I.M. Tronsky participated in the investigations into ancient literatures and classical languages and conducted lectures focused in Roman literature and authors at the University. Still before the war, a creative talent of I.M. Tronsky as a philologist, literary critic and linguist revealed itself in his publications and didactic activity. As a result, in 1938, he was awarded a Ph. D. degree in the domain of philological sciences.

* I am very grateful to Professor Iwona Witzak-Plisiecka for her revision of the English text of my article.

¹ His surname was originally *Trotsky* (Троцкий). But such a name – that of Stalin's greatest enemy – was absolutely unacceptable in the Soviet Union and using it could have been very dangerous for a young scholar. Therefore in the year 1938 he had to change his name to *Tronsky* (Тронский).

In 1941, late in the autumn, he defended a doctoral thesis devoted to history of ancient literature, which led to his receiving of the academic degree of the doctor of philological sciences. This event happened at the time of the greatest tragedy of World War II – the Leningrad Blockade by the fascist aggressors, when hundreds of thousands citizens died of starvation and intensely cold weather in the besieged city. Fortunately, I.M. Tronsky had been evacuated at the very beginning of the blockade to the Volga city of Saratov, which saved his life.

Professor Iosif M. Tronsky

In 1943 he became head of the chair of classical philology. Back in Leningrad in the year 1945, he resumed his activity in the University. In 1946 one of his most important linguistic works was published – the article entitled *Towards a Semantics of Plural in Greek and Latin Languages*². In this relatively short article, he investigated, based on the evidence from classical languages, the functioning of the category of morphological number. Applying in this work the methods of modern functional linguistics, I.M. Tronsky, analysed different cases of the opposition. Many years after it was first published, the article is still worth reading.

² *К семантике множественного числа в греческом и латинском языках*, „Учёные записки Ленинградского Университета”, № 10, 1946, pp. 54-72.

In 1950 I.M. Tronsky began to work in the Leningrad Institute of Linguistics, where he stayed till his death in 1970. The name of the prominent philologist is well known in the former Soviet Union. His *History of the Ancient Literature*³, which had a number of editions, became a classic text-book for students of humanities in the whole Soviet Union. It was also translated into ten languages and published abroad.

Among numerous works by I.M. Tronsky we must cite, in addition to the above mentioned work, also his monographs:

- *Historical Grammar of the Latin Language*⁴,
- *Ancient Greek Accent*⁵,
- *Indo-European Common Linguistic State*⁶. *Problems of reconstruction*⁷,
- *Problems of Linguistic Development in the Ancient Society*⁸.

Nowadays these books are still worth reading.

I would like to emphasize that I.M. Tronsky was a distinguished scholar not only in the field of comparative-historical linguistics, but also – what was uncommon among classical philologists of his generation – in the methods and principles of structural linguistics.

Personally, I made his acquaintance in 1965, after the death of my first teacher – professor S.Ya. Lurye. Under Lurye's guidance I had begun to prepare my thesis devoted to the nominal declension of the Mycenaean dialect and at the time of his death I was at the very beginning of my work. Professor Iosif Moiseevich Tronsky was then practically the only person in the whole Soviet Union who was able to guide me. Yet, I knew him only as a prominent scholar, author of text-books which I had studied as a student. He of course did not even know about my existence. I had been fortunate enough to see him for the first time when I was yet a student. If I am not wrong, it was in the year 1962, at the time, in our University, the Professor had given a lecture on the *prooimion* of the poem by Lucretius. It goes without saying that the contact was then just unilateral.

And in the year 1964 I had no choice but to try to establish contact with the Professor. In order to do that I had asked a relative of mine who lived in Leningrad to find Professor Iosif Moiseyevich Tronsky in the Institute of

³ И.М. Тронский, *История античной литературы*, Ленинград 1947.

⁴ И.М. Тронский, *Историческая грамматика латинского языка*, Москва 1960; 2-ое издание 2001.

⁵ И.М. Тронский, *Древнегреческое ударение*, Москва – Ленинград 1962.

⁶ It is particularly significant that I.M. Tronsky used in the title of this work the term *state* 'состояние'. For this term see: F. De Saussure, *Cours de linguistique générale*, Lausanne – Paris, 1916, p. 142.

⁷ И.М. Тронский, *Обшеиндоевропейское языковое состояние. Вопросы реконструкции*, Ленинград 1967; 2-ое издание Москва 2001 год.

⁸ И.М. Тронский, *Вопросы языкового развития в античном обществе*, Ленинград 1973.

Linguistics, where he worked and to ask him whether he would consent to providing supervision in my research. The Professor gave him a warm welcome and said that I had to come to Leningrad as soon as possible in order to discuss our work on the topic.

I am very thankful to my relative for this service. By the way, that relative was fascinated by the Professor's conduct, his good will. Every time that I would later come to Leningrad, he recalled cordially his visit to Tronsky.

At the very beginning of our cooperation related to my research and writing the dissertation, it turned out that it was indeed a problem that my first teacher had been professor Lurye. His contribution to mycenology was significant and without any doubt always worth mentioning, as I already indicated in an article devoted to his achievements⁹. However, especially in his conception of rules of the Linear Script B, there were some specific ideas about the direct dependence of writing on the sound system of the Ancient Achaean (Mycenaean Greek). At the very beginning of my investigation, I had adopted of course that conception for my work. Nowadays I believe that partially professor Lurye was right, because such writings as **-i-ja** for alphabetic -ia or **-u-wo** for alphabetic -uo(v) do not represent any conventionality but must reflect the pronunciation. But in most other cases, the dependence of writing on the sound system was not so direct and simple, as S. Lurye argued; instead it was oblique and complicated (see below). It is worth mentioning that besides S. Lurye two other mycenologists had shared such conception: W. Merlingen¹⁰ and V. Georgiev¹¹, although the latter later abandoned that view.

Yet having read my first texts in which I had made attempts to elaborate the theme, professor I.M. Tronsky told me that Lurye' thesis which I had so readily accepted lacked proof. Then he asked me to adduce proofs in favour of Lurye's conception. The idea was that unless I was able to provide relevant proof, I was to think whether I could find some other solution. And back in Lviv after a short reflection, I recognized that Professor I.M. Tronsky was right. I want to stress the fact that Professor did not demand that I change my conception (properly speaking Lurye's conception which I had begun to elaborate on in my research). He only suggested that I reflect on it and try to find arguments in its favour. Thus, he left to me the final decision, but it was also my responsibility find arguments in its favour. For me, this turned into an unforgettable lesson: *in scientific research not authorities but arguments must be taken into account.*

I.M. Tronsky left numerous publications which tackled traditional philological problems of ancient texts and ancient literature. These works are of great importance still nowadays.

⁹ Professor Solomon Lurye, „Do-so-mo” 6, 2005, pp. 161-167.

¹⁰ W. Merlingen, *Bemerkungen zur Sprache von Linear B*, Wien 1954.

¹¹ В. Георгиев, *Нынешнее состояние толкования крито-микенских надписей*, София 1954.

As regards the contribution of I.M. Tronsky to mycenology we can say that he did not become a mycenologist *sensu stricto*. His contribution to the new philological discipline lay in his investigation of the problems of the language of the Linear B script which concerned both mycenology and Greek and comparative linguistics. Thus I would like to classify his mycenological heritage in the same category with his linguistics works.

It was a characteristic phenomenon of the 50s and 60s of the 20th century that after the epoch-making publication of Michael Ventris and John Chadwick in 1953¹² many authoritative classical philologists and Indo-European linguists – either after a short reflection or straight away – recognized the decipherment of Linear script B script. Such prominent scholars as Michel Lejeune, Vladimir Georgiev, Ernst Risch, Cornelis Jord Ruijgh, Antonín Bartoněk, Leonard R. Palmer a.o. began to develop the new scientific discipline – mycenology or contributed to investigation of its linguistic problems as e.g. Vittore Pisani, Francisco R. Adrados or Pierre Chantraine and others.

Among them were also philologists and historians of the former Soviet Union – J. A. Lencman, S. Ya. Lurye and I. M. Tronsky, T.V. Blavatskaya, who published their first mycenological contributions as far back as in the 50s and 60s of the 20th century. We may stress that the Soviet philology avoided any critical reception of the decipherment of M. Ventris; nobody in the Soviet Union criticized or questioned it. Fortunately, the Mycenology that was born in 1953 did not become an object of ideological struggle and quite a few important mycenological works appeared there.

For the Professor, the sixties became a period of a great creative development which was caused by the Khrushchev's "thaw" and the appearance of the possibility to correspond with foreign philologists and to receive new publications¹³ from abroad. As regards the mycenological heritage of the great philologist and linguist, it consists of a monograph (see footnote 7) and some articles (see below). The quantity of the works may appear modest but the publications are very significant as regards the depth of their research theses and argumentation. It is also very important that they touch weighty problems of not only mycenology, but also comparative and general linguistics.

First of all we must say that I.M. Tronsky gave three analytic reports about the new philological discipline and their importance for traditional linguistics and classical philology. For the first time he spoke about the decipherment of the Linear Script B. It took place in the Institute of Linguistics of Leningrad on the 29th March 1960. In 1964, in a linguistic session in

¹² *Evidence for Greek Dialect in Mycenaean Archives*, „Journal of Hellenic Studies” 27, 1953, pp. 84-103.

¹³ See in details Н.А. Чистякова, *Античная литература и литературоведение в трудах И.М. Тронского*, [in:] *Классические языки и индоевропейское языкознание. Сборник статей по материалам Чтений, посвящённых 100-летию со дня рождения профессора Иосифовича Моисеевича Тронского*, Санкт-Петербург 1998, p. 43.

Moscow, he gave a lecture entitled *The importance of decipherment of the Creto-Mycenaean script B for comparative grammar of Indo-European languages and early stages of history of Greek language*¹⁴. And for the third time he spoke in Leningrad in the Institute of Linguistics on the theme *15 years of development of mycenology*. It was a concluding report on the development of the newest philological discipline. To the same theme he also devoted his posthumously published article entitled *Some results of the development of mycenology*¹⁵. These works serve as evidence of a deep, erudite expertise of the Professor concerning the birth and development of mycenology; the works gave Soviet historians, philologists and linguists precise and exhaustive information about the state of mycenological research. This was especially important in the context that in the whole Soviet Union mycenological publications from abroad were available practically only in the greatest scientific libraries of Moscow and Leningrad. One has to add that the most important ones could be found there. After the death of I.M. Tronsky the tradition of regularly publishing such survey reports was continued by N.S. Grinbaum¹⁶.

Thus, the first mycenological publication of Tronsky appeared in 1960 – it was an article entitled *Forms in -φι Homeric epos*¹⁷. For the first time in Greek linguistics the development of forms in -φι – from the Mycenaean epoch till the epic texts of the first millennium B.C. – was investigated.

The author begins his analysis with a short introduction (part I) including a comparative panorama (p. 38-41) and adducing numerous forms from Indo-European evidence. By this, he demonstrates that the Greek suffix in question was connected genetically with similar formants of cases and adverbs almost in all Indo-European languages.

Part two is devoted to the Mycenaean evidence; the author uses here the evidence from the well-known article by M. Lejeune¹⁸ expressing his own considerations of historical and comparative character. He underlines that the Mycenaean forms in **-pi** have a double character: on the one hand they are clear-cut case forms (instrumental), and they are adverbial forms which stand outside the case system. They have a locative and possibly also an ablative meaning. As regards the morphological number, I.M. Tronsky accepted a point of view taken by M. Lejeune, who argued that such forms – preferring the plural – could have had the meaning of all the numbers, i.e. singular, plural and even dual.

¹⁴ A short version of this report was published as *Значение дешифровки крито-микенских линейных письмен типа Б для сравнительной грамматики индоевропейских языков и раннего этапа истории греческого языка* [in:] *Проблемы сравнительной грамматики индоевропейских языков. Тезисы докладов научной сессии*, Москва 1964, pp. 65-67.

¹⁵ «*Вестник древней истории*», 1971, № 2, pp. 84-92.

¹⁶ Н.С. Гринбаум, *Микенологические этюды*, Санкт-Петербург 2001, pp. 125-169.

¹⁷ «*EIRENE*». *Studia Graeca et Latina*, I, Praha 1960, pp. 37-50.

¹⁸ M. Lejeune, *La désinence -φι en mycénien*, «*Bulletin de la société de linguistique de Paris*», vol. 52, pp. 187-218.

In part three the author compares Mycenaean evidence with the Homeric data. He discusses some essential changes in the morphology and semantics of these forms and stresses the fact that they were dying out in the epic language of the first millennium B.C. In Homer's poetry, on the one hand, they were formed from nouns of the second (thematic) declension, which was practically impossible in the second millennium (with only one exception of doubtful certainty). On the other hand, these forms were formed in Homer on the basis of a lower number of nouns than those in Mycenaean texts. The latter fact demonstrates the gradual extinction of the forms in question. It is worth saying that I.M. Tronsky was without any doubt aware of the fact that the language of Homer was not a simple formation, but a multi-layer phenomenon¹⁹ – the earliest components belonged to the Mycenaean epoch and the youngest to the epoch in which the great poet Homer may have lived (if he really existed) and in which he may have created his immortal poems.

Thus, in this short work the Professor was able to present the whole history of the forms in question, at the same time touching the problems of their origin and development – from the reconstructed Indo-European to the Greek, the very beginning of the archaic epoch.

The next mycenological article was devoted to the problem which long since has riveted attention of researchers, i.e. the rules of Greek syllabic scripts. It is known that beyond the alphabetic script the Greek created and used in different epochs also two syllabic scripts – the Linear B script (LB) and the Cypriot Syllabic Script (CSS). Both syllabic scripts were related genetically and were based on similar (but not identical) principles, but had nothing in common as regards the shape of symbols and the rules of their functioning, with the alphabetic one. The CSS had been known from the end of the 19th century. It has some syllabic symbols which are similar or even identical to those of the LB. This fact had helped in some way in the process of the decipherment pursued by M. Ventris. Until that great event the CSS had riveted a rather modest attention of philologists. The situation changed after the epoch-making decipherment by Michael Ventris. The CSS (of course with the LB and owing to the latter) got to the center of interest of researchers. I remember that, on one occasion, professor S. Lurye began the mycenological seminar which he led for us with a short sketch of the CSS and its texts. It helped us to understand the rules of LB.

Yet, many scholars – mycenologists and theorists of script – tried to uncover the principles of the Greek syllabic scripts. Various theories of dependence of rules of syllabic scripts on the sound system of Ancient Greek were deeply and thoroughly examined in research in the domain of theory of

¹⁹ By the way: every natural language represents a multi-layer formation in which components belonging to different epochs coexist. But this is especially characteristic of the language of epic poetry, including the language of Homer and his epigons.

script put forward by Roger W. Woodard²⁰. He classified these theories in two main groups:

- theories which hold that representation of word-final consonants and consonant clusters depends upon the structure of the syllable²¹ (F.W. Housholder, R.S.P. Beekes, G. Sampson, C.J. Ruijgh, A. Morpurgo Davies and also Ancient Greek grammarians)
- theories which do not depend upon syllable structure or at least only partially depend on it²² (I.M. Tronsky, R.D. Woodard, J. Stephens and J. Justeson, R. Viredaz).

In this context it is very important that I.M. Tronsky was the first of all researchers who presented the non-syllable approach to describe the strategies of Mycenaean and Cypriot scribes. Subsequently, other prominent scholars devoted their works to that very difficult problem. The approach of the I.M. Tronsky depended only partially upon the structure of the syllable. His conception was expounded in an article entitled *The syllabic structure of the Ancient Greek Language and Greek Syllabic Writing*²³. I.M. Tronsky treated rules of the Greek syllabic writings as a function of the phonetic phenomenon of *sonority*, which is a term referring to the acoustic energy with which a sound is articulated. The greatest sonority correlates with low vowels and the least sonority correlates with voiceless stops while other sounds range between them:

stops
fricatives
nasals
liquids
glides
high vowels mid vowels
low vowels²⁴.

In developing his conception I.M. Tronsky relied on works authored by many prominent linguists, such as J. Kuryłowicz, E. Hermann, M. Grammont, N. Trubetzkoy, O. Jespersen, A.A. Beleckiy a.o. Thus, utilizing the notion of *sonority* he formulated the following rules of Greek syllabic script²⁵:

²⁰ R.W. Woodard, *Greek writing from Knossos to Homer*, New York – Oxford 1997.

²¹ R.W. Woodard, *o.c.*, pp. 22-57.

²² R.W. Woodard, *o.c.*, pp. 58-111.

²³ *Слоговая структура древнегреческого языка и греческое слоговое письмо*, [in:] *Древний мир. Сборник статей*, Москва 1962, pp. 58-61.

²⁴ R.D. Woodard, *o.c.*, pp. 58-59.

²⁵ И.М. Тронский, *Слоговая структура ...*, pp. 623-625.

1. Single consonants preceding a vowel are always written.
2. Consonants of the syllable coda are not written.
3. In the syllable onset, in consonant clusters with a progressively increasing sonority, all consonants are written.
4. In syllables with a falling sonority selected consonants are written.

These rules describe the most frequent strategies of the Mycenaean scribes, but there are some exceptions to them. For instance, the single phoneme /h/ before a vowel was written – with a special syllabogram **a₂** – only in the syllable /ha/. And even in this case, the scribes optionally utilized the common symbol **a**: e.g. **pa-we-a₂** besides **pa-we-a** (= *p^harwěha*). Before all other vowels the phoneme in question was omitted, evidently by reason of lack of appropriate syllabic signs, e.g. **pa-we-o** (= *p^harwěhōn* – gen. pl.). It is evident that Mycenaean scribes had neither necessity nor time to introduce all necessary symbols into their syllabary.

This conception could not explain some other exceptions to the abovementioned rules 2 – 4. We must underline that the same is to be said about other conceptions of the Linear B script – both the non-syllable-dependent conceptions and syllable-dependent ones. The problem of the correlation: *sound system* ⇒ *spelling* as regards to the functioning of Greek syllable transcription and writing is extremely difficult. All of the above-mentioned theories contribute in their own, often different, ways to a better understanding of the complicated strategies used by the scribes²⁶.

This also regards the conception of I.M. Tronsky, which was the earliest example of a non-syllable-based theory explaining the spelling of the Mycenaean and Cypriot scribes. For the first time the conception of I.M. Tronsky was cited shortly in an article by R. Beekes²⁷. As R.D. Woodard remarks, the article of I.M. Tronsky is “apparently not widely known among Western scholars, owing to its publication only in Russian”. With regard to that we can conclude that the American scholar must have learnt of that work thanks to Russian linguists²⁸. In any way, it is good that such an authoritative researcher as R.D. Woodard was able to find the work of Tronsky and appreciated his conception.

It is true that all theories trying to find a solution of the problem in question are in a position to explain felicitously the most rules of the writings. However, unfortunately, the part including exceptions still remains to be accounted for. Some of such exceptions are explained by scholars in a complicated way, which cannot convince their colleagues, whereas there are

²⁶ The present author proposed another conception which he defines as a “phonetic” one, see: S. Sharypkin, *Irrelevant Phonetic Features and the Rules of the Linear B Script*, “Pasiphae”. *Rivista di filologia e antichità egee*, v. II, 2008, pp. 735-752.

²⁷ R. Beekes, *The Writing of Consonant Groups in Mycenaean*, “Mnemosyne” v. 24, p. 342.

²⁸ R.D. Woodard, *o.c.*, pp. 58, 100-101.

also exceptions that are simply neglected. I must add that such “uncomfortable” exceptions are really quite rare and despite their existence one could use the abovementioned conceptions for practical, including e.g. didactic, purposes.

R.D. Woodard remarks that in contrast to the conception by Tronsky the other three systems are more purely non-syllabic. Each of them was conceived without any knowledge of the earlier work of Tronsky”. Addressing the problem of the knowledge of Russian in a private letter, the Professor said that while classical philologists, as rule, do not read publications in Russian and our works are for them *terra incognita*, foreign linguists (especially comparatists) can often read Russian linguistic literature.²⁹

A very important linguistic problem was investigated by the Professor in the article *Dative Plural of stems in -o-in Greek language*, which appeared in 1964³⁰. An analysis of the evidence from Homeric language permitted him to conclude that the twofold ending of the Dative Plural -οισι /-οις reflected (at least partially) two primarily different case endings – that of dative-locative and that of instrumental. I.M. Tronsky stressed the fact that the ending -οις could not be deduced phonetically from the -οισι – such a development would be fully isolated in the history of Greek³¹. And a thorough analysis of Mycenaean evidence permitted him to conclude that in the language of the Linear Script B such cases were fully differentiated, both semantically and formally³². That was the same conclusion to which he came in the article from the year 1960 (footnote 16).

The theory of the autonomous instrumental in Mycenaean was accepted by most³³, but not by all, mycenologists. The merits of discovering the instrumental in the Mycenaean belong to the Austrian linguist Werand Merlingen³⁴.

In 1966 a Mycenological Symposium was held in Brno (Czechoslovakia). Tronsky was invited to take part in it, but for some reasons, far from philological ones, he was not able to go abroad. However, he participated in the symposium, so to say “by correspondence”, having answered a questionnaire prepared by A.

²⁹ «... в то время как зарубежные классики, как правило, по-русски не читают, и работы наши для них *terra incognita*, – лингвисты, в особенности компаративисты, владеют русским языком очень часто»: В.Н. Ярхо, *Иосиф Моисеевич Тронский в его письмах (к столетию со дня рождения)* [in:] *Классические языки и индоевропейское языкознание*, 1998, p. 12.

³⁰ *Дательный падеж множественного числа основ на -o- в греческом языке*, [in:] *Проблемы сравнительной филологии*, Москва – Ленинград 1964, p. 94-103.

³¹ И.М. Тронский, *Дательный падеж ...*, p. 96.

³² И.М. Тронский, *Дательный падеж ...*, p. 99-100.

³³ The short survey of the theories *pro et contra casum instrumentalem* contains an article of the present author: *Problemi dello strumentale miceneo*, “Alessandria” 4, 2010, pp. 5-25, esp. pp. 5-9. It is worth of mentioning that in this article the conception of an independent instrumental is defended not only by the yet adduced arguments but also some new ones.

³⁴ W. Merlingen, *Bemerkungen zur Sprache von Linear B*, Wien 1954.

Bartoněk. Different questions included in it concerned main problems of mycenology. I.M. Tronsky had sent the answers, which were later published next to the answers given by other participants. A rather special attention was given to his answers which concerned the question of the sources of Greek poetic language. He argued that it was possible to postulate that in the Mycenaean epoch there existed equally with the “bureaucratic” *koine* also the poetic one. In the first millennium B.C. the latter became a source both of the epic language of Homer and of choral lyric poetry.

In 1972 the posthumous article *On the Endings of the Instrumental in the Greek Language* was published in a journal of classical philology³⁵. The title of the article revealed that the theme of the work was mycenological because there was no instrumental in the Greek of the first millennium (see footnotes 16, 32 and 33). The article in question was devoted to the instrumental singular of the athematic declension. It appears that it was the sole ending that in the script was differentiated from that of the dative-locative because the latter had a twofold ending **-e / -i**. There were two possibilities of the interpretation of the instrumental **-e**. M. Lejeune proposed the interpretation **-ē** (the long vowel was indicated by the Indo-Iranian **-ā**). However, I.M. Tronsky suggested that the ending in question was **-ě**. In the Indo-European languages which have the instrumental as an autonomous case it has the same ending as the nominative-accusative dual. Such typological argumentation is in my opinion fully convincing.

The most extensive and significant characteristic of the discovery of M. Ventris and its importance for linguistic studies is contained in the monograph *Questions of Linguistic Development in the Ancient Society*³⁶. The whole work which was brought out three years after the death of the Professor consists of 4 chapters:

- I. Greek dialects and their study
- II. The earliest written language
- III. Language of the Greek epos
- IV. Polydialectal poetry of 7th-5th century B.C.

The whole of chapter two and some minor parts of chapter one were dedicated to the problems of mycenology. The author uses the mycenaean material in the context of the Indo-European and Ancient Greek linguistics. As regards chapter two, there the author pursued three goals:

- He gathered the knowledge about the LB script and its dialect.
- He gathered his conceptions as set forth in previous publications.
- He added more arguments in support of these conceptions.

The chapter was partly based on published materials but there were many new facts and considerations. The author divided the whole chapter into nine

³⁵ К вопросу об окончаниях инструменталиса в греческом языке, «Іноземна філологія» № 28, pp. 19-21.

³⁶ Вопросы языкового развития в античном обществе, Ленинград 1973.

parts. The first part tells about the situation in historical and philological research in the domain of Greek prehistory before the decipherment. Parts 2 and 3 represent discoveries and investigations of the LB texts and attempts (alas unsuccessful!) to decipher the LB before M. Ventris. Part 4 describes the decipherment of the LB script by Michael Ventris and presents the main characteristics of that script. Part 5 describes the birth and the first period of development of the new philological discipline – mycenology. The author included here the case of the tablet Ta 641 found in spring of 1953 in Pylos by Blegen. It was an inventory of vessels, very significant due to the fact that each item listed in it was written both by LB phonetic symbols (syllabograms) and by ideograms. As both notations were in perfect correspondence, the match provided an irrefutable proof that the decipherment of Ventris was successful. The great researcher did not know anything about that tablet when he had been preparing his famous publication presenting the results of the decipherment³⁷. Part six discusses the contribution of the decipherment to general understanding of the social and historical situation in Mycenaean Greece. Parts seven and eight are devoted to linguistic problems of Mycenology. Finally, part nine touches on the thorny problem of the dialectal classification of the language of Linear B. The author stresses that the language of Linear B is a *superdialect* – a kind of *koine* which is related to, but not identical with, the poetic dialect of Homer³⁸.

For I.M. Tronsky, the great significance of the decipherment by Ventris lay in the fact that it revealed the truths about Greek society and a form of the Greek language at least five centuries older than the variety represented in Homeric poems. Thus, the results of Mycenological studies exerted great influence upon Greek and Indo-European linguistics, Ancient Greek dialectology and history of literature. A new philological discipline – Mycenology – was born with its specific methods. And the outstanding linguist and philologist I.M. Tronsky whose remarkable achievements are reflected also in his mycenological publications made a significant contribution to the elaboration of mycenological issues.

³⁷ И.М. Тронский, *Вопросы ...*, p.81.

³⁸ И.М. Тронский, *Вопросы ...*, p. 101.

Sergiusz SZARYPKIN
(Piotrków Trybunalski, Poland)
Krzysztof Tomasz WITCZAK
(Łódź, Polska)

A Farewell to Prof. Vladimir P. Neroznak (1939–2015)

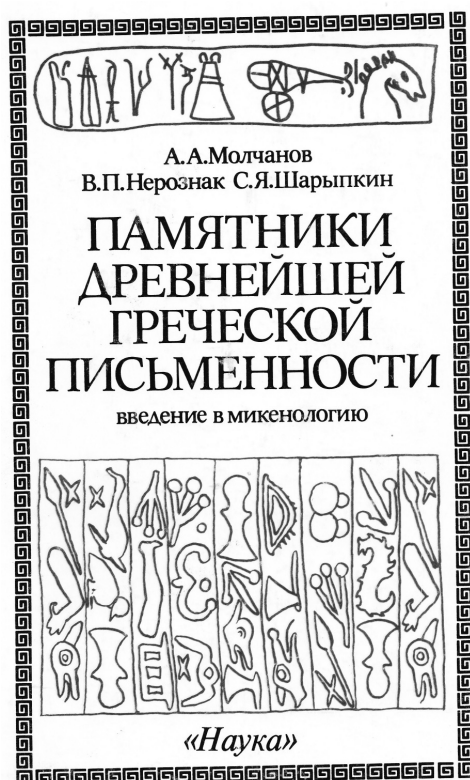
Sergiusz Szarypkin, retired professor of the UJK in Kielce, Affiliated College At Piotrków Trybunalski, Instytut of History, J. Słowackiego 116, PL-97-300 Piotrków Trybunalski, Poland,

e-mail: sergius.sharypkin@interia.pl; leopoliensis@wp.pl.

Krzysztof Tomasz Witczak, University of Łódź, Faculty of Philology, Chair of Classical Philology, Department of Linguistics and Latin Studies, Room 4.66, Pomorska 171/173, PL-90-326 Łódź, Poland;

e-mail: ktw@uni.lodz.pl.

While the eleventh issue of „Do-so-mo. Journal of Minoan-Mycenaean and Classical Studies” was almost finished, unexpected and sad news reached us from Russia that Prof. Dr. Vladimir Petrovich Neroznak (Владимир Петрович Нерознак) died on Monday, November 2nd, 2015.

Prof. Vladimir P. Neroznak (born November 17th, 1939 in the village Bozhedarovka, Pavlogradsky district, Omsk Oblast) was a renowned Russian linguist, who was especially interested in Palaeo-Balkan languages, including Mycenaean Greek and Ancient Greek. He published a number of interesting books: *Палеобалканские языки* [Palaeo-Balkan languages], Moscow 1978; *Названия древнерусских городов* [Names of Old Russian towns], Moscow 1983; *Phrygian*, Delmar, New York 1984 (co-authored with Igor M. Diakonoff); *Памятники древнейшей греческой письменности. Введение в микенологию* [Monuments of the most ancient Greek script. An Introduction to Mycenology], Moscow 1988 (co-authored with Arcady A. Molchanov and Serguey Y. Sharypkin). In the

last (exclusively Minoan-Mycenaean) publication Prof. Neroznak prepared a subchapter on the dialectal position of the Creto-Mycenaean inscriptional texts (written with S. Y. Sharypkin) (pp. 121–127), as well as the Mycenaean Greek vocabulary (pp. 128–155). Also his article *Ancient Greek Etymology in the light of Mycenaean Inscriptions*, „Вестник Древней Истории”, 4 (211), 1994, is worth mentioning.

For ever You, dear Vladimir, will have imperishable fame as a linguist.

ἀει καὶ σὺ, φίλε Vladimir, κλέος ἄφθιτον ἔξεις ὡς γλωσσόλογος.

a₃-we-i, pi-re, ke-re-wo a-qi-ti-to e-ke-se-i.

k'lewos ṛg^wh̥pitom aiwesi tū, meile dhroughe, seḡhsesi.

Serguey Sharypkin, Krzysztof Tomasz Witczak

PHILOLOGIA CLASSICA.
INTERPRETATIONES

Elwira KACZYŃSKA
(Łódź, Polska)

Cypryjska inskrypcja z Idalion (*ICS 217*) – tłumaczenie i komentarz

Abstract: The Cypriot Inscription from Idalion (*ICS 217*) – Translation and Comments. The article presents the Idalion bronze tablet of the fifth century BC, written in the Cypriot syllabic script. It contains a contract of Stasikypros, the king of Idalion, with the physician Onasilos, who offered a free health service for all the inhabitants of the city during the war with the Persians and the Kitians (ca. 478–470 BC). The paper is accompanied by a Greek alphabetic transcription of the syllabic text, as well as a Polish translation of the contract.

Elwira Kaczyńska, University of Łódź, Faculty of Philology, Chair of Classical Philology, Department of Linguistics and Latin Studies, Pomorska 171/173, PL-90-326 Łódź, Poland;
e-mail: aradaina@gmail.com.

1. Krótka historia odnalezienia tabliczki z Idalion.

Cypryjska inskrypcja z Idalion¹ została wryta w sylabariuszu cypryjskim² po obu stronach brązowej tabliczki (o wymiarach 21,4 x 14 cm). Epigraf z Idalion stanowi nie tylko najważniejsze świadectwo cypryjskiego pisma sylabicznego i starożytnego dialektu cypryjskiego, lecz także najstarszy, być może na całym świecie, przykład umowy o socjalnym ubezpieczeniu zdrowotnym, gwarantującym bezpłatną usługę medyczną.

¹ Antyczne miasto Idalion leżało w centralnej części wyspy, pomiędzy dwoma niewielkimi wzgórzami, ok. 18 km na południe od Nikozji, obecnej stolicy Republiki Cypryjskiej. Na szczycie homonimicznej góry *Idalion* (dzis. *Moŭtth t' Abr. Iħ*) wznosił się przybytek Afrodyty, czczonej tam pod przydomkiem *Kypris* lub *Idalia*, zob. R. Seiff, *Idalium*, [w:] H. Cancik, H. Schneider (red.), *Brill's New-Pauly: Encyclopedia of the Ancient World*, t. 6, Leiden-Boston 2005, s. 711. Ojkonim funkcjonował w trzech postaciach: *Idēlion*, *Edēlion*, *Hdēlion*.

² Począwszy od wieku VIII aż do wieku V p.n.e. Grecy na Cyprze używali sylabariusza zamiast pisma alfabetycznego, powszechnie stosowanego w tym okresie przez resztę świata greckiego. Dopiero w IV i III stuleciu p.n.e. alfabet grecki współlistnieje na wyspie wraz cypryjskim pismem sylabicznym i stopniowo wypiera, a następnie całkowicie eliminuje lokalny sylabariusz. Cypryjskie pismo sylabiczne powstało na bazie wcześniejszego sylabariusza cypro-minojskiego, ściśle powiązanego z kretańskim pismem linearnym A, zob. A. Bartoněk, *Handbuch des mykenischen Griechisch*, Heidelberg 2003, s. 39–43; G. M. Facchetti, M. Negri, *Riflessioni preliminari sul ciprominoico*, „Do-so-mo” 10, 2014, s. 9–25. Reguły ortograficzne dotyczące klasycznego sylabariusza cypryjskiego podają m.in. J. Friedrich, *Zapomniane pisma i języki*, tłum. B. S. Kupść, Warszawa 1958, s. 128–130; R. A. Sucharski, *Aegaeo-Graeca. Ku problemowi greckiej ciągłości kulturowej*, Warszawa 2005, s. 51–53, S. Sharypkin, *Some Innovations of the Cypriot Syllabic Script*, „Eos” 98, 2011, s. 135–145. Transkrypcję i transliterację wszystkich leksemów, zapisanych cypryjskim sylabariuszem, podaje M. Egetmeyer, *Wörterbuch zu den Inschriften im kyprischen Syllabar*, Berlin–New York 1992. Ten sam autor przygotował gramatykę cypryjską: M. Egetmeyer, *Le dialecte grec ancien de Chypre*, t. I, Berlin–New York 2010.

	a	e	i	o	u
	✱	✱	✱	≡	Υ
y	∩			∩	
w	∩	I	∩	∩	
r	∩	∩	∩	∩	∩
l	∩	8	≤	+	∩
m	∩	∩	∩	∩	∩
n	∩	∩	∩	∩	∩
p	∩	∩	∩	∩	∩
t	∩	∩	∩	∩	∩
k	∩	∩	∩	∩	∩
s	∩	∩	∩	∩	∩
z	∩ _{zα?}			∩	
x	∩	∩			

	a	e	i	o	u
	✱	∩	✱	∩	∩
y	∩?			∩?	
w	✱	I		∩	
r	∩	∩ ∩?	∩	∩	
l	∩	∩ ∩		+	
m	∩	✱	∩	∩ ∩	
n	∩		∩		∩? ∩?
p	∩ ∩	∩	∩	∩	
t	∩ ∩	∩	∩	∩ ∩	∩?
k	∩	∩ ∩	∩	∩	✱
s	∩	∩ ∩	∩ ∩		∩?
z				∩??	
x					

Rys. 1: Tabela przedstawiająca sylabogramy klasycznego pisma cypryjskiego. Po lewej stronie sylabariusz ogólnocypryjski, po prawej sylabariusz z miasta Pafos.

Cypryjski epigraf z Idalion dokumentuje wiele cech fonologicznych, morfologicznych, syntaktycznych i leksykalnych charakterystycznych zarówno dla całej grupy arkado-cypryjskiej, jak i typowych wyłącznie dla dialektu cypryjskiego. Poniżej wypunktowano podstawowe cechy dystynktywne, egzemplifikowane przykładami wybranymi z omawianego tekstu (ICS 217).

A. Cechy fonologiczne.

1. Zachowanie ie. **ā* w dialektach arkadyjsko-cypryjskich, np. cypr. *j* (w. 4, 15), *t'/(n)* (w. 1), *t'oi mēcai* (w. 3), *'Onps.lwi* (w. 7, 12, 14, 25), *'Ala(m)prjētpi* (w. 8), *t'/n 'Aqēnan* (w. 27) itd. Długa samogłoska *ā* pojawia się także w greckich zapożyczeniach pochodzenia irańskiego, np. *M^odoi* (w. 1).

2. Podwyższenie (zweżenie) artykulacyjne *e > i* w pozycji przed spółgłoską nosową -*n* (ark.-cypr., pamf.): „*(n)* vs. *th‘w’* (w. 1, 3, 9 itd.); „*nal alismōna* part. pf. pass. (w. 26) < „*n-al.nw* < **th-al.nw*, „*(n)* (w. 27) < *thz* acc. ‘do’ (zach.gr., tes., beoc.; łac. *in* ‘do’) vs. att.-joń., dor. *e,j ~ j* < *th-j*. Por. także ark. *m.nonsai* (= att. *mōnousai*);

3. Podwyższenie (zweżenie) artykulacyjne *o > u* [u] na końcu wyrazu (ark.-cypr.): *eŭ#rhtʃsatu* (w. 4), *ʳ#rhtʃsatu* (w. 14), *gšnoitu* (w. 29), *ʃpŭ* [a-pu] (w. 8) = myk. *a-pu* (*apu*), lesb. *ʃpŭ*, por. att. *ʃpō* Por. także ark. *ʃlŭ* (= *ʃlŭ*), *Miltiʃdau* (gen. sg.);

4. Nazalizacja samogłosek poprzedzających antekonsonantyczne *n* (tłumacząca z jednej strony konsekwentny brak zapisu [n] w sylabariuszu cypryjskim w pozycji przed spółgłoską, z drugiej zaś notowanie [n] w glosach cypryjskich)³:

a. -V(n)C-: *pa-ta* [pāta] (w. 10, 19, 22) < *pʃnta*,

b. Jeśli występująca po [n] spółgłoska rozpoczyna nowy wyraz, to końcowe [n] jest na ogół zapisywane z wyjątkiem sytuacji, gdy [n] należy do rodzajnika lub prepozycji: *ʃʃron tōn* (w. 8–9); *tʳʳ(n) ptōlin* (w. 1), „(n) tʃi” (w. 1). Bardzo rzadko elidowane jest finalne [n] rzeczowników: *·ō#o(n) tō(n) Drŭion* [sylab. *ro-wo* | *to-tu-ru-mi-o-ne*] (w. 19);

c. -V(n)s-: *ka-po-se* [ka:pōns] (w. 30) < *kāpons*, *e-ke-so-si* [heksōsi] < *heksonsi*. Według Colvina, rodzajnik *tōnj* wraz z towarzyszącym mu rzeczownikiem tworzył zamknięty zestrój akcentowy (jak w dialekcie kreteńskim)⁴: *tōnj* + C- → *tōj* + C-: *tōj kasign»to(n)j* (w. 3), ale zawsze *tōnj* + V-: *tō(n)j ʃ(n)qrèpo(n)j* (w. 3);

5. Dialekt cypryjski prawdopodobnie zachował rozróżnienie między odziedziczonymi [*e*] = *h ʃ:*] / *wa* [e:] / [o:], powstałymi z kontrakcji (podobnie zresztą jak większość dialektów): *e-ke-ne* (w. 10) wydaje się raczej reprezentować *aeēn* (att. *aeēn*) < **ae(h)en* niż *achn* (tzw. *Doris severior*) lub *acen* (innowacja morfologiczna w grupie zachodniej), *to* (w. 1) = *tō* (att. *toā*) < **tō(i)o*,

6. Alofon sylabiczny *ɾ* rozwija się w *-or-* (ark.-cypr.; eol.): *kats#organ* ind. aor. II act. 3 os. pl. (w. 1) < *kata#šrgw* (= att. *kage.rgw*), por. cypr. (Hesych. κ-3608) *kōrza* (= att. *kard.a*); ark. *ʳhorkèj* (= att. *ʳharkèj*);

7. Zachowanie # we wszystkich pozycjach (ark.-cypr.), np. *KetiÁ#ej*, *#štei* (w. 1), *ʳEdaliÁ#ej* (w. 3), *eŭ#rhtʃsatu* vs. *ʳ#rhtʃsatu* (w. 4, 14), *#o.kwi* (w. 6), *basilÁ#oj* (w. 6, 8, 17); *ʃl#ō(n)* (w. 9, 18), (w. 14), *oʃ#wi* (w. 14), *·ō#o(n)* (w. 19), *ʃerh#;an* (w. 20), *Di#e.genij*, *ʃl#o(n)* (w. 21), *#špija* (w. 26), *ŭ#a;aj* (w. 22–23, 28), *#r»ta(n)j* (w. 28, 29), *#oi* (w. 29), *a, #e, ʳEdaliÁ#i* (w. 31);

8. Palatalizacja (asybilacja) *ti > si* (ark.-cypr.; myk., att.-joń., lesb.): *»xo(n)si* [sylab. *e-ke-so-si*] (w. 31) = att. *»xousi* < **hēξovti*, *kasign»to(n)j* [sylab. *ka-si-ke-ne-to-se*] acc. pl. (w. 3, 11), por. tes. *kat.gnhtoj*. Zob. także ark. *kelšwnsi*,

³ C. J. Ruijgh, *Sur le vocalisme du dialecte chypriote au premier millénaire a. J.-C.*, [w:] J. Karageorghis, O. Masson (red.), *The History of the Greek Language in Cyprus*, Nicosia 1988, s. 131–151.

⁴ S. Colvin, *A Historical Greek Reader...*, s. 32–33.

9. Palatalizacja spółgłoski labiowelarnej w pozycji przed samogłoską przednią (ark.-cypr.): *siġ* [sylab. *si-se*] (w. 10, 23) = att. *tij* < ie. **k^wis*, por. *S... bōle* : *t...qšlej*. *KŪprioī* (Hesych. σ-570). Por. także ark. *Ōzij* [□o□is] (= att. *Ōtij*);

10. Regularne podwyższenie (zwężenie) artykulacyjne *e* > *i* w pozycji przed samogłoską welarną (cypr.): *tšrcnġa*, *ṡpiò(n)ta* (w. 9, 22), „*ò(n)ta* (w. 23), *#špġa* (w. 26); *katsġġan* < **katsġean* (= att. *katsġesan*); *qiōn* (w. 27); *ḡw(n)si* 3 os. pl. con. praes. (w. 31) < **awnsi* < *e,m*. Proces jest również obserwowany w dialektach beockim, kreteńskim;

11. Cypryjski spójnik rozłączny *ġ* ‘albo’ (= att. *š* w pozycji przed samogłoską ulega skróceniu, a następnie zwężeniu (ēV > ěV > ĩV): *š* *ṡ* [sylab. *i-e-xe*] (w. 24);

12. Rozwój pragr. **λ* (< ie. **l*) w *il* (zam. *II*) w dialekcie cypryjskim: *aġlwn* [sylab. *a-i-lo-ne*] (w. 14) < ie. **alġos* (por. łac. *alius*) vs. att. *ḡlloġ*, por. *āla* : *ġnt...toā ḡlla*. *KŪprioī* (Etymologicum Magnum). Proces jest również obserwowany w dialekcie elejskim: *a,ġlōtria* (= att. *ġllōtria*);

13. Rozwój głoski „ślizgowej” (glajdu) -*j*- pomiędzy *i* [i] i samogłoską *a* [a] dla uniknięcia rozziwów (cypr.), np. „*atġran*, „*ġsqai* (w. 3), *ġAla(m)prġftai* (w. 8); *tšrcnġa* (w. 9, 18–19, 22), *Malanġai* (w. 17–18), *pedġai* (w. 18), *ferh#ġan* (w. 20), *ġtelġa* (w. 23), *#špġa* (w. 26), *katsġġan* (w. 27), *ġnosġa* (w. 29). Proces jest również obserwowany w dialektach pamfylijskim i argińskim;

14. Regularna insercja glajdu -*#* w pozycji przed samogłoską w imionach o osnowie na -*i* (cypr.): cypr. *ptōli#i* [sylab. *po-to-li-wi*] (w. 6) = att. *pōlei*, por. też cypr. gen. sg.: *o-na-si-wo-se* (= *Onġsi#oġ*) < *Onasġj*, *ku-po-ro-te-mi-wo-se* (= *Kuproqšni#oġ*) < *Kuprōqenġj*. Niekiedy głoska ślizgowa -*#* zachowuje się w pozycji interwokalicznej jako ślad spółgłoski laryngalnej **h^w* (= **h₃*): cypr. *do#šnai* (w. 5, 15), att. *doānai* (< **do#enaġ*, stind. inf. *dāvāne* ‘dać’ (< ie. **deh^w*- ‘dać’);

15. Aspiracja [s] w pozycji nagłosowej i zanik tego fonemu w pozycji wygłosowej w niektórych lokalnych gwarach Cypru (Golgoj, Idalion, Pafos, Salamina): *k/(h) ġ(n)t* [sylab. *ka-a-ti*] (w. 5), *t@h Ūġ»rōn* [sylab. *ta-u-ke-ro-ne*] (w. 5, 15) vs. *S.midoġ* [sylab. *si-mi-to-se*] (w. 20), *sŪn* [sylab. *su-n(o)*] (w. 28), por. późniejsze formy cypr.: *po-ro-ne-o-i* = φρονέω(h)ι (ICS 264.4)⁵, *Ō tŪca* (= *sŪn tŪcv*), *Ūrigga*: *ptŪon. Salamnioī* (Hesych. u-805); *ġga*: *siēpa*. *KŪprioī* (Hesych. ġ141); *ġggia*: *eġ. Pġfioī* (Hesych. ġ142)⁶ < ie. **sem*- ‘jeden’;

⁵ Zob. E. Kaczyńska, K. T. Witczak, *Cypryjski epigram na wotywnym reliefie z Golgoj*, [w:] K. Bartol, J. Danielewicz, *Epigram grecki i łaciński w kulturze Europy*, Poznań 1997, s. 137–138.

⁶ N. N. Kazanskij, *Pafoskie glossy v slovarze Gesichija*, [w:] Ju. W. Otkupsczиков, *Jazyk i stil’ pamjatnikow anticznoj literatury*, Leningrad 1987, s. 72–76.

16. Nie ma pewności, czy dialekt cypryjski był psylotyczny, czy też nie. Zanik przydechu mocnego dla cypryjskiego zakładają liczni badacze, m.in. Buck, Pisani, Symeonidis⁷.

17. Rozwój spółgłoski labiowelarnej *ie. k^w* w spółgłoskę labialną w pozycji przed samogłoskami przednimi: cypr. *pe.sei* (w. 12) vs. att. *te.sei* ‘zapłaci’ (< *ie. *k^wei-*), por. att. *poín*» f. ‘zapłata; kara’ (< *ie. *k^woi-*);

18. Cypr. *ptôlij* (= eol.) vs. att. *pôlij*: *ptôlin* [syłab. *po-to-li-ne*] (w. 1), *ptôlij* [syłab. *po-to-li-se*] (w. 2, 4, 7, 15, 16, 27), *ptôli#i* [syłab. *po-to-li-wi*] (w. 6), por. *ptôlin*: *pôlin Kupr..wn tî nth Salamni lšxij* (Schol. *Y1*);

19. Znak sylabiczny *za* nie ma ustalonej wartości w sylabariuszu cypryjskim. W niektórych przypadkach wydaje się odpowiadać sylabie [ga], w innych [dza], np. *z^{ei}* [syłab. *za?-i*] dat. sg. (w. 8, 17, 24) = att. *gĭ*, *z^{e(n)}j* [syłab. *za?-se*] acc. pl. (w. 30); *z^{en}* [syłab. *za?-ne*] (w. 10, 23, 28) = att. *zĀn*. Wydaje się, że w niektórych gwarach Cypru fonem [g] ulegał dość niespodziewanej przemianie (wywołanej zjawiskami lenicji?), por. *čzaqôj* vs. *čgaqôj*, *Ÿzalma* vs. *Ÿgalma*. Por. też głosę cypryjską: *zfei*: *kine* < *ka* ^ *pne* < *KŪprioī* (Hesych. *z* 11) < *ie. *g^wiā*;

B. Cechy morfologiczne.

1. *Masculina* o osnowie na *-ā-* mają gen. sg. zakończony na *-au* (ark.-cypr., pamf.) < pragr. **-p^{ho}* (< **-ā-so*), por. myk. *-a-o*, hom. gen. sg. *-p^o* (eolizm): cypr. *Onasagôrau* (w. 1–2, 22), por. ark. *Aristôlau*, *Miltiédau*. Tabliczka z Idalion dokumentuje też wariantowy gen. sg. na *-p* (powstały z kontrakcji *p^o* jak w dialekcie doryckim): *Amen.i^p* (w. 18) < **Amen.pj*,

2. *Nomina* o osnowie na *-o* mają gen. sg. zakończony na *-ōn* [syłab. *-o-ne*] (cypr.): *Filokŭprōn* (w. 1); *Onasikŭprōn* (w. 2–3, 11, 30), *nisqŭn* (w. 4, 5, 15), *črgŭrōn* (w. 7, 25), *talē(n)tōn* (w. 7), *Ūč[»]rōn* (w. 15), *Onas.Īōn* (w. 23–24). W innych sylabicznych tekstach cypryjskich istnieją też gen. sg. zakończony na *-ō* [syłab. *-o*].

3. Rzeczowniki o temacie spółgłoskowym mają w acc. sg. końcówkę *-an* (cypr.)⁸: *tōn „jatÁran* [syłab. *to-ni-ja-te-ra-ne*] (w. 3) = *tōn „atÁra*, Por. też cypr. *tōn čndriēntan* [syłab. *to-na-ti-ri-a-ta-ne*] (ICS 215.b 1) = *tōn č(n)driē(n)ta*, *tōde s^{man}* [syłab. *to-te-sa-ma-ne*] (ICS 338.3) < *s^{ma}*,

⁷ C. D. Buck, *The Greek Dialects. Grammar. Selected Inscriptions. Glossary*, Chicago 1955, s. 53; V. Pisani, *Manuale storico della lingua greca*, wyd. 2, Brescia 1973 (wyd. 1: Firenze 1947), s. 56; C. P. Sumewn..dhj, *Istor.a thj kupriak^{»j} dial.šktou apô ton 1 aiēna pro Cristoŭ šwj s^{mera} Leukws.a* 2006, s. 122, 292.

⁸ *N[»]Felkustikōn* obserwujemy we współczesnym dialekcie cypryjskim (np. *ton ēntran*), zwłaszcza w wygłosie rzeczowników spółgłoskowych rodzaju nijakiego (np. *gēlan*, *nēlin*, *prēnan*, *gēlan*). Końcówce *-n* stanowi jedną z najbardziej charakterystycznych cech dystynktywnych współczesnego dialektu cypryjskiego, zob. C. P. Sumewn..dhj, *Istor.a thj kupriak^{»j} dial.šktou...*, s. 238–239.

4. Przymiotniki o osnowie na *-es* mają w acc. sg. masc. i fem. końcówkę *-n* według deklinacji tematycznych (cypr.): *ctel»n* [sylab. *a-te-le-ne*] (w. 10) vs. att. *ctelÁ*, por. att. acc. sg. *'Aristofēnh*, odpowiadający etymologicznej formie *'Aristofēnh*,

5. Coniunctivus ma oryginalną końcówkę 3 os. sg. *-h* zam. att. *-V*, powstałej pod wpływem końcówki ind. *-ei* (ark.-cypr.): *»xorÚxh* (w. 12, 24, 25), *IÚsh* (w. 29).

C. Cechy syntaktyczne.

1. Użycie spójnika kopulatywnego *kḗj* [sylab. *ka-se*] (w. 4) vs. *ka...* (ark.-cypr.), por. *kḗj: KÚprioι cnt̂ toà ka...* (Hesych. *k*-955). W dialekcie arkadyjskim spójnik *kḗj* pojawia się tylko na najstarszych inskrypcjach;

2. Użycie przyimka *pōj* (ark.-cypr.) < *pos...* (= myk. *po-si / posi*), dor. *pot.*, por. także hom. *prot.*, att. *prōj*. Por. *pōj tō(n) ·ō#o(n)* (w. 19), *poecōmenon* (w. 19) < **pōecōmenon* < **pos-ecōmenon* (w. 19);

3. Przyimek *cpŭ* 'od' zamiast genetiwem rządzi datiwem o wartości ablatywnej (ark.-cypr.): *cpŷ t@i g@i* (w. 8, 17);

4. Przyimek *»x* 'od' zamiast genetiwem rządzi datiwem o wartości ablatywnej (ark.-cypr.): *»x tī i #o.kwi* (w. 5–6), *»x t@i ptōli#i* (w. 6), *»x tī i cērwi tī ide* (w. 11), *»x t@i g@i t@ide*, *»x tī i kḗpwi tī ide* (w. 24). To samo zjawisko obserwuje się w dialektach pamfylijskim i arkadyjskim. W arkadyjskim wcześniejsze *»x* / *»k* zamieniło się fonetycznie w *»f*.

5. Użycie spójnika kondycjonalnego *½* vs. ark., att.-joń. *e*, oraz enklitycznej partykuły modalnej *ke* (= eol.) vs. ark., att.-joń. *»n ½ke* [sylab. *e-ke*] (w. 10, 23) = att. *»En*,

6. Przyimek *Ū* (w znaczeniu att. *»p.*) (cypr.): *Ūc»rōn* [sylab. *u-ke-ro-ne*] gen. sg. f. (w. 15), por. att. *»p.ceiron* n. 'zapłata, wynagrodzenie, nagroda';

7. Obecność enklityki nieokreślonej *pai* w znaczeniu partykuły wzmacniającej 'naprawdę, rzeczywiście, faktycznie': *kḗj pai* 'i istotnie, i zaiste' (w. 4), „*dš pai* 'wówczas zaiste' (w. 12);

8. Obecność partykuły deiktycznej *nu* (ark.-cypr.): *ǎn(n)u* [sylab. *o-i-nu*] (w. 6, 16) 'ale teraz', por. ark.-cypr. *ōnu* (= att. *óte*).

D. Dialektyzmy leksykalne.

Ze źródeł leksykograficznych i historycznych wynotowano łącznie 246 wyrazów cypryjskich¹⁰. Z leksemów, pojawiających się na inskrypcji z Idalion, na szczególną uwagę zasługują następujące:

⁹ L. Dubois, *Recherches sur le dialecte arcadien*, Louvain-la-Neuve 1988, s. 212–213.

¹⁰ A. Panagiétou, *Arkadokupriak*, [w:] A.-C. Crist.dhj, *Istor.a thj ellhnik»j glèssaj apō tij arcšj šwj thn Ūsterh arcaiōthta*, wyd. 2, *Qessalon.kh* 2014, s. 363.

- *ϜλϞ(η)* (w. 9, 18: *a-la-wo*), *ϜλϞ(η)* (w. 21: *a-la-wo*), por. *Ϝλουα: κἈποι* < *ΚῪprioι* (Hesych. *a*-3251), hom. *ϙλw(ϙ)* f. ‘zasiane pole, grunt uprawny, sad, ogród, winnica; klepisko’, att. *ϙλwϙ* f. ‘klepisko’ (Xen.);
- *Ϝνωγον* ind. impf. act. 3 os. pl. (w. 2) < *ϙνἔγω* ‘kazać, wzywać, pobudzać’ (= hom.) < pf. (hom.) *Ϝνωγα*,
- *eῶ#rht£satu*¹¹ (w. 4) vs. *ϙ#rht£satu* ind. aor. I med. 3 os. sg. (w. 14) < czas. denom. **#rht£w* ‘uzgadniać, obiecywać, postanawiać, oświadczać, ogłaszać’ < cypr. *#r»ta* f. ‘umowa, ugoda, układ’ (w. 28, 29). Cypr. apelatyw *#r»ta* (powstały w wyniku dysymilacji z uprzedniej postaci *#r»tra*, por. dor. *·»tra*, joń. *·»trh* ‘ts.’) dokumentuje rdzeń ie. **wreh*₁- (< **werh*₁-), por. gr. *·»-twr* ‘mówca’, pol. *rzec*;
- *„kmanšno(n)j* [sylab. *i-ki-ma-me-no-se*] part. pf. pass. acc. pl. (w. 3–4), por. łac. *ico, icere* ‘uderzyć, ugodzić’;
- *„nalal ismšna* part. pf. pass. acc. n. pl. (w. 26) < *„n-al.uw* < **ϙh-al.uw* ‘malować, pisać na czymś’, por. *ϙl.neim: ϙle.feim* ‘namaszczać, smarować’ (Hesych. *a*-3021) oraz *difqeraloif0j: grammatodid£skal0j par/ Kupr.0ij* ‘ten, który pisze na pergaminie, tj. nauczyciel’ (Hesych. *d*-1992; ICS 143);
- *kasign»to(n)j* (w. 3) < *kasign»toj* m. ‘brat’ (= hom.);
- *o£#wi* [sylab. *o-i-wo-i*] (w. 14) < *o£0j* ‘sam (jeden)’ (= hom.);
- *ofrĩ ni* [sylab. *(t)o-i-ro-ni*] ‘okręg, rejon, obszar, terytorium’ (w. 8, 31), por. *ofrèn: ¹ ϙk tAj katametr»sewj tAj gAj eῶquwr.a* (Hesych. *o*-389);
- *panènio(n)j* [sylab. *pa-no-ni-o-ne*] (w. 10), *panènio(n)j* [sylab. *pa-no-ni-o-se*] (w. 22) < *Ἰñ.uhni* ‘być użytecznym, przynosić korzyść’, por. *0nio(n): ϙfelim0n* (Suda). Forma **panènioj* dokumentuje wydłużenie -ō- w złożeniu, por. *panèdun0j* adi. ‘bardzo przykry, dręczący’ (< *ἸdUnh* f. ‘ból fizyczny’). *Hapax* wywodzony jest też od czas. *ϙnš0mai* ‘kupić, nabyć’¹²;
- *tšrcnĳa* (w. 9, 18–19, 22), por. *tšrcnea: fut£ nša* (Hesych. *t*-565);
- *Ū#a<j z0n* (w. 10, 22–23, 28) ‘na całe życie / per tutta la vita’;
- *crau0nenon* (w. 9), *crauz0nenon* (w. 18) ‘dotykający, graniczący, przylegający’ (= hom.).

2. Sylabiczna i alfabetyczna interpretacja inskrypcji z Idalion.

Pełną transliterację sylabicznego tekstu (pisanego od prawej do lewej) wraz z jego grecką transkrypcją umieścił francuski uczone Olivier Masson w zbiorze pt. *Les inscriptions chypriotes syllabiques* (nr 217), wydanym przez

¹¹ Powyższy przykład dokumentuje podwójną wymowę glajdu: u# (##) > #.

¹² E. Schwyzer, *Dialectorum Graecarum exempla...*, s. 445; ICS, s. 240.

siebie w roku 1961¹³. Tym niemniej należy zaznaczyć, iż przedstawiona poniżej alfabetyczna interpretacja cypryjskiego dokumentu, uwzględniająca podział na strony A i B oraz poszczególne linie epigrafu (w. 1–31), w dużej mierze oparta została na alfabetycznym odczycie zaproponowanym przez Stephena Colvina¹⁴:

Strona A:

[1] o-te | ta-po-to-li-ne-e-ta-li-o-ne | ka-te-wo-ro-ko-ne-ma-to-i | ka-se-ke-ti-e-we-se | i-to-i | pi-lo-ku-po-ro-ne-we-te-i-to-o-na-sa-ko

[2] ra-u | pa-si-le-u-se | sa-ta-si-ku-po-ro-se | ka-se-a-po-to-li-se | e-ta-li-e-we-se | a-no-ko-ne-o-na-si-lo-ne | to-no-na-si-ku-po

[3] ro-ne-to-ni-ja-te-ra-ne | ka-se | to-se | ka-si-ke-ne-to-se | i-ja-sa-ta-i | to-se | a-to-ro-po-se | to-se | i-ta-i | ma-ka-i | i-ki

[4] | ma-me-no-se | a-ne-u | mi-si-to-ne | ka-sa-pa-i | e-u-we-re-ta-sa-tu | pa-si-le-u-se | ka-se | a-po-to-li-se | o-na-si

[5] lo-i | ka-se | to-i-se | ka-si-ke-ne-to-i-se | a-ti-to-mi-si-to-ne | ka-a-ti | ta-u-ke-ro-ne | to-we-na-i | e-xe-to-i |

[6] wo-i-ko-i | to-i-pa-si-le-wo-se | ka-se | e-xe-ta-i-po-to-li-wi | a-ra-ku-ro | ta I ta | e-tu-wa-no-i-nu | a-ti-to

[7] a-ra-ku-ro-ne | to-te | ta-la-to-ne | pa-si-le-u-se | ka-se | a-po-to-li-se | o-na-si-lo-i | ka-se | to-i-se | ka-si

[8] ke-ne-to-i-se | a-pu-ta-i | za?-i | ta-i-pa-si-le-wo-se | ta-i-to-i-ro-ni | to-i | a-la-pi-ri-ja-ta-i | to-ko-ro-ne |

[9] to-ni-to-i | e-le-i | to-ka-ra-u-o-me-no-ne | o-ka-to-se | a-la-wo | ka-se | ta-te-re-ki-ni-ja | ta-e-pi-o-ta

[10] pa-ta | e-ke-ne | pa-no-ni-o-ne | u-wa-i-se | za?-ne | a-te-le-ne | e-ke | si-se | o-na-si-lo-ne | e-to-se |

[11] ka-si-ke-ne-to-se | e-to-se | pa-i-ta-se | to-pa-i-to-ne | to-no-na-si-ku-po-ro-ne | e-xe-to-i | ko-ro-i | to-i-te

[12] e-xe | o-ru-xe | i-te-pa-i | o-e-xe | o-ru-xe | pe-i-se-i-o-na-si-lo-i | ka-se | to-i-se | ka-si-ke-ne-to-i

¹³ O. Masson, *Les inscriptions chypriotes syllabiques. Recueil critique et commenté*, Paris 1961 (réimpression augmentée: Addenda nova, Paris 1983), s. 236–237 (dalej: ICS). Alfabetyczną interpretację inskrypcji *in extenso* cytuję za Massonem R. A. Sucharski, *Aegaeo-Graeca. Ku problemowi greckiej ciągłości kulturowej*, Warszawa 2005, s. 21, przyp. 35. Podobnie czyni M. Egetmeyer, *Le dialecte grec...*, t. II, s. 629–635. Zob. także R. Meister, *Die griechischen Dialekte auf Grundlage von Ahren's Werk: „De Graecae linguae dialectis“*, t. II: *Eleisch, Arkadisch, Kyprisch*, Göttingen 1889, s. 150–156; E. Schwyzer, *Dialectorum Graecarum exempla epigraphica potiora*, Leipzig 1923, s. 679; C. D. Buck, *The Greek Dialects...*, s. 210–213 (no. 23); V. Pisani, *Manuale storico...*, s. 86–89; H. van Effenterre, F. Ruzé (red.), *Nomima: recueil d'inscriptions politiques et juridiques de l'archaïsme grec*, t. I–II, Roma 1994–1995, inskrypcja 31; J. Chadwick, *Linear B and Related Scripts*, Berkeley–Los Angeles 1989, s. 55–56 (= J. Chadwick, *Pismo linearne B i pisma pokrewne*, tłum. P. Taracha, Warszawa 1998, s. 58–59); B. P. Powell, *Homer and the Origin of the Greek Alphabet*, Cambridge 1991, s. 91–99; X. Π. *Συνεων.δηj, Ιστορ:α τηj κυπριακῆj διαl σκτου...*, s. 290–292; A. Bartoněk, *Chrétomatie...*, s. 77–79.

¹⁴ S. Colvin, *A Historical Greek Reader...*, s. 86–87.

- [13] se | e-to-i-se | pa-i-si | to-na-ra-ku-ro-ne | to-te | a-ra-ku-ro | ta I ta
 [14] ka-se | o-na-si-lo-i | o-i-wo-i | a-ne-u | to-ka-si-ke-ne-to-ne | to-na-i-lo-ne | e-
 we-re-te-sa-tu | pa-si-le-u
 [15] se | ka-se | a-po-to-li-se | to-we-na-i | a-ti | ta-u-ke-ro-ne | to-mi-si-to-ne | a-
 ra-ku-ro | pe III pe
 [16] II ti-e | e-to-ko-i-nu | pa-si-le-u-se | ka-se | a-po-to-li-se | o-na-si

=====

Strona B:

- [17] lo-i | a-ti | to-a-ra-ku-ro | to-te | a-pu-ta-i | za?-i | ta-i-pa-si-le-wo-se | ta-i-
 ma-la-ni-ja
 [18] i | ta-i | pe-ti-ja-i | to-ko-ro-ne | to-ka-ra-u-zo-me-no-ne | a-me-ni-ja | a-la-
 wo | ka-se | ta-te-re
 [19] ki-ni-ja | ta-e-pi-o-ta | pa-ta | to-po-e-ko-me-no-ne | po-se | to-ro-wo | to-tu-
 ru-mi-o-ne | ka-se | po
 [20] se | ta-ni-e-re-wi-ja-ne | ta-se | a-ta-na-se | ka-se | to-ka-po-ne | to-ni-si-mi-
 to-se | a-ro-u-ra [21] i-to-ti-we-i-te-mi-se | o-a-ra-ma-ne-u-se-e-ke | a-la-wo | to-
 po-e-ko-me-no-ne | po-se | pa-sa-ko-ra
 [22] ne | to-no-na-sa-ko-ra-u | ka-se | ta-te-re-ki-ni-ja | ta-e-pi-o-ta | pa-ta | e-ke-
 ne | pa-no-ni-o-se | u
 [23] wa-i-se | za?-ne | a-te-li-ja | i-o-ta | e-ke | si-se | o-na-si-lo-ne | e-to-se | pa-i-
 ta-se | to-se | o
 [24] na-si-lo-ne | e-xe-ta-i | za?-i | ta-i-te | i-e-xe | to-i | ka-po-i | to-i-te | e-xe | o-
 ru-xe | i
 [25] te | o-e-xe | o-ru-xe | pe-i-se-i-o-na-si-lo-i | e-to-i-se | pa-i-si | to-na-ra-ku-ro-
 ne | to-te | a-ra-ku-ro
 [26] ne-pe III pe II ti-e | i-te | ta-ta-la-to-ne | ta-te | ta-we-pi-ja | ta-te | i-na-la-li-
 si-me-na |
 [27] pa-si-le-u-se | ka-se | a-po-to-li-se | ka-te-ti-ja-ne | i-ta-ti-o-ne | ta-na-ta-na-
 ne | ta-ne-pe-re
 [28] ta-li-o-ne | su-no-ro-ko-i-se | me-lu-sa-i | ta-se | we-re-ta-se | ta-sa-te | u-wa-
 i-se | za?-ne
 [29] o-pi-si-si-ke | ta-se | we-re-ta-se-ta-sa-te | lu-se | a-no-si-ja-wo-i-ke-no-i-tu-
 ta-se-ke |
 [30] za?-se-ta-sa-te | ka-se | to-se | ka-po-se | to-so-te | o-i | o-na-si-ku-po-ro-ne |
 pa-i-te-se | ka-se | to-pa-i-to-ne-o-i-pa
 [31] i-te-se | e-ke-so-si | a-i-we-i | o-i-to-i-ro-ni | to-i | e-ta-li-e-wi | i-o-si |

Transliteracja grecka:

Strona A:

- [1] *Óte t'/(n) ptòlin 'Edlìon katš#orgon M©doi k'j KetiÁ#ej „(n) tî i
 Filokŭprōn #štei tō 'OnasagŌ*
 [2] *rau, basileŷj Stas.kuproj k'j ; ptŌlij 'EdaliÁ#ej ŷnwgōn
 'Onsilon tŌn 'Onasikŭp*

- [3] *rōn tōn „jatÁran k'j tōj kasign»to(n)j „sqai tō(n)j c(n)qrèpo(n)j tō(n)j „(n) t©i mēcai „k(?)*
- [4] | *manšno(n)j ¥neu misqyn: kēj pai eŭ#rhtšsatu basileÝj k'j ; ptōlij 'Onas..*
- [5] *Iwi k'j toj kasign»toij c(n)tˆ tý misqyn k'j(j) c(n)tˆ t©(j) ũc»rōn do#šnai ṽx tīi*
- [6] *#o.kwi tīi basilÁ#oj k'j ṽx t©i ptōli#i crgŭrō(n) tē(lanton) | tē(lanton): œdu#an ōn(n)u c(n)tˆ tō*
- [7] *crġŭrōn týde tý talē(n)ōn basileÝj k'j ; ptōlij 'Onas..Iwi k'j toj kasī*
- [8] *gn»toij cpÝ t©i z©i t©(i) basilÁ#oj t©(i) „(n) t(īi) ofrīni tīi 'Ala(m)prjētai tō(n) cīron*
- [9] *tōn „(n) tīi >lei tō(n) crauōmenon "O(g)ka(n)toj ¥l#o(n) k'j t' tšrcnġa t' ṽpiō(n)ta*
- [10] *pē(n)ta œhn panèinion ũ#a<j z©n ctel»n: ½kš sij 'Onšsilon À tōj*
- [11] *kasign»to(n)j À tōj pa<daj tī(n) pa.dwn tīn 'Onasikŭpŕōn ṽx tīi cērwi tīide*
- [12] *ṽxorŭxh „dš pai ō ṽxorŭxh pe.sei 'Onas..Iwi k'j toj kasign»toi-*
- [13] *j À toj paisˆ tōn ¥rguron tō(n)de: crgŭrō(n) tē(lanton) | tē(lanton):*
- [14] *k'j 'Onas..Iwi oġ#wi, ¥neu tī(n) kasign»twn tīn aġlwn, ṽ#rhtšsatu basileÝ*
- [15] *j k'j ; ptōlij do#šnai c(n)tˆ t©(j) ũc»rōn tý misqyn crgŭrō(n) pe(lške#aj) IIII pe(lške#aj)*
- [16] II *di(mna<a) 'E(dēlia): œdwk ōn(n)u basileÝj k'j ; ptōlij 'Onas..*

=====

Strona B:

- [17] *Iwi c(n)tˆ tý crgŭrō(n) týde cpÝ t©i z©i t©i basilÁ#oj t©(i) „(n) Malan.ġa*
- [18] *i t©i ped.ġai tō(n) cīron tō(n) crauōmenon 'Amen.ġa ¥l#o(n), k'j t' tšr-*
- [19] *cnġa t' ṽpiō(n)ta pē(n)ta, tō(n) poecōmenon pōj tō(n) .ō#o(n) tō(n) Drŭnion k'j pō*
- [20] *j t'n ferh#.ġan t©j 'Aqēnaj, k'j tō(n) k©pon tōn „(n) S.midoj crolŭra*
- [21] *i, tō(n) Di#e.gemij Đ 'ArmaneÝj Āce ¥l#o(n), tō(n) poecōmenon pōj Pasagōra*
- [22] *n tōn 'Onasagōrau, k'j t' tšrcnġa t' ṽpiō(n)ta pē(n)ta, œhn panènio(n)j ũ*
- [23] *#a<j z©n, ctel.ġa „ō(n)ta: ½kš sij 'Onšsilon À tōj pa<daj tō(n)j 'O*
- [24] *nas..Īōn ṽx t©i z©i t©ide Š ṽx tīi kēpwi tīide ṽxorŭxh „-*

wraz z całym dochodem, na zawsze, bez konieczności płacenia podatku. Jeśli ktoś z tego terenu wypędzi Onasilosa albo [jego] braci, albo potomków dzieci Onasikyprosa, to wówczas zaiste ten, który [ich] wypędzi, zapłaci Onasilosowi i [jego] braciom albo [ich] dzieciom tę sumę, tj. talent srebra: [ściśle mówiąc] jeden talent. Dodatkowo jedynie Onasilosowi z wyłączeniem reszty braci król i miasto uzgodnili dać w miejsce dodatkowego honorarium, prócz wynagrodzenia, toporki¹⁹ srebra, [ściśle mówiąc] cztery toporki [srebra] i dwie podwójne miny idalijskie²⁰. W rzeczywistości król i miasto zamiast tej sumy dali Onasilosowi z majątku króla, znajdującego się na równinie Malanii²¹, teren, przylegający do sadu Ameniasa, wraz ze wszystkimi znajdującymi się tam młodymi roślinami, który [to teren] rozciąga się do strumienia Drymiosu²² i do sanktuarium Ateny, oraz ogród, znajdujący się na roli Simidy²³, którego Diweithemis²⁴ Armanejczyk²⁵ używał jako sadu, który [to ogród] rozciąga się do [ziemi] Pasagorasa, syna Onasagorasa, i wszystkie znajdujące się tam młode rośliny, aby były w jego w posiadaniu wraz z całym dochodem, na zawsze, bez konieczności płacenia podatku. Jeśli ktoś Onasilosa albo dzieci Onasilosa wypędzi z tej ziemi albo z tego ogrodu, to wówczas ten, który [ich] wypędzi, zapłaci Onasilosowi albo [jego] dzieciom tę sumę, tj. toporki srebra, [ściśle mówiąc] cztery toporki [srebra] i dwie podwójne miny idalijskie. I tę oto

¹⁹ Jak informuje Hesychios z Aleksandrii (H515), na Cyprze, dokładnie w Pafos, używano terminu *pšlekuj* (dosł. ‘siekiera, topór obosieczny’) na określenia nominału o wartości 10 min (= 1000 drachm): *tŏg/r dekŏmoun pšlekuj kale-tai par/ Paf.oij*.

²⁰ Inni (np. Colvin) inaczej rozwijają skrót II *ti-e* (w. 16, 26): II *d.(dracna) E(dŏlia)*.

²¹ Cypr. *Malan.ja ped.ja* fem. (= att. *mšlan ped.on*), dosł. ‘czarna równina’, może zawdzięczać nazwę rosnącej tam w obfitości roślinności (por. stgr. *mšlaj drunŏj* ‘ciemna, mroczna knieja’) lub czarnej barwie ziemi (por. stgr. *mšlaina g* ‘czarna ziemia, czarnoziem’).

²² Nazwa strumienia *Drŏnioj*, urobiona od ap. *drunŏj* m. ‘dąbrowa, knieja, gęstwina leśna’, odwołuje się do realiów topograficznych otaczającej rzeczywistości. Nie ma pewności co do identyfikacji antycznego ciek. Zapewne chodzi o jeden z pięciu obiektów wodnych znajdujących się w okolicy dzisiejszej wsi Dhálin: (1) *Gialiŏj Potanŏj* (= *Idal.aŏ*), druga co do wielkości rzeka na Cyprze (88 km długości), (2) jego dopływ *Alukŏj Potanŏj* (dosł. ‘słona rzeka’), (3) *Armurŏj Potanŏj* (dosł. ‘słona rzeka’), (4) *Brontolŏkthj* (dosł. ‘grzmiąca rzeka’), (5) *Glutzlŏj Potanŏj* (dosł. ‘słodka rzeka’).

²³ Forma podstawowa imienia męskiego brzmi *Sniŏj*, zob. P. M. Fraser, E. Matthews, *A Lexicon...*, 406.

²⁴ Imię *Di#e.genij* (dosł. ‘[wypełniający] boskie prawo Dzeusa’) jest formacją złożoną z teonimu *Zelŏj* i ap. *qšniŏj* f. ‘prawo boskie lub moralne; sprawiedliwość, słuszność; kara’. Dativus *Di#ei-* (zachowujący dawną końcówkę ie. *-ei, por. myk. *di-we* [diwei]) wyraża pochodzenie (zob. C 3, 4). T. Milewski, *Ewolucja morfologiczna indoeuropejskich złożonych imion osobowych*, [w:] idem, *Teoria, typologia i historia języka*, Kraków 1993, s. 210, tłumaczy imię *Di#e.genij* jako ‘(spełniający) przepisy wobec Zeusa’.

²⁵ Termin „Armanejczyk” prawdopodobnie określa mieszkańca demosu. S. Colvin, *A Historical Greek Reader...*, s. 31, traktuje formę *o-a-ra-ma-ne-u-se* (w. 21) jako prawdopodobne *patronymicum* („son of Armanes”): *ŏ 'Armŏneuj* < **'Armŏnes-ŏj* (gen.) < im. męs. *'Armŏnhj*. Przeciwno takiej interpretacji przemawiają liczne świadectwa inskrypcyjne m.in. *ti-mo-ke-re-te-o-se* = Timokršte[h]oj < im. *Timokršthj* (ICS 103.1; 162b.1; 361), *ti-mo-ke-re-te-o-se* = gr. *Timokršt[h]oj* < im. *Timokršthj* (ICS 103.1; 162b.1; 361) *sa-ta-si-ke-re-te-o-se* = *Stpsikršteŏj* < im. *Stasikršthj* (ICS 352a.A 10) itd.

tabliczkę, zapisaną tymi słowami, król i miasto złożyli bogini Atenie, opiekunce miasta Idalion, wraz z zapewnieniami wieczystej nienaruszalności tych umów. W przypadku, gdy ktoś naruszy te uzgodnienia, niech będzie przeklęty. Te ziemie i te ogrody [wyszczególnione w umowie] będą miały na zawsze dzieci Onasikyprosa i potomkowie [tych] dzieci, którzy będą [żyli] w okręgu miasta Idalion.

Bibliografia

- Adrados Rodríguez Francisco, *Historia de la lengua griega de los orígenes a nuestros días*, Madrid 1999.
- Bartoněk Antonín, *Handbuch des mykenischen Griechisch*, Heidelberg 2003.
- Bartoněk Antonín, *Chrétomatie starořeckých nářečných nápisů*, Brno 2011.
- Buck Carl Darling, *The Greek Dialects. Grammar. Selected Inscriptions. Glossary*, Chicago 1955.
- Chadwick John, *Linear B and Related Scripts*, Berkeley–Los Angeles 1989 (wersja polska: Chadwick John, *Pismo linearne B i pisma pokrewne*, tłum. P. Taracha, Warszawa 1998).
- Colvin Stephen, *A Historical Greek Reader. Mycenaean to the Koiné*, Oxford 2007.
- Dubois Laurent, *Recherches sur le dialecte arcadien*, Louvain-la-Neuve 1988.
- Egetmeyer Markus, *Wörterbuch zu den Inschriften im kyprischen Syllabar*, Berlin–New York 1992.
- Egetmeyer Markus, *Le dialecte grec ancien de Chypre*, t. I–II, Berlin–New York 2010.
- Facchetti Giulio M., Negri Mario, *Riflessioni preliminari sul ciprominoico*, „Do-so-mo” 10, 2014, s. 10–25.
- Filos Panagiotis, *Pamphylian*, [w:] G. K. Giannakis (red.), *Encyclopedia of Ancient Greek Language and Linguistics*, t. III (P-Z, Index), Leiden–Boston 2014, s. 8–11.
- Fraser Peter M., Matthews Elaine (red.), *A Lexicon of Greek Personal Names*, t. I: *The Aegean Islands, Cyprus, Cyrenaica*, Oxford 1987.
- Friedrich Johann, *Zapomniane pisma i języki*, tłum. B. S. Kupść, Warszawa 1958.
- Giannakis Georgios K. (red.), *Encyclopedia of Ancient Greek Language and Linguistics*, t. I–III, Leiden–Boston 2014.
- Hiersche Rolf, *Grundzüge der griechischen Sprachgeschichte bis zur klassischen Zeit*, Wiesbaden 1970.
- ICS = Masson Olivier, *Les inscriptions chypriotes syllabiques. Recueil critique et commenté*, Paris 1961 (réimpression augmentée: Addenda nova, Paris 1983).

- Kaczyńska Elwira, *Dialekt kretański języka nowogreckiego. Próba opisu na bazie materiału hydronimicznego, cz. 1: Zjawiska fonetyczne*, „Rozprawy Komisji Językowej ŁTN” 60, 2014, s. 93–120.
- Kaczyńska Elwira, Witczak Krzysztof Tomasz, *Cyprijski epigram na wotywnym reliefie z Golgoj*, [w:] K. Bartol, J. Danielewicz, *Epigram grecki i łaciński w kulturze Europy*, Poznań 1997, s. 125–147.
- Kazanskij Nikołaj N., *Pafoskije glosy w słowarje Giesichija*, [w:] Jurij W. Otkupszczikow, *Jazyk i stil' pamjatnikow anticznoj literatury*, Leningrad 1987, s. 72–76.
- Masson Olivier, *Les inscriptions chypriotes syllabiques. Recueil critique et commenté*, Paris 1961 (réimpression augmentée: Addenda nova, Paris 1983).
- Meillet Antoine, *Lineamenti di storia della lingua greca*, Torino 2003.
- Meister Richard, *Die griechischen Dialekte auf Grundlage von Ahrens Werk: „De Graecae linguae dialectis“*, t. II: *Eleisch. Arkadisch, Kyprisch*, Göttingen 1889.
- Mielczarek Mariusz, *Mennictwo starożytnej Grecji: mennictwo okresów archaicznego i klasycznego*, Warszawa–Kraków 2006.
- Milewski Tadeusz, *Ewolucja morfologiczna indoeuropejskich złożonych imion osobowych*, [w:] idem, *Teoria, typologia i historia języka*, Kraków 1993.
- Miller D. Gary, *Ancient Greek Dialects and Early Authors: Introduction to the Dialect Mixture in Homer, with Notes on Lyric and Herodotus*, Boston–Berlin 2014.
- Morani Moreno, *Introduzione alla linguistica greca. Il greco tra le lingue indeuropee*, Alessandria 1999.
- Panayotou Anna (*Panagiëtou* Ανω), *Arkadokypriak», [w:] A.-C. Crist.dhj, Istor.a thj ellhnik»j glèssaj apò tij arcšj šwj thn Ūsterh arcaioŭtha*, wyd. 2, *Qessalon.kh* 2014, s. 359–366.
- Papaxenopoulos Andreas, *Zypriotische Medizin in der Antike*, Würzburg 1981.
- Pisani Vittore, *Manuale storico della lingua greca*, wyd. 2, Brescia 1973.
- Powell Barry B., *Homer and the Origin of the Greek Alphabet*, Cambridge 1991.
- Ruijgh Cornelius J., *Études sur la grammaire et le vocabulaire du grec mycénien*, Amsterdam 1967.
- Ruijgh Cornelius J., *Sur le vocalisme du dialecte chypriote au premier millénaire a. J.-C.*, [w:] J. Karageorghis, O. Masson (red.), *The History of the Greek Language in Cyprus*, Nicosia 1988, s. 131–151.
- Schwyzler Ernst, *Dialectorum Graecarum exempla epigraphica potiora*, Leipzig 1923.
- Seiff Reinhard, *Idalium*, [w:] Hubert Cancik, Helmuth Schneider (red.), *Brill's New-Pauly: Encyclopedia of the Ancient World*, t. 6, Leiden-Boston 2005, s. 711.

- Sharypkin Serguey, *Some Innovations of the Cypriot Syllabic Script*, „Eos” 98, 2011, s. 135–145.
- Spyridakis K., *O Kŭprioj iatrŭj On»silŭj (arca...5. aiènoj p.C.) kai η arca.a ellhnik» iatrik»*, „Kupriakšj Spoudšj” 22, 1958.
- Sucharski Robert A., *Aegaeo-Graeca. Ku problemowi greckiej ciągłości kulturowej*, Warszawa 2005.
- Simeonidhis Charalambos P. (*Sumewn..dhj Carŭlanpoj P.*), *Istor.a thj kupriak»j dialšktou apŭ ton ? aièna pro Cristoŭ šwj s»mera, Leukws.a* 2006.
- Thompson Anne, *Ta arca.a ellhnikŭ kŭria onŭmata*, [w:] *A.-C. Crist..dhj, Istor.a thj ellhnik»j glèssaj apŭ tij arcšj šwj thu Ŭsterh arcaŭthta*, wyd. 2, *Qessalon.kh* 2014, s. 552–564.
- Van Effenterre Henri, Ruzé Françoise (red.), *Nomima: recueil d’inscriptions politiques et juridiques de l’archaïsme grec*, t. I–II, Roma 1994–1995.
- Woodard Roger D., *Greek Dialects*, [w:] R. D. Woodard (red.), *The Ancient Languages of Europe*, Cambridge 2008, s. 50–72.

Grzegorz KOTŁOWSKI
(Gdańsk, Polska)

Periplus Hannona

Abstract: **Hanno's Periplus** – The article discusses the report made by Hanno, who was travelling around the western coast of Africa at the beginning of the 5th century BC. The paper is accompanied by the Greek and Latin version of the text, as well as the Polish translation and commentary.

Grzegorz Kotłowski, University of Gdańsk, Faculty of Philology, Department of Classical Philology, room 4.32, Wita Stwosza 55; 80-308 Gdańsk, Poland,
e-mail: Grzegorz.Kotlowski@wp.pl.

Wśród bogatej spuścizny literatury greckiej, zawierającej arcydzieła poezji i prozy w utworach chociażby Homera, Herodota czy Platona, możemy również znaleźć pozycje związane z opisem ówczesnego świata, dzieła geograficzne, do których zaliczamy dzieła Strabona czy Pauzanasza. Fakt ten nie dziwi nas z co najmniej dwóch powodów. Po pierwsze, właściwie wszystko zostało zapoczątkowane przez Greków. Po drugie, podróżowanie i poznawanie „nowego” zawsze cechowało Greków i wcześniej czy później musiało znaleźć swoje odzwierciedlenie w ich literaturze. Dlatego też Grecy pozostawili nam raporty czy też przewodniki z wypraw morskich wokół poszczególnych akwenów morskich, bądź wzdłuż wybrzeży danego obszaru, które nazywamy periplusami (περίπλους – „płynięcie wokół, opłynięcie”, choć w tym drugim przypadku właściwszym określeniem wydaje się słowo παράπλους – „płynięcie wzdłuż”). Może pojawić się wprawdzie pytanie, dlaczego częściej mamy do czynienia z opisami podróży morskich, a nie lądowych. Każdy jednak, kto był w Grecji, wie doskonale, że podróż lądem musiała nastęrczać wielu trudności, co wynikało chociażby z ukształtowania terenu – nie dość że Grecja była górzysta, to jeszcze miała niezbyt wiele szlaków komunikacyjnych, które dodatkowo bardzo często wcale nie były bezpieczne. Natomiast linia brzegowa jest wspaniale rozwinięta i pełna zatoczek dających statkom i żeglarzom bezpieczne schronienie na wypadek niespodziewanego załamania pogody na morzu. Rozsiane po morzu liczne wyspy i wysepki stanowią pomost między kontynentalną Grecją a Azją Mniejszą, co z jednej strony powodowało, że żeglarze mieli niemalże cały czas ląd w zasięgu wzroku, a z drugiej, że owe wyspy były dostępne właściwie tylko z morza. Podróż morzem była więc i szybsza, i pewniejsza, i bezpieczniejsza. W ten sposób dokonywano opłynięcia poszczególnych wysp czy półwyspów, skąd zresztą wywodzi się sama nazwa periplusu. Początkowo na periplus składał się tylko opis lądu z perspektywy pokładu statku. Z czasem zaczęto wymieniać mijane miejscowości, podawać odległości, określać położenie i rodzaj

portów czy przystani, wskazywać na możliwe trudności i niebezpieczeństwa, opisywać napotkaną ludność – w ten sposób periplus stawał się częścią literatury w pełnym znaczeniu słowa epickiej.

Periplusy możemy podzielić na te, które relacjonują żeglugę albo po akwenach zamkniętych (periplusy wewnętrzne), albo na otwartych wodach (periplusy zewnętrzne). Do tych pierwszych zaliczymy *Periplus Skylaksa z Karyand*, opisujący zamieszkałe śródziemnomorskie wybrzeża Europy, Azji oraz Afryki. Peripluszem zewnętrznym jest natomiast pochodzący z I wieku po Chrystusie *Periplus Morza Erytrejskiego* autorstwa nieznanego greckiego kupca z Egiptu, który opisał żeglugę z Myos Hormos (Zatoki Muszlowej) nad Morzem Czerwonym wzdłuż wybrzeży wschodniej Afryki aż po okolice równika, a następnie, wzdłuż wybrzeży arabskich i indyjskich, dzięki podróży, jaką odbył przez Ocean Indyjski do Indii aż po granice z Chinami. Takim też był najstarszy periplus, niestety niezachowany, przedstawiający podróż Kartagińczyka Himilkona wzdłuż zachodnich wybrzeży Europy od Tartessos aż po Wyspy Brytyjskie.

Przykładem periplusu zewnętrznego jest także omawiany *Periplus Hannon*, opisujący wyprawę kartagińskiego przywódcy, który w greckim tekście określany jest mianem króla. Z przekazu Pliniusza¹ dowiadujemy się, że Hannon żył w czasie największego rozkwitu Kartaginy. Jeśli weźmiemy pod uwagę fakt, że Hannon miał się wyprawić z 30 000 ludzi, a w tym samym czasie czteromiesięczną wyprawę morską miał zorganizować również jego brat Himilkon, to rzeczywiście mogło to mieć miejsce jedynie w okresie największej świetności państwa kartagińskiego. Hannon najprawdopodobniej był synem Hamilkara z rodu Mago, który był wysokim urzędnikiem kartagińskim, sufetą, i który dowodził Kartagińczykami w bitwie pod Himerą przeciw Grekom w roku 480. Kartagińczycy ulegli siłom dowodzonym przez Gelona, a Hamilkar, widząc swoje uciekające wojsko, popełnił samobójstwo, rzucając się w płomienie stosu wzniesionego wcześniej, by złożyć ofiarę ze zwierząt w celu zapewnienia zwycięstwa jego wojskom. Starszym synem Hamilkara był wspomniany Himilkon, który po śmierci ojca zajął w roku 480 jego miejsce jako sufeta. Kilka lub kilkanaście lat później urząd ten objął również Hannon i wtedy to bracia zostali wysłani przez Kartagińczyków, by odkryć odległe obszary za Słupami Heraklesa – Himilkon w Europie, Hannon w Afryce.

Wyprawa Hannona miała więc miejsce w pierwszej połowie V wieku przed Chrystusem. Po szczęśliwym powrocie Kartagińczyk sporządził z wyprawy relację, którą kazał umieścić w głównej świątyni w Kartaginie, w świątyni Baal-Hammona. Oryginalny tekst fenicki nie zachował się – został prawdopodobnie zniszczony w roku 146, kiedy to zwycięscy Rzymianie zniszczyli nienawidzoną Kartaginę, nie zostawiając przysłowiowego kamienia na kamieniu. Do naszych czasów zachował się przekład grecki tego tekstu dokonany na

¹ Plinius, *Naturalis historia*, II 169.

pewno już w czasach hellenistycznych, na co wskazuje chociażby charakterystyczny dla greki tego okresu brak partykuł łączących czy też konsekwentne używanie czasu *aoristus* zamiast *perfectum*. Niektórzy nawet uważają, że został on przetłumaczony na język grecki z polecenia niszczącego Kartaginę Scypiona, który miał się odnieść do dokonań swoich wrogów z wielką estymą. Prawdopodobnie właśnie to tłumaczenie dało początek nazwie całego gatunku, choć oczywiście samo słowo istniało już wcześniej – używa go choćby Herodot, ale nie w odniesieniu do wyprawy Hannona, lecz opisując żeglugę dookoła Atosu².

Sam *Periplus* przedstawia trzy etapy zorganizowanej z wielkim rozmachem wyprawy. Pierwszy etap, kolonizacyjny, wiązał się z zakładaniem nowych kolonii – były to Thymiaterion, Mur Karyjski, Gytta, Akra, Melitta i Arambys. Możemy sobie wyobrazić, że właśnie z tego powodu Hannon wypływał z Kartaginy z takim mnóstwem ludzi. Po nim nastąpił zasadniczy etap wyprawy, strategiczny, który, jak się zdaje, powinniśmy łączyć ze znalezieniem bezpośredniego dostępu do bogactw naturalnych Afryki, którego zwieńczeniem było dotarcie do wód rzeki Senegal, „rzeki złota”. Kartagińczycy już wcześniej mieli do nich dostęp, gdyż przez ponad pół tysiąclecia byli jedynymi pośrednikami między światem śródziemnomorskim a światem Afryki Zachodniej, ale tylko za pomocą karawan prowadzonych przez Saharę. Taka droga nie dość, że zajmowała dużo czasu, to jeszcze wiązała się z opłatami i to niemałymi dla pośredników. Kartagińczycy szybko się zorientowali, że Afryka Zachodnia może ich zaopatrywać we wszystkie niemal surowce. Mimo że ów świat nadal pozostawał dla nich niegościnnie, z początkiem V wieku Kartagińczycy starali się pozbyć jakichkolwiek pośredników i zdecydowali się znaleźć bezpośrednie źródła zaopatrzenia. Dlatego też wysłali Hannona w podróż wokół Afryki, podobnie jak jego brat Himilkon miał znaleźć nowe źródła surowców na północy. Ostatnia część żeglugi miała już wybitnie charakter odkrywczy. Ona też wywołuje najwięcej kontrowersji, ponieważ jej opis jest jedyną relacją starożytnych z tych obszarów. Tutaj też, co warto zaznaczyć, pojawia się po raz pierwszy określenie „goryl”.

Tekst *Periplusu Hannona* zachowany jest w dwóch rękopisach. Pierwszy z nich, Codex Palatinus Graecus 398, możemy odnaleźć w zasobach biblioteki uniwersyteckiej w Heidelbergu, jak również w bazie internetowej pod adresem <http://diglit.ub.uni-heidelberg.de/diglit/cpgraec398/0084>. Składa się z 321 kart pergaminu po 33 linijki tekstu na każdej. *Periplus Hannona* jest piątym spośród 18 zamieszczonych tam tekstów i znajduje się na kartach od 55r do 56r. Codex Palatinus zapisano minuskułą z dodatkowymi informacjami sporządzonymi na marginesach uncjałą.

Codex Palatinus został prawdopodobnie sporządzony w Konstantynopolu za czasów Konstantyna VII Porfirogenety (913-959). Twórca odpisu tworzył go na podstawie bardzo starego rękopisu. Tekst nie jest wolny od błędów. Przepi-

² Herodotus, *Historiae*, VI 95: „δείσαντες τὸν περίπλοον τοῦ Ἀθῶ”.

sujący go kopista uznał, że błędy zawierał już sam manuskrypt będący dla niego podstawą, a niektóre słowa były w nim albo źle zapisane, albo jego zdaniem niezrozumiałe, stąd pozostawiał je bez akcentu. Drugi kopista, robiący uwagi na marginesie uncjałą, również musiał żyć w X wieku, choć oczywiście później niż pierwszy.

Manuskrypt heidelberski został zakupiony w Konstantynopolu w 1436 roku przez Jana z Dubrownika (Giovanniego di Ragusa) i przekazany do dominikańskiej biblioteki w Bazylei. W 1553 roku wraz z innymi greckimi rękopisami został on przekazany do biblioteki w Heidelbergu. Podczas wojny trzydziestoletniej (1618-1648) manuskrypt znalazł się w Rzymie. Stamtąd Napoleon I kazał go dostarczyć do Paryża. Po powrocie rękopisu do Rzymu decyzją papieża Piusa VII zwrócono go do Heidelbergu.

Drugi rękopis przechowywany jest obecnie w British Library (wcześniej znajdował się w British Museum) i posiada oznaczenie BL Add MS 19391, ale możemy go również znaleźć w bazie internetowej pod adresem http://www.bl.uk/manuscripts/FullDisplay.aspx?ref=Add_MS_19391. Składa się z 21 kart pergaminu, a *Periplus Hannona* jest zapisany na kartach od 12r do 12v. Manuskrypt został zakupiony w 1853 roku dla British Museum przez Williama Melville'a Bakera u jednego z najzręczniejszych dziewiętnastowiecznych fałszerzy dawnych tekstów, Konstantinosa Simonidesa, w postaci oddzielnych, wyrwanych kart wykradzonych z klasztoru Watopedi na górze Atos (Codex Vatopedinus), gdzie prawdopodobnie znalazły się po upadku Konstantynopola w 1453 roku. Manuskrypt londyński jest kopią kodeksu pałatyńskiego, sporządzono go za czasów Paleologów około roku 1322 w Konstantynopolu, w kręgu Teodora Metochity, Wielkiego Logotety i doradcy cesarza Andronika II.

Pierwsze wydanie, *editio princeps*, *Periplusu Hannona*, dokonane przez znanego czeskiego humanistę Zygmunta Geleniusa, pojawiło się w Bazylei w roku 1533 jako dodatek do dzieła Arriana pod tytułem *Periplus Ponti Euxini*. W roku 1550 Giambattista Ramusio przełożył na język włoski i opublikował w Wenecji tekst grecki wydany przez Geleniusa. Ów włoski przekład – a nie *editio princeps* Geleniusa – stał się sześć lat później podstawą wersji francuskiej tekstu, którą w Lyonie wydał Jean Temporal. W roku 1559 pojawiło się pierwsze tłumaczenie *Periplusu* na język łaciński pióra Konrada Gesnera³, wydane przez jego kuzyna Andreasa Gesnera w Zurychu. Łacińskie tłumaczenie Gesnera zostało później wykorzystane przez Abrahama Berkeliusa, który dołączył je do wydanego w 1674 roku w Lejdzie dzieła Stefana z Bizancjum oraz greckiej wersji *Periplusu*, oraz przez Johna Hudsona w jego dziele *Geographiae Veteris Scriptorum Graeci Minores* wydawanym w Oksfordzie w latach 1698-1712. To ostatnie wydanie stało się podstawą wydanego w Paryżu przez Jeana François Gaila w roku 1826 dwutomowego opracowania *Geographi Graeci Minores*.

³ Właśnie to tłumaczenie zostało zamieszczone poniżej.

Wydanie Hudsona zostało zastąpione dopiero przez Karla Müllera i jego dwutomową edycję *Geographi Graeci Minores* z roku 1882. Z XVII mamy jeszcze *Periplus Hannona* wydany w Strasburgu w roku 1661 przez Johanna Heinricha Boecklera i Johanna Jacoba Müllera wraz z łacińskim tłumaczeniem tego ostatniego⁴.

Spośród ostatnich tłumaczeń warto wspomnieć niemieckie Richarda Henniga, włoskie Lorenza del Turco i Federiki Cordano, angielskie A. N. Oikonomidesa oraz Jerkera Blomquista, francuskie Jeana Gabriela Demerliaca i Jeana Meirata, czy hiszpańskie Luisa Agustina Garcii Moreny i Francisca Javiera Gomeza Espelosina⁵.

TESTIMONIA

Aristoteles, *De mirabilibus auscultationibus* 37

Λέγεται δε καὶ τὰ ἔξω στηλῶν Ἡρακλείων καιεσθαι· τὰ μὲν διὰ παντός· τὰ δὲ νύκτων μόνον· ὡς Ἰωνωνος Περίπλους ἱστορεῖ.

Arystoteles, *Opowiadaniach zdumiewające* 37 (833a)

Mówi się, że również poza Słupami Heraklesa palą się ognie, niektóre cały czas, niektóre tylko w nocy, jak przekazuje „Periplus” Hannona⁶.

⁴ Tekst grecki, odautorskie tłumaczenie oraz komentarze zostały przygotowane w oparciu o obydwa manuskrypty oraz wydania Johanna Heinricha Boecklera i Johanna Jacoba Müllera (cytowane dalej jako Boeckler), Johna Hudsona (dalej: GVS GM), Jeana François Gaila (dalej: Gail) oraz Karla Müllera (dalej: GGM).

⁵ Spośród pozycji z zakresu literatury przedmiotu, które podejmują ten temat, na uwagę zasługują następujące: Richard Hennig, *Terrae incognitae*, vol. I: *Altertum bis Ptolemäus*, Leiden 1944; Lorenzo del Turco, *Il periplo di Annone*, Firenze 1958; A. N. Oikonomides, *Hanno the Carthaginian, Periplus or Circumnavigation of Africa*, London 1977; Jerker Blomquist, *The Date and Origin of the Greek Version of Hanno's Periplus*, Lund 1979-1980; Jean Gabriel Demerliac, Jean Meirat, *Hanno et l'empire punique*, Paris 1983; Federica Cordano, *Antichi viaggi per mare*, Pordenone 1992; Luis Agustín García Moreno, Francisco Javier Gómez Espelosín, *Relatos de viajes en literatura griega antigua*, Madrid 1996. Ponadto spośród wielu ważnych pozycji omawiających ten temat i będących pomocnymi dla autora należy wymienić: J. Carcopino, *Le Maroc Antique*, Paris 1943; J. Ramin, *The Periplus of Hanno*, BAR Supplementary Series 3, Oxford 1976; W.F.G. Lacroix, *Africa in Antiquity. A linguistic and toponymic analysis of Ptolemy's map of Africa*, Saarbrücken 1998; oraz internetowe opracowanie autorstwa Jony Lenderinga, *Hanno the Navigator*, dostępne pod adresem <http://www.livius.org/person/hanno-1-the-navigator/>. Również w języku polskim mamy wiele pozycji traktujących o tej wyprawie, jak chociażby: G. i C. Charles-Picard, *Życie codzienne w Kartaginie*, przeł. I. Wieczorkiewicz, Warszawa 1962 (zwłaszcza rozdział VII - Wielkie podróże, ss. 174-183); T. Łopuszko, *Tajemnice starożytnej żeglugi*, Gdańsk 1977; L. Casson, *Podróże w starożytnym świecie*, przekł. A. Flasińska i M. Radlińska-Kardaś, Wrocław 1981; S. Szarypkin, *Postowie. Geografia antyczna [w:] Pomponiusza Meli Chorographia*, Piotrków Trybunalski 2011, s. 203-245.

⁶ Wszystkie tłumaczenia testimoniów (które zostały zestawione przez wcześniejszych wydawców *Periplusu Hannona*), ułożonych chronologicznie, są tłumaczeniami własnymi.

Pomponius Mela, *De chorographia* III 90, 93

Hanno Carthaginensis exploratum missus a suis, cum per Oceani ostium exisset magnam partem eius circumvectus, non se mari sed commeatu defecisse memoratu rettulerat. (...) Super eos grandis littoris flexus grandem insulam includit, in qua tantum feminas esse narrant toto corpore hirsutas et sine coitu marum sua sponte fecundas, adeo asperis efferisque moribus, ut quaedam contineri ne reluctantur vix vinculis possint. Hoc Hanno rettulit et, quia detracta occisis coria pertulerat, fides habita est.

Pomponiusz Mela, *Chorografia czyli Opis kręgu Ziemi* III 90, 93

Kartagińczyk Hannon wysłany przez swoich na wyprawę badawczą, gdy wypłynął na Ocean i opłynął dużą jej (tj. Afryki) część, przekazał we wzmiance, że wycofał się pokonany nie przez morze, lecz przez brak żywności. (...) Za nimi w wielkiej zatoce znajduje się wielka wyspa, na której opowiadają, że są tylko kobiety, owłosione na całym ciele i rodzące same z siebie bez współżycia z mężczyznami. Są zaś do tego stopnia nieokrzesane i dzikie, że nawet w więzach ledwo co można je zmusić, aby nie stawiały oporu. Tak przekazał Hannon, a wierzy się mu, ponieważ przywiózł ściągniętą z zabitych kobiet skórę.

Gaius Plinius Secundus, *Naturalis historia* II 169

Hanno Carthaginis potentia florente circumvectus a Gadibus ad finem Arabiae navigationem eam prodidit scripto.

V 8

Fuere et Hannonis Carthaginensium ducis commentarii Punicis rebus florentissimis explorare ambitum Africae iussi, quem secuti plerique e Graecis nostrisque et alia quidem fabulosa et urbes multas ab eo conditas ibi prodidere, quarum nec memoria ulla nec vestigium exstat.

VI 200

Penetravit in eas (Gorgadam insulas) Hanno Poenorum imperator prodiditque hirta feminarum corpora, viros pernecitate evasisse, duarum Gorgadam cutes argumenti et miraculi gratia in Iunonis templo posuit, spectatas usque ad Carthaginem captam.

Pliniusz Starszy, *Historia naturalna* II 169

Hannon, gdy Kartagina była w rozkwicie, popłynął z Gades na koniec Arabii i opisał ową żeglugę.

V 8

Były także wspomnienia wodza kartagińskiego Hannon, któremu polecono zbadać drogę wokół Afryki, gdy Kartagina była w rozkwicie. Wielu spośród Greków i naszych, czerpiąc od niego wiadomości, przekazało różne niewiarygodne rzeczy, także i to, że zostało przez niego tam założonych wiele miast, po których nie pozostał żaden ślad ani pamięć.

VI 200

Dotarł do nich (wysp Gorgad) Hannon, wódz Fenicjan, i przekazał, że ciała kobiet były owłosione, mężczyźni zaś umknęli dzięki szybkości. Jako dowód i przedmiot podziwu umieścił w świątyni Junony skóry dwóch Gorgad, które można było oglądać aż do zdobycia Kartaginy.

Arrianus, *Indica* 43, 11-12

”Αννων δὲ ὁ Λίβυς ἐκ Καρχηδόνος ὀρμηθεὶς ὑπὲρ μὲν Ἡρακληίας στήλας ἐξέπλωσεν ἐς τὸν ἕξω πόντον, ἐν ἀριστερῇ τὴν Λιβύην ἔχων· καὶ ἔσπευε μὲν πρὸς ἀνίσχοντα ἥλιον ὁ πλόος αὐτῶ ἐγένετο τὰς πάσας πέντε καὶ τριήκοντα ἡμέρας· ὡς δὲ δὴ ἐς μεσαμβρίην ἐξετράπετο, πολλῆσιν ἀμηχανίησιν ἐνετύγχανεν ὕδατός τε ἀπορίη καὶ καύματι ἐπιφλέγοντι καὶ ῥύαξι πυρὸς ἐς τὸν πόντον ἐμβάλλουσιν.

Arrian, *Opis Indii* 43, 11-12

Libijczyk Hannon wyruszył z Kartaginy za Słupy Heraklesa na otwarte morze, mając Libię po lewej stronie. Żeglował na wschód przez całe trzydzieści pięć dni. Gdy zaś zwrócił się na południe, napotkał mnóstwo niedogodności: brak wody, palące gorąco i rzeki ognia spływające do morza.

Athenaeus, *Deipnosophistae* III 25

Εἰ μὲν τι τούτων Ἰόβας ἱστορεῖ, χαιρέτω Λιβυκαῖσι βίβλοις, ταῖσὶ τ' Ἄννωνος πλάναις.

Atenajos, *Sofiści podczas uczty* III 25

Jeśli Juba opowiada coś takiego, to niech się delektuje księgami libijskimi i wędrownkami Hannona.

Gaius Iulius Solinus, *De mirabilibus mundi* 56

Prodidit denique Xenophon Lampsacenus Hannonem Poenorum regem in eas (Gorgadum insulas) permeavisse, repertasque ibi feminas aliti pernicitate, atque ex omnibus quae apparuerant, duas captas tam hirto atque aspero corpore, ut ad argumentum spectandae rei duarum cutes miraculi gratia inter donaria Iunonis suspenderit: quae duravere usque in tempora excidii Carthaginensis.

Gajusz Juliusz Solinus, *O cudach świata* 56

Ksenofont z Lampsakos przekazał, że Hannon, król Fenicjan, dotarł do nich (do wysp Gorgad) i natknął się tam na kobiety niesamowitej szybkości, a ze wszystkich, które się pokazały, złapał dwie o ciele tak owłosionym i tak szorstkim, że na dowód tej godnej oglądania rzeczy zawiesił dla podziwu w skarbcu świątyni Junony dwie skóry, które przetrwały aż do czasu zagłady Kartaginy.

Marcianus Heracleota, *Epitome Menippi* I 2

Οἱ γὰρ δὴ δοκοῦντες δοκοῦντες ταῦτα μετὰ λόγων ἔξητακένοι, [...] ἔτι καὶ Ἀπελλάς ὁ Κυρηναῖος, καὶ Εὐθυμένης ὁ Μασσαλιώτης, καὶ Φιλέας ὁ Ἀθηναῖος, καὶ Ἀνδροσθένης ὁ Ἰάσιος, καὶ Κλέων ὁ Σικελιώτης, Εὐδοξός τε ὁ Ῥόδιος, καὶ Ἄννων ὁ Καρχηδόνιος.

Marcjanus z Heraklei, *Wyciąg z Menipposa* I 2

Wydaje się, że przebadali to następujący pisarze [...] a ponadto Apellas z Cyreny, Eutymenes z Massali, Fileasz z Aten, Androstenes z Jazos, Kleon z Syrakuz, Eudoksos z Rodos i Hannon z Kartaginy.

ΑΝΝΩΝΟΣ ΚΑΡΧΗΔΟΝΙΩΝ ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΠΕΡΙ ΠΛΟΥΣ

τῶν ὑπὲρ τὰς Ἡρακλέους στήλας Λιβυκῶν τῆς γῆς μερῶν,
ὄν καὶ ἀνέθηκεν ἐν τῷ τοῦ Κρόνου τεμένει, δηλοῦντα τάδε.

1. Ἔδοξεν Καρχηδονίοις Ἄννωνα πλεῖν ἔξω στηλῶν Ἡρακλείων, καὶ πόλεις κτιζεῖν Λιβυφοινίκων. Καὶ ἔπλευσεν, πεντηκοντόρους ἐξήκοντα ἄγων, καὶ πλήθος ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν εἰς ἀριθμὸν μυριάδων τριῶν, καὶ σῖτα, καὶ τὴν ἄλλην παρασκευήν.
2. Ὡς δ' ἀναχθέντες, τὰς στηλὰς παρημεΐσαμεν, καὶ ἔξω πλοῦν δυοῖν ἡμερῶν ἐπλεύσαμεν, ἐκτίσαμεν πρώτην πόλιν, ἣν τινα ὠνομάσαμεν Θυμαιτήριον· πεδίον δ' αὐτῇ μέγα ὑπῆν.
3. Κἄπειτα πρὸς ἑσπέραν ἀναχθέντες, ἐπὶ Σολόεντα Λιβυκὸν ἀκρωτήριον, λάσιον δένδρεσι συνήλθομεν.
4. Ἐνθα Ποσειδῶνος ἱερὸν ἰδρυσάμενοι, πάλιν ἐπέβημεν πρὸς ἥλιον ἀνίσχοντα ἡμέρας ἡμισυ, ἄχρι ἐκομίσθημεν εἰς λίμνην οὐ πόρρω τῆς θαλάττης κειμένην, καλάμουμεστήν πολλοῦ καὶ μεγάλου. Ἐνήσαν δὲ καὶ ἐλέφαντες, καὶ τᾶλλα θηρία νεμόμενα πάμπολλα.
5. Τὴν τε λίμνην παραλλάξαντες ὅσον ἡμέρας πλοῦν κατωκίσαμεν⁷ πόλεις πρὸς τῇ θαλάττῃ καλουμένας Καρικόν τε Τεῖχος, καὶ Γύττην, καὶ Ἄκραν, καὶ Μέλιτταν, καὶ Ἄραμβυν.
6. Κἄκειθεν δ' ἀναχθέντες, ἦλθομεν ἐπὶ μέγαν ποταμὸν Λίξον, ἀπὸ τῆς Λιβύης ῥέοντα. Παρὰ δ' αὐτόν, Νομάδες ἄνθρωποι Λιξῖται, βοσκήματ' ἔνεμον, παρ' οἷς ἐμείναμεν ἄχρι τινός, φίλοι γενόμενοι.
7. Τουτῶν δὲ καθ' ὑπερθεν, Αἰθίοπες ὤκουν ἄξενoi, γῆν νεμόμενοι θηριώδη διειλημμένην ὄρεσι μεγάλοις, ἐξ ὧν ῥεῖν φασὶ τὸν Λίξον. Περὶ δὲ τὰ ὄρη, κατοικεῖν ἀνθρώπους ἀλλοιομόρφους Τρωγλοδύτας· οὓς ταχυτέρους ἵππων ἐν δρόμοις ἔφραζον οἱ Λιξῖται.

⁷ Emendacja K. Gesnera, przyjmowana również przez K. Müllera w GGM 3 – w manuskrypcie mamy κατωκίσαμεν.

8. Λαβόντες δὲ παρ' αὐτῶν ἐρμηνέας, παρεπλέοντες τὴν ἐρήμην πρὸ μεσημβρίας, δύο ἡμέρας. Ἐκεῖθεν δὲ πάλιν πρὸς ἥλιον ἀνίσχοντα, ἡμέρας δρόμον. Ἐνθα εὗρομεν ἐν μυχῶ τινος κόλπου, νῆσον μικράν, κύκλον ἔχουσαν σταδίων πέντε· ἦν κατωκισαμεν⁸, Κέρνην ὀνομάσαντες. Ἐτεκμαιρόμεθα δ' αὐτὴν ἐκ τοῦ περιήλου, κατ' εὐθὺς κείσθαι Καρχηδόνας· ἐώκει γὰρ ὁ πλοῦς, ἔκ τε Καρχηδόνας ἐπὶ στήλας, καὶ κείθεν ἐπὶ Κέρνην.
9. Τοῦντεῦθεν εἰς λίμνην ἀφικόμεθα, διὰ τινος ποταμοῦ μεγάλου διαπλεύσαντες, ᾧ ὄνομα⁹ Χρέτης. Εἶχεν δὲ νήσους ἢ λίμνην τρεῖς, μείζους τῆς Κέρνης. Ἀφ' ὧν ἡμερήσιον πλοῦν κατανούσαντες, εἰς τὸν μυχὸν τῆς λίμνης ἤλθομεν. Ὑπὲρ ἦν ὄρη μέγιστα ὑπερέτεινον, μεστὰ¹⁰ ἀνθρώπων ἀγρίων, δέρματα θήρεια ἐνημμένων, οἱ πέτροις βάλλοντες, ἀπήραξαν ἡμᾶς, κωλύοντες ἐκβῆναι.
10. Ἐκεῖθεν πλέοντες, εἰς ἕτερον ἤλθομεν ποταμὸν μέγαν καὶ πλατύν, γέμοντα κροκοδείλων καὶ ἵππων ποταμίων. Ὄθεν δὲ πάλιν ἀποστρέψαντες, εἰς Κέρνην ἐπανήλθομεν.
11. Ἐκεῖθεν δὲ, ἐπὶ μεσημβρίας ἐπλεύσαμεν δώδεκα ἡμέρας, τὴν γῆν παραλεγόμενοι, ἦν πᾶσαν κατώκουν Αἰθίοπες, φεύγοντες ἡμᾶς, καὶ οὐχ ὑπομένοντες. Ἀσύνετα δ' ἐφθέγγοντο, καὶ τοῖς μεθ' ἡμῶν Λιξίταις.
12. Τῇ δ' οὖν τηλευταίᾳ ἡμέρᾳ, προσωρμίσθημεν ὄρεσι μεγάλοις δασέσιν. Ἦν δὲ τὰ τῶν δένδρων ξύλα εὐώδη τε καὶ ποικίλα.
13. Περιπλεύσαντες δὲ ταῦτα ἡμέρας δύο, ἐγινόμεθα¹¹ ἐν θαλάττης χάσματι ἀμετρήτῳ. Ἦς ἐπὶ θάτερα πρὸς τῇ γῆ, πεδίον ἦν. Ὄθεν νυκτὸς ἀφεωρῶμεν, πῦρ ἀναφερόμενον πανταχόθεν κατ' ἀποστάσεις· τὸ μὲν πλεόν, τὸ δ' ἔλαττον.
14. Ὑδρευσάμενοι δ' ἐκεῖθεν, ἐπλέοντες εἰς τοῦμπροσθεν ἡμέρας πέντε παρὰ γῆν, ἄχρι ἤλθομεν εἰς μέγαν κόλπον, ὃν ἔφασαν οἱ ἐρμηνέες καλεῖσθαι Ἐσπέρου Κέρας. Ἐν δὲ τούτῳ, νῆσος ἦν μεγάλη, καὶ ἐν τῇ νήσῳ λίμνη θαλαττώδης. Ἐν δὲ ταύτῃ νῆσος ἕτερα. Εἰς ἦν ἀποβάντες, ἡμέρας μὲν, οὐδὲν ἀφεωρῶμεν, ὅτι μὴ ὕλην· νυκτὸς δέ, πυρὰ τε πολλὰ καιόμενα, καὶ φωνὴν αὐλῶν ἠκούομεν, κυμβάλων τε καὶ τυμπάνων πάταγον, καὶ κραυγὴν μυρίαν. Φόβος οὖν ἔλαβεν ἡμᾶς καὶ οἱ μάντις ἐκέλευον· ἐκλείπειν τὴν νῆσον.
15. Ταχὺ δ' ἐκπλεύσαντες, παρημειβόμεθα χώραν διάπυρον θυμιαμάτων μεστήν. Μέγιστοι¹² δ' ἀπ' αὐτῆς πυρῶδεις ρύακες, ἐνέβαλλον εἰς τὴν θάλατταν. Ἡ γῆ δ' ὑπὸ θερμῆς, ἄβατος ἦν.
16. Ταχὺ οὖν καὶ κείθεν φοβηθέντες ἀπεπλεύσαμεν. Τέτταρας δ' ἡμέρας φερόμενοι, νυκτὸς τὴν γῆν ἀφεωρῶμεν, φλογὸς μεστήν. Ἐν μέσῳ δ' ἦν

⁸ Znowuż poprawka K. Gesnera, przyjmowana również przez K. Müllera w GGM 7 – w manuskrypcie mamy κατωκίσαμεν.

⁹ Emendacja K. Müllera w GGM 8.

¹⁰ Powszechnie przyjmowana poprawka K. Gesnera – w manuskryptach mamy μετὰ ἀνθρώπων.

¹¹ Poprawione za manuskryptem londyńskim przez K. Müllera w GGM 9 – w manuskrypcie palatyńskim mamy γινόμεθα.

¹² Emendacja K. Müllera w GGM 15 – w manuskryptach mamy μεστοὶ.

ἠλίβατόν τι πῦρ, τῶν ἄλλων μείζον, ἀπτόμενον ὡς ἔδοκει τῶν ἄστρον·
τούτο¹³ δ' ἡμέρας, ὄρος ἐφαίνετο μέγιστον, Θεῶν Ὀχημα καλούμενον.

17. Τριταῖοι δ' ἐκείθεν, πυρώδεις ρύακας παραπλεύσαντες, ἀφικόμεθα εἰς
κόλπον, Νότου Κέρας λεγόμενον.

18. Ἐν δὲ τῷ μυχῶ, νῆσος ἦν, εἰοικυῖα τῇ πρώτῃ, λίμνην ἔχουσα. Καὶ ἐν
ταύτῃ, νῆσος ἦν ἑτέρα, μεστὴ ἀνθρώπων ἀγρίων. Πολὺ δὲ πλείους ἦσαν
γυναῖκες, δασεῖαι τοῖς σώμασιν. Ἄς οἱ ἑρμηνέες, ἐκάλουν Γορίλλας.
Διώκοντες δέ, ἄνδρας μὲν, συλλαβεῖν οὐκ ἠδυνήθημεν, ἀλλὰ πάντες μὲν
ἐξέφυγον, κρημνοβάται ὄντες, καὶ τοῖς πέτροις ἀμυνόμενοι, γυναῖκας δὲ
τρεῖς, αἱ, δάκνουσαί τε καὶ σπαράττουσαι τοὺς ἄγοντας, οὐκ ἤθελον
ἔπεσθαι. Ἀποκτείναντες¹⁴ μέντοι αὐτάς, ἐξεδείραμεν, καὶ τὰς δορὰς ἐκο-
μίσαμεν εἰς Καρχηδόνα. Οὐ γὰρ ἔτι ἐπλεύσαμεν προσωτέρω, τῶν σί-
των ἡμᾶς ἐπιλιπόντων.

HANNONIS CARTHAGINIENSIVM REGIS PERIPLVS

partium Libycarum ultra columnas Herculeas,
quem in aede Saturni dedicavit, sequentia detegentem.

Interprete Conrado Gesnero.

1. Placuit Carthaginensibus, ut Hanno navigaret extra Columnas Herculis et urbes Libyphoenicum conderet. Navigavit igitur et classem navium sexaginta, quarum singulae remis quinquaginta agebantur, secum abduxit. Iis magnus hominum numerus, virorum et mulierum ad triginta millia, et annona et apparatus varius vehebantur.

2. Postquam autem solvimus et extra Columnas biduum navigando consumpsimus, primam a nobis conditam civitatem Thymiaterium nominavimus: huic ampla planicies subiecta erat.

3. Inde ad occasum provecti (rursus) ad Soloentem, Libyae Promontorium, arboribus opacum convenimus.

4. Ubi condito Neptuni delubro, rursus ad orientem dimidii diei navigatione conversi, in stagnum non procul a mari distans, multis et stagnis arundinibus refertum pervenimus: in quo elephanti et aliae ferae permultae pascebantur.

5. Tum hoc stagno ad iter diei praeterito, civitates maritimas condidimus, quarum haec sunt nomina: Caricus Murus, Gytte, Acra, Melissa et Arambys.

¹³ Tak w manuskryptach, u Boecklera, Gaila i GGM, natomiast w wydaniu GVSGM: οὔτος.

¹⁴ Tak w manuskryptach, u Boecklera, Gaila i GGM, natomiast w wydaniu GVSGM: Ἀποτείναντες.

6. Inde solutis navibus ad Lixum flumen magnum appulimus, quod e Libya fluit. Iuxta id Nomades (i. e. pastorales homines) Lixitae sua pecora pascebant, quibuscum amicitia inita aliquamdiu mansimus.
7. Supra hos terram incolebant Aethiopes inhospitales, quorum regio feris referta est et montibus magnis intercepta, e quibus Lixum profluere aiunt. Et montes illos inhabitari a Troglodytis peregrinae formae hominibus, quos vel equis cursu perniciores Lixitae nobis esse narrabant.
8. Acceptis deinde interpretibus a Lixitis, oram desertam ad meridiem bidui itinere legebamus. Inde ad orientem unius diei cursu navigavimus et in sinus cuiusdam recessu insulam parvam deprehendimus, stadiorum quinque ambitu, in qua habitatores reliquimus et Cernen nominavimus. Eam, inita navigationis ratione recta, Carthagini oppositam esse coniciebamus. Navigatio enim a Carthagine ad Columnas et a Columnis ad Cernen respondebat.
9. Hinc venimus in stagnum, magno flumine traiecto, quod Chretes appellatur. Id stagnum insulas tres amplectebatur, maiores quam Cerne. Ab iis navigatione diei interiorum stagni recessum attigimus. Ibi stagno montes maximi imminebant, silvestribus hominibus inhabitati, pelles ferinas indutis, qui lapidum coniectu nos repulsos egressu prohibuerunt.
10. Exinde navigando ad alium amnem, magnum latumque, crocodilis et equis fluviatilibus plenum devenimus. Tum retrogressi Cernen repetivimus.
11. Et ab ea meridiem versus per duodecim dies oram praetervecti, quam universam Aethiopes tenebant, pavidi et aspectus nostri impatientes, lingua autem nostris etiam interpretibus Lixitis incognita utebantur).
12. Ultimo tandem (hoc est duodecimo) die ad magnos et sylvosos montes appulimus. Sylvae constabant arboribus, quarum lignum odoratum et varium erat.
13. His montibus bidui navigatione circuitis in immensum maris hiatum incidimus, ad cuius alteram partem continenti adiunctam campus patebat, e quo noctu ignes ex omnibus locis per intervalla emicare cernebamus, alios maiores, alios minores.
14. Illic aquati, antrorsum per dies quinque iuxta litus perreximus, donec sinum ingentem, quem interpretes Ἡσπέρου Κέρας (id est Vesperi Cornu) vocabant, contigimus. In eo insula erat magna et in ipsa insula lacus marinus, in quo rursus insula alia. In hanc progressi, interdiu aliud praeter sylvam nihil videbamus, noctu vero ignes multos ardentis, et voces tiliarum, sonos cymbalorum, ictus tympanorum et clamorem innumerum audiebamus.
15. Quamobrem territi, cum vates quoque insulam deserere nos iuberent, celeriter (e sinu illo) evecti, thymiamatum regionem ignitam legebamus: a qua torrentes ignei in mare exundabant. Nimium eius terrae aestum, calcantium vestigia non ferebant.
16. Itaque ab hoc etiam loco ocius recessimus et, quadridui navigatione provecti, noctu terram flammis plenam videbamus. Apparebat autem in medio

excelsus quidam et ceteris maior ignis, ipsis, ut videbatur, astris contiguus; erat is, ut interdiu cernebamus, mons maximus, Θεῶν Ὀχημα dictus.

17. Inde tridua navigatione, igneis torrentibus praeteritis, sinum offendimus Νότου Κέρας (id est Austri Cornu) nomine.

18. In cuius intimo recessu insula erat similis praedictae, quae et lacum similiter cum alia insula, hominum natione sylvestri frequentata, continebat. Erant autem multo plures viris mulieres, corporibus hirsutae, quas interpretes nostri Gorillas vocabant. Nos persequendo virum capere ullum nequivimus, omnes enim per praecipitia, quae facile scandebant, et lapides in nos coniciebant, evaserunt. Feminas tamen cepimus tres, quas, cum mordendo et lacerando abducturis reniterentur, occidimus et pelles eis detractas in Carthaginem rettulimus. Neque enim ultra navigavimus, cum annona deficeret.

HANNONA KRÓLA KARTAGIŃCZYKÓW P E R I P L U S

części Libii położonych za Słupami Heraklesa,
który, przedstawiając co następuje, został poświęcony w świątyni Kronosa.

1. Kartagińczycy postanowili, że Hannon powinien popłynąć poza Słupy Heraklesa i zakładać miasta Libyfenicjan. Wypłynął więc, wiodąc sześćdziesiąt okrętów pięćdziesięciowiosłowych z mnóstwem mężczyzn i kobiet w liczbie trzydziestu tysięcy, a także ze zbożem i innymi niezbędnymi rzeczami.
2. Po wypłynięciu na pełne morze przekroczyliśmy Słupy, płynęliśmy jeszcze przez dwa dni i założyliśmy pierwsze miasto, które nazwaliśmy Thymiaterion, leży bowiem na olbrzymiej równinie.
3. Stamtąd płynąc na zachód, dotarliśmy do Soloejs, gęsto porośniętego drzewami przylądka libijskiego.
4. Zbudowaliśmy tam świątynię ku czci Posejdon, znowuż podążyliśmy na wschód, płynąc przez połowę dnia, aż przybyliśmy do obfitującego w gęstą trzcinę jeziora leżącego niedaleko morza. Pasły się tam zarówno słonie, jak i wiele innych dzikich zwierząt.
5. W odległości jednego dnia żeglugi od tego jeziora założyliśmy miasta nadmorskie zwane: Mur Karyjski, Gytta, Akra, Melitta i Arambys.
6. Odpłynęliśmy stamtąd i przybyliśmy do wielkiej rzeki Liksos, która wypływa z Libii. Obok niej swoje bydło wypasało wędrowne plemię Liksytów, z którymi zawarliśmy przyjaźń i przez pewien czas u nich pozostaliśmy.
7. Ponad nimi żyli niegościnni Etiopowie, zamieszkujący kraj pełen dzikich zwierząt i poprzecinany olbrzymimi górami, z których, jak mówią, wypływa Liksos. Liksytowie twierdzą, że w tych górach mieszkają ludzie o dziwnych kształtach, zajmujący jaskinie, którzy w biegu są szybsi od koni.

8. Wzięliśmy od nich tłumaczy i żeglowaliśmy wzdłuż pustyni przez dwa dni na południe. Stamtąd przez jeden dzień drogi znowu kierowaliśmy się na wschód. Tam w głębi zatoki znaleźliśmy małą wyspę o obwodzie pięciu stadiów, którą zasiedliliśmy i nazwaliśmy Kerne. Na podstawie czasu trwania naszej wyprawy uznaliśmy, że leży ona naprzeciwko Kartaginy, gdyż żegluga z Kartaginy do Słupów Heraklesa oraz stamtąd do Kerne są podobne.
9. Stamtąd przepłynęliśmy przez jakąś wielką rzekę zwaną Chretes i dotarliśmy do zatoki. Miała ona trzy wyspy, większe od Kerne. Płynąc od nich przez jeden dzień, przybyliśmy na sam koniec zatoki. Ponad nią wyrastały ogromne góry, pełne dzikich ludzi, ubranych w zwierzęce skóry, którzy z niezwykłą zaciętością rzucali w nas kamieniami, nie pozwalając nam wyjść na ląd.
10. Odpłynęliśmy stamtąd i przybyliśmy do następnej wielkiej i szerokiej rzeki, pełnej krokodyli i hipopotamów. Znowu stamtąd zawróciliśmy i powróciliśmy do Kerne.
11. Stamtąd zaś przez dwanaście dni płynęliśmy na południe, mijając wybrzeże, które w całości zamieszkiwali Etiopowie. Uciekali przed nami, a mówili niezrozumiale nawet dla towarzyszących nam Liksyków.
12. Ostatniego dnia zacumowaliśmy w pobliżu wielkich zadrzewionych gór. Drewno zaś [rosnących tam] drzew było pachnące i kolorowe.
13. Opłynęliśmy je w dwa dni i znaleźliśmy się na otwartym morzu, zaś po jego obu stronach na lądzie rozciągała się równina. Stamtąd widzieliśmy nocą co jakiś czas pojawiający się zewsząd ogień, raz większy, raz mniejszy.
14. Zaopatrzyliśmy się tam w wodę i płynęliśmy przed siebie przez pięć dni wzdłuż wybrzeża, aż dotarliśmy do wielkiej zatoki, którą tłumacze nazywali Rogiem Zachodu. Na jej wodach znajdowała się wielka wyspa, a na tej wyspie słone jezioro. Na nim zaś kolejna wyspa. Zeszliśmy na nią ze statków i nie widzieliśmy za dnia niczego oprócz lasów, nocą zaś [widzieliśmy] wiele palących się ogni, słyszeliśmy dźwięk aulosów i cymbałów oraz uderzenia bębnow i liczne krzyki. Ogarnął nas strach, a wróżbici rozkazali opuścić wyspę.
15. Szybko stamtąd odpłynęliśmy i minęliśmy płonący kraj pełen wonności, z którego do morza spływały ogromne rzeki pełne ognia, ląd zaś, ze względu na gorąco, był niedostępny.
16. Przestraszeni szybko stamtąd odpłynęliśmy. Po czterech dniach żeglugi zobaczyliśmy nocą kraj okryty ogniskami. W środku znajdował się jakiś ogromny ogień, większy od pozostałych, sięgający, jak się zdawało, samych gwiazd. Za dnia okazało się, że jest to olbrzymia góra, nazywana Rydwanem Bogów.
17. Stamtąd po trzydniowej żegludze minęliśmy rzeki pełne ognia i dotarliśmy do zatoki zwanej Rogiem Południa.
18. W głębi znajdowała się wyspa, podobna do tej pierwszej, z jeziorem. Na nim była kolejna wyspa, pełna dzikich ludzi. Dużo więcej było kobiet owłosionych na całym ciele. Tłumacze nazywali je Goryłami. Ścigaliśmy wprawdzie mężczyzn, ale nie zdołaliśmy ich schwytać, gdyż wszyscy uciekli, wspinając się na

urwiska i broniąc się za pomocą kamieni. [Schwytałiśmy] natomiast trzy kobiety, które, gryząc i drapiąc osoby je prowadzące, nie chciały iść. Zabiliśmy je więc, zdarliśmy z nich skóry i przywieźliśmy je do Kartaginy. Dalej bowiem już nie płynęliśmy, gdyż kończyło nam się zaopatrzenie.

OBJAŚNIENIA

Greckiego boga Kronosa należy chyba identyfikować z fenickim bogiem nieba, głównym bóstwem Kartaginy Baal-Hammonem.

Rozdział 1

βασιλεύς – tytuł Hannon – król – jest zwykłym tłumaczeniem nazwy najwyższego kartagińskiego urzędnika, sufety (tzn. sędziego), ale warty zauważenia jest fakt, że Hannon był określany przez Pliniusza także mianem wodza (dux, imperator). Samo imię Αννω, u Pliniusza, Meli i Solinusa zapisywane w formie aspirowanej, oznacza „wdzięczny” lub raczej „ten, który wyświadcza innym przysługę” i jest odpowiednikiem greckiego εὐεργέτης.

στῆλαι Ἡρακλέους – Słupy Heraklesa to starożytne określenie Cieśniny Gibraltarskiej, w sposób naturalny wyznaczającej pierwszy kraniec poznawalności świata przez ludy żyjące nad Morzem Śródziemnym.

Λιβυφοίνικες – Libyfenicjanami określano albo Fenicjan żyjących w koloniach takich jak Kartagina, Leptis Magna i innych, rozsianych po Afryce, czyli zgodnie z antycznym nazewnictwem – Libii, albo potomków przybyszów fenickich i tubylczych mieszkańców Afryki.

εἰς ἀριθμὸν μυριάδων τριῶν – liczba 30 000 jest wątpliwa, gdyż statki byłyby bardzo przepełnione.

Rozdział 2

Θυμιατήριον – nazwa oznaczająca dosłownie „kadzidło, trybularz”, być może pochodzi od obecnych tam aromatycznych drzew i krzewów. Może również wskazywać na fakt, iż miasto to musiało jako pierwsza kolonia zostać poświęcone bogu, stąd jego nazwę należałoby tłumaczyć jako miasto kadzidła albo po prostu miasto poświęcone. Wydaje się jednak, że określona przez tłumacza greckim słowem nazwa miasta po fenicku brzmiała *Dumathiria*, oznaczająca „miasto nizinne” (arabskie *dumathir* czy *dumthor* oznacza „płaską ziemię”), co by wyjaśniało następujące w tekście dopowiedzenie.¹⁵ Przymyślnie znajdowało się w pobliżu obecnego miasta Mohammedia nad

¹⁵ Przyjmuję tu interpretację dyskutowaną przez K. Müllera w GGM 2.

zatoką, położoną 40 km na południe od Rabatu. Nazwa przylądka w zmienionej formie Θυμιατερία pojawia się u Skylaksa z Karyand i Stefana z Bizancjum¹⁶.

Rozdział 3

Σολόεις – sama nazwa oznacza w języku fenickim „skalisty”, co u Fenicjan było częstym określeniem dla miast położonych na wysokich skałach. Podawane są aż trzy miejsca utożsamiane z tym przylądkiem. Niekiedy za Soloejs uznaje się przylądek Sim. W większości jednak identyfikowany jest z obecnym marokańskim przylądkiem Kantin, zwanym również Beduza. Jest on rzeczywiście bardzo lesisty i w dodatku, jako że najbardziej wychodzi w morze, powinien być najlepiej widoczny a tym samym najbardziej dla tej okolicy charakterystyczny, ale żegluga z tego miejsca na wschód jest niemożliwa, a o tym jest mowa w następnym paragrafie. Dlatego też być może należy go utożsamiać z nieco wyżej położonym przylądkiem Mazagan, skąd można płynąć na wschód w górę rzeki Umer Rabia. Umieszczanie go na wybrzeżu mauretańskim jest oczywistą pomyłką.¹⁷

Rozdział 4

Ποσειδῶν – użyte tu w greckim tekście imię boga Posejdona jest prawdopodobnie tłumaczeniem nieznanego nam z imienia fenickiego boga mórz.

λίμνη – tamta okolica jest bogata w jeziora i stąd można ją śmiało określić mianem Pojezierza Marokańskiego, natomiast owo jezioro należy chyba umiejscawiać w okolicach miasta Safi.

Rozdział 5

Nie jest zbyt jasne, w którym kierunku udał się Hannon opuściwszy jezioro, czy w górę rzeki, czy też wzdłuż wybrzeża, choć bardziej przekonująca zdaje się być druga możliwość. Być może Hannon postanowił złożyć wizytę miejscowemu wodzowi, zwracając się z prośbą o pozwolenie na założenie nadmorskiej osady.

κατωκίσσμεν – Hannon najprawdopodobniej nie posyłał osadników do miast, lecz wprawdzie te miasta na tym obszarze zakładał.

Καρικὸν τεῖχος – takie miasto afrykańskie po lewej stronie Słupów Heraklesa wspomina już Efor. Wprawdzie przymiotnik „karyjski” w tej części Afryki wydaje się wywoływać zdziwienie, ale być może nazwa Mur Karyjski wcale nie jest daleka od prawdy, biorąc pod uwagę, że zarówno Fenicjanie, jak i Karowie byli uznanymi żeglarzami i kupcami i stąd ich wzajemne powiązania. Dlatego też jest wielce prawdopodobne, że do tego miejsca dotarli Karowie,

¹⁶ Skylaks z Karyand 112, przekład polski: *Periplus Skylaksa z Karyandy*, przeł. K. Głombiowski, Gdańsk 2005, s. 126; Stefan Bizantyjski, sub voce.

¹⁷ Por. Herodot, *Dzieje*, tł. Seweryn Hammer, Warszawa 2004, s. 637.

którzy nazwę „karyjski” nadali także zamieszkiwanej przez nich części Memfis.¹⁸ Prawdopodobnie jest to dzisiejsze Azammur, w okolicach której znaleziono kilka kartagińskich grobów. Azammur w języku berberyjskim oznacza „gałązkę oliwną”. Samą nazwę niekiedy uważa się za odpowiednik fenickiego określenia *Kir-Chares*, o którym wspomina Izajasz¹⁹, mówiąc o Moabitach, a które oznacza „Zamek słońca”. Inna teoria przyjmuje słowo τειχος za greckie tłumaczenie fenickiego słowa „wydma”.

Γύπτη – to dzisiejsze El-Dżadida, gdzie także odkopano kartagińską nekropolię. Być może nazwa pochodzi od słowa *geth* oznaczającego „bydło”.

”Ακρα – jeśli greckie słowo ἄκρα jest tłumaczeniem fenickiego *rash* oznaczającego przylądek, to musi to być dzisiejszy przylądek Beduza. Greckie słowo może być również odczytywane jako *hakra*, co by odpowiadało fenickiemu słowu oznaczającemu „zamek”.

Μέλιττα – dzisiejsze Ualidia zachowała niemal niezmienną starożytną nazwę. Nazwa właściwie oznacza „miasto wybielone”, tj. miasto, do którego złożenia używano dużo wapna, czy to na ścianach, czy to na dachach, co potwierdza użyty u Jeremiasza²⁰ rdzeń *melet* dla oznaczenia zaprawy murarskiej, sporządzonej z piasku i wapnia. Być może jednak nazwa została utworzona od białego wybrzeża, nad którym miasto się znajdowało. Melitta (Melissa) jest wprawdzie wspomniana, wedle świadectwo Stefana z Bizancjum, przez Hekatajosa z Miletu²¹, żyjącego około 500 roku, skąd mógłby płynąć wniosek, że Hannon żył wcześniej, w wieku VI, ale Hekatajos umieszcza ją w Azji – mówi więc o jakiejś innej miejscowości o tej samej nazwie.

”Αραβυς – to dzisiejsza wysepka Mogador leżąca naprzeciw Esawiry, gdzie kartagińską obecność potwierdzają badania archeologiczne, wykazujące, że teren był zamieszkiwany już w pierwszej połowie VI wieku a niektórzy jego mieszkańcy zajmowali się uzyskiwaniem barwników z mięczaków. Fenickie określenie *har-anbin* lub *har-anbi* oznacza „wzgórze pełne winnych gron”, co w odniesieniu do tego obszaru potwierdzają zarówno Skylaks²², jak i Pliniusz²³.

Rozdział 6

Λίξος – ustalenie, jaka rzeka kryje się pod nazwą Liksos (fenickie Ligs), nastęrcza pewne trudności, a propozycje jej identyfikacji są bardzo różne. Niektórzy²⁴ przypuszczają, że Hannon powrócił na północ, gdzie w odległości 70 km na południe od Tangeru odkryto w pobliżu dzisiejszego El-Araisz duże fenickie miasto, znane Grekom jako Liksos. Znalezione tam monety noszą

¹⁸ Aristagoras, *Aegyptiaca* 5 [w:] Carolus Müller, *Fragmenta Historicorum Graecorum* (dalej: FHG), vol. II, Parisiis 1848, s. 98.

¹⁹ Iz 16, 11.

²⁰ Jr 43, 9.

²¹ Hekatajos 327 [w:] FHG, vol. I, Parisiis 1941, s. 25.

²² Skylaks, l. cit.

²³ Plinius, V 8.

²⁴ J. Carcopino, *Le Maroc Antique*, Paris 1943.

fenickie napisy MQM SHMSH – *Moqm Shemesh* „siedziba Słońca” oraz LKSH – Liksos, zaś znajdujące się w pobliżu rzeka nosi nazwę Lukus. Mimo bardzo zachęcających okoliczności, wydaje się dosyć dziwnym, by Hannon płynął tam i z powrotem. Kolejną rozważaną propozycją jest rzeka Massa, wpadająca do Oceanu około 50 km na południe od Agadiru. Jej górny bieg należy do najbardziej urodzajnych obszarów całego Maroka. Tam znajdowała się stolica berberyjskiego królestwa, które zwykle sprawować kontrolę nad karawanami udającymi się do Sudanu i które grecki tłumacz mógł łatwo pomylić ze wspomnianym wcześniej miastem Liksos, czego dowodem może być fakt, że nawet Pliniusz mylił miasto Liksos z tym w berberyjskim królestwie. Inni identyfikują Liksos z dzisiejszą rzeką Tensift, zaś wspomniane przez Skylaksa z Karyand miasto o tej samej nazwie umiejscawiają w pobliżu dzisiejszego miasta Safi.²⁵ Najbardziej wszakże prawdopodobną identyfikacją zdaje się być rzeka Draa, wpływająca do Atlantyku na wysokości Wysp Kanaryjskich. Po pierwsze, odpłynawszy z Liksosu, Hannon płynął przez dwa dni wzdłuż pustyni, a ta zaczyna się właśnie od rzeki Draa. Ponadto rzeka ta określona jest w *Periplusie* mianem wielkiej, a rzeka Draa jest bez wątpienia największą rzeką w okolicy, gdyż pod względem długości przewyższa nawet Ren.

Λιβύα – Libia jest powszechnie używanym pierwotnym greckim określeniem Afryki, por. objaśnienie do rozdziału 1.

Rozdział 7

Αἰθίοπες – słowo „Etiopowie” oznaczało „ludzi o spalonych twarzach” i było powszechnym określeniem rdzennej ludności Afryki, odpowiadającym dzisiejszemu określeniu „Murzyni”, uważanemu ostatnio za niepoprawne politycznie.

γῆ θηριώδης διειλημμένη ὄρεσι μεγάλοις – w zależności od identyfikacji rzeki Liksos za ową górską krainę możemy uznać zachodnie podnóża gór Rifu, albo góry AntyAtlasu.

Τρωγλοδύτες – Pliniusz w tych miejscach umieszcza półdzikich Egipianów, Blemmyów, Satyrów i in.²⁶

Rozdział 8

Λαβόντες δὲ παρ’ αὐτῶν ἑρμηνέας – stąd wypływa wniosek, że całe śródziemnomorskie wybrzeże Afryki aż do Słupów Heraklesa i dalej do rzeki Liksos posługiwało się jednym językiem. Jeszcze innym językiem, którego nie rozumieli nawet Liksitowie, posługiwali się Etiopowie (por. rozdział 11).

Κέρνη – Kerne odpowiada fenickiemu *keren*, oznaczającemu „róg”, bądź *chernach*, które oznacza „ostatnie miejsce pobytu”, co w sposób chyba oczywisty wskazuje, że jest ona ostatnią kolonią fenicką, poza którą żadnej innej

²⁵ Por. Skylaks, l. cit.

²⁶ Por. Plinius, V 44; VI 197, o czym wspomina J. Hudson w GVSGM 3.

nie zdołano już założyć. Bardzo kuszącą jest propozycja identyfikowania tej wyspy z niewielką wysepką Herne (zwaną również Smoczą Wyspą), leżącą w zatoce niedaleko Dakhla na terytorium Sahary Zachodniej. Niestety Herne ma obwód około 20 km, podczas gdy Hannon mówi o wyspie o obwodzie zaledwie 900 metrów. Być może ta niezgodność wynika z błędnego zapisu i na podstawie notatki Pliniusza²⁷ należałoby przyjąć liczbę 15 stadiów, co już prawie odpowiada wielkości Herne, podobnie jak wydawca Hannonowej relacji Karl Müller, odnosząc się do liczby dni podróży wzdłuż pustynnego brzegu, zaproponował odczytanie „12” zamiast „2”, przyjmując zwykłą pisarską pomyłkę B’ zamiast IB’²⁸. Druga możliwa identyfikacja odnosi się do jednej z wysepek rozrzuconych w Zatoce Arkin na wybrzeżu mauretańskim. Jednakże obydwie identyfikacje mają tę samą wadę: odległość między rzeką Liksos a wyspą Kerne jest większa niż trzy dni żeglugi, nawet jeśli weźmiemy pod uwagę, że Hannon skorzystał z północno-wschodnich wiatrów Prądu Kanaryjskiego. Głombiowski na podstawie *Periplusu Skylaksa z Karyand* identyfikuje ją z wysepką Agadir koło miasta o tej samej nazwie na południu Maroka.²⁹

Rozdział 9

Χρέτης – kolejna nazwa, która sprawia problemy. W rękopisie *Chretes* jest zapisana bez akcentu, co może wskazywać, że pisarz uważał to słowo za zniekształcone. Müller chce ją identyfikować z rzeką *Chremetes*, znaną z Arystotelesa³⁰, której nazwa być może wywodzi się z fenickiego *cheremat*, oznaczającego „winną rzekę”, czego pośrednim dowodem są przytaczane już stwierdzenia Skylaksa, Pliniusza, czy Strabona. Kolejny problem to jej identyfikacja. W tej części wybrzeża nie ma żadnej dużej rzeki.

νῆσοι τρεῖς – owe trzy wyspy prawdopodobnie należą do Archipelagu Tidra niedaleko mauretańskiego wybrzeża.

ὄρη μέγιστα – Niestety, nie ma zadowalającej propozycji, odpowiadającej „bardzo dużym góróm” na południowym brzegu zatoki.

Rozdział 10

ἕτερος ποταμὸς μέγας καὶ πλατύς – pominiętą przez Hannona nazwę tej rzeki Pliniusz uzupełnia na podstawie Polibiusza, używając nazwy Bambotus. Należałoby chyba to odczytać jako Bamothum, co pochodzi od słowa bamoth lub też behemoth, które u Hioba oznacza hipopotama³¹. Tak więc rzeka Bambotus oznaczałaby rzekę hipopotamów. Ową wielką i szeroką rzeką musi być Senegal. W jego górnym odcinku znajduje się złotonośny obszar Bambuka i można przypuszczać, że Hannon otrzymywał ten cenny kruszec w

²⁷ Plinius, X 22.

²⁸ K. Müller, GGM, s. 7-8.

²⁹ Por. Skylaks, ibidem, s. 127.

³⁰ Arystoteles, *Meteorologia* I 13 (350b).

³¹ Hi 40, 15.

delcie rzeki, której nazwa pochodzi przecież od *Sanu-Kchole*, co oznacza „rzekę złotą”. Jego berberyjscy tłumacze musieli być dla niego bardzo użytecznymi pomocnikami.

Ὅθεν δὴ πάλιν ἀποστρέψαντες, εἰς Κέρνην ἐπανήλθομεν – powrót Hannona na Kerne może oznaczać, że chciał przywieźć swoją zdobycz w bezpieczne miejsce przed udaniem się w odkrywczą podróż na nieznaną południe. Taka interpretacja wyprawy Hannona jest czystą spekulacją, ale nie jest rzeczą bezzasadną uważać, że Kartagińczycy nie pozwolili greckiemu tłumaczowi inskrypcji Hannona odkrywać ich tajemnic handlowych.

Rozdział 11

Ἀσύνετα δ' ἐφθέγγοντο, καὶ τοῖς μεθ' ἡμῶν Λιξίταις – uwaga Hannona, że jego tłumacze nie mogli porozumieć się z tubylczą ludnością sugeruje, że dotarł on już na obszary, gdzie posługiwano się językami *Kru*, czyli dotarł co najmniej do Sierra Leone.

Rozdział 12

Τῇ δ' οὖν τηλευταίᾳ τῶν δώδεκα ἡμέρα – przy założeniu, że każdego dnia podróży Hannon pokonywał około 100 km, dwunastodniowa żegluga musiała go przywieść aż do Gwinei. Skoro jednak wiemy z poprzedniego rozdziału, że Hannon wkroczył na teren, na którym posługiwano się innym językiem, a następny rozdział wyraźnie informuje nas, że po kolejnych dwóch dniach żeglugi dotarł do Przylądka Palm, to Hannon musiał dotrzeć do Monrowii w Liberii. Wprawdzie musiałby wtedy pokonywać około 130 km dziennie, ale jest to z pewnością możliwe. Możliwą lokalizacją wspomnianej zatoki u podnóża gór jest przylądek Mesurado, niedaleko Monrowii.

τὰ τῶν δένδρων ξύλα εὐώδη τε καὶ ποικίλα – nawet teraz, podczas realizacji ostatniego, odkrywczego etapu wyprawy, Hannon wyraźnie przykładą wagę do rzeczy, które w jego oczach mogły być doskonałym przedmiotem handlu.

Rozdział 13

γινόμεθα ἐν θαλάττης χάσματι ἀμετρήτῳ – po dwóch dniach żeglugi wzdłuż lasów deszczowych Hannon zapewne dopłynął do rzeki Cavalla niedaleko Przylądka Palm, na granicy Liberii i Wybrzeża Kości Słoniowej, a przed nim roztaczał się imponujący widok na Zatokę Gwinejską.

Rozdział 14

Ἐσπέρου Κέρας – Róg Zachodu jest kilkakrotnie wymieniany w geograficznych tekstach starożytnych³², ale zawsze jest traktowany jako przylądek, nigdy natomiast jako zatoka, choć tutaj tekst wyraźnie wskazuje, że

³² Mela, III 99; Plinius, VI 197, 199, 201.

powinniśmy go tłumaczyć jako Zatokę Rogu Zachodu. Najprawdopodobniej należy go utożsamiać z Przylądkiem Trzech Punktów w dzisiejszej Ghanie.

νησος ἦν μεγάλη – wprawdzie nie mamy informacji o liczbie dni żeglugi, jaka była potrzebna żeglarzom, by dotrzeć do tej wielkiej wyspy, ale dzięki informacjom przekazanych przez Pliniusza³³, który twierdzi, że od Rogu Zachodu do Rydwanu Bogów jest dziesięć dni i nocy żeglugi oraz informacjom Hannona, określającym odległość wyspy od Rydwanu Bogów na cztery dni, możemy wnioskować, że była ona oddalona o sześć dni i nocy podróży. Ten fakt oraz opis wyspy zawarty w *Periplusie* skłaniają nas do wskazania na wyspę znajdującą się w zatoce leżącej przed dawną stolicą Nigerii – Lagos.

Rozdział 15

Opowieść została powtórzona w następnym rozdziale. Zadziwiające powtórzenie trudno wyjaśnić. Można jedynie domniemywać o pomyłce greckiego tłumacza lub też założyć, że pisarz, sporządzający tekst na steli w świątyni Kronosa, słuchał sprawozdań dwóch marynarzy.

Rozdział 16

Θεῶν Ὀχημα – wśród wielu określeń geograficznych użytych w *Periplusie* uczeni są chyba najbardziej zgodni w identyfikowaniu właśnie Rydwanu Bogów. Wprawdzie także nad jego umiejscowieniem toczy się dyskusja i niektórzy widzą w nim wulkan Kakulima w Gwinei, co relatywnie skróciłoby podróż Hannona (idąc tym tokiem rozumowania, musielibyśmy za Róg Zachodu uznać Archipelag Bijago), jednak wulkan ten był wygasły na długo przed Hannonem. Idealnie natomiast zdaje się pasować wulkan Kamerun, góra wznosząca się na 4070 m nad poziom morza, która ze względu zapewne na swoją wysokość nosi lokalną nazwę *Monga-ma Loba*, co oznacza Górę Duchów, czy też Siedzibę Bogów, co w tłumaczeniu na język grecki brzmi Θεῶν Οἴκημα, a taki pisarski błąd polegający na zamianie słowa ὄχημα (rydwan) na οἴκημα (siedziba) jest łatwy do popełnienia. Co ważne, ten czynny po dziś dzień wulkan – wylewająca się z wulkanu w roku 1922 lawa spływała aż do morza – był aktywny również w starożytności.

Rozdział 17

κόλπος, Νότου Κέρας λεγόμενος – także Róg Południa musiał chyba być przylądkiem, a informacja o dalszych trzech dniach żeglugi wskazuje, że prawdopodobnie znajdował się już w okolicach równika. Możliwe że był nim półwysep, na którym znajduje się obecna stolica Gabonu – Libreville albo przeciwległy Przylądek Świętego Jana, który choć mniej charakterystyczny pojawił się na drodze Kartagińczyków jako pierwszy. Bez względu na

³³ Ibidem, V 10.

identyfikację Rogu Południa zatoką, o której jest tutaj mowa, winna być zatoka Corisco.

Rozdział 18

Γόριλλαι – być może przez tłumaczy liksytyjskich były one nazywane Γοργίδες, czyli zwinne. Spotkanie z gorylami nie mogło mieć miejsca na wyspie w zatoce Corisco, gdyż goryle nie pływają. Wprawdzie nic nie wiadomo o tym, by rzucały one również kamieniami, czy żyły w stadach, ale ich identyfikacja z rodzajem małp naczelnych z rodziny człowiekowatych zdaje się nie budzić żadnych wątpliwości. Do takiego spotkania mogło dojść jedynie na stałym lądzie afrykańskim i prawdopodobnym miejscem wydaje się być północno-wschodni kraniec półwyspu, na którym znajduje się obecnie Libreville. Przy okazji warto zaznaczyć, że Mela niesłusznie przypisuje Hannonowi stwierdzenie, że ta wyspa była zamieszкана tylko przez kobiety. Hannon wyraźnie stwierdza, że na tej wyspie byli zarówno mężczyźni jak i kobiety, chociaż tych ostatnich dużo więcej.³⁴

τὰς δὸρὰς ἔκομίσσαμεν εἰς Καρχηδόνα – Plinius³⁵ przekazuje, że skóry goryli były wystawione na pokaz w świątyni bogini Junony, dopóki Kartagina nie została zniszczona przez Rzymian.

Pierwsza z poniższych tabel przedstawia odległości, jakie pokonali Kartagińczycy od wyruszenia z Kartaginy aż do Rogu Południa, te przekazane w Hannonowej relacji (w tabeli PH – Periplus Hannoni) oraz te przyjęte przeze mnie (w tabeli: autor). W trzech miejscach różnią się one między sobą. Odległości od miasta Thymiaterion do przylądka Soloejs i od założonych przez Hannoną kolonii do rzeki Liksos, których Hannon nie podaje, zostały ustalone na podstawie przekazów Skylaksa i Pliniusza, natomiast odległość od rzeki Liksos do wyspy Kerne została skorygowana o 10 dni w oparciu o założenie K. Müllera³⁶.

Druga tabela natomiast zestawia nazwy geograficzne używane przez Hannoną oraz przyjętą przeze mnie ich lokalizację, która wciąż w świecie nauki jest szeroko dyskutowana i powszechna zgoda panuje w odniesieniu do nielicznych tylko nazw.

³⁴ Por. wyjaśnienia J. Hudsona, GVSGM, s. 5.

³⁵ Plinius, V 200.

³⁶ Por. wyjaśnienia K. Müllera, GGM, s. 25-27.

Odległości pokonywane (w dniach)		
Pokonywany dystans	PH	Autor
Od słupów Heraklesa do Thymiaterion	2	2
Od Thymiaterion do przylądka Soloejs	-	4
Od przylądka Soloejs do jeziora	½	½
Od jeziora do założonych kolonii	1	1
Od założonych kolonii do rzeki Liksos	-	5
Od rzeki Liksos wzdłuż pustyni na południe	2	12
Na wschód do Kerne	1	1
Od Kerne do rzeki Chre(me)tes	-	-
Od rzeki Chre(me)tes do rzeki pełnej krokodyli i hipopotamów	-	-
Z powrotem od rzeki pełnej krokodyli i hipopotamów do Kerne	-	-
Od Kerne do zadrzewionych gór	12	12
Od zadrzewionych gór do otwartego oceanu	2	2
Od otwartego oceanu do Zatoki Rogu Zachodu	5	5
Od Zatoki Rogu Zachodu do Rydwanu Bogów	4	4
Od Rydwanu Bogów do Rogu Południa	3	3
RAZEM	32 ½	51 ½

Nazwy geograficzne		
Lp.	Periplus Hannona	Prawdopodobna (lub pewna) lokalizacja
1	Kartagina	Tunis
2	Thymiaterion	Mohammedia nad zatoką w Maroku
3	Przylądek Soloejs	Przylądek Mazagan w Maroku
4	Jeziora	Okolice Safi w Maroku
5	Mur Karyjski	Azammur w Maroku
6	Gytta	El-Džadida w Maroku
7	Akra	Przylądek Beduza w Maroku
8	Melitta	Ualidia w Maroku
9	Arambys	Wyspa Mogador koło Essawiry w Maroku
10	Rzeka Liksos	Rzeka Draa w Maroku
11	Wyspa Kerne	Wyspa Herne koło Dakhla w Saharze Zachodniej
	Rzeka Chre(me)tes	Nieznana rzeka
12	Rzeka hipopotamów	Rzeka Senegal
13	Zadrzewione góry	Przylądek Mesarudo koło Monrowii w Liberii
14	Otwarty ocean	Przylądek Palm w Liberii / Wybrzeżu Kości Słoniowej
15	Róg Zachodu	Przylądek Trzech Punktów w Ghanie
16	Rydwan Bogów	Wulkan Kamerun
17	Róg Południa	Przylądek Świętego Jana lub Libreville w Gabonie
18	Wyspa Goryli	Wyspa w zatoce Corisco

Krzysztof Tomasz WITCZAK
(Łódź, Polska)

Głos w sprawie Tesalii i Tesalów

Abstract: Discussing the Question of Thessaly and Thessalians. The text reviews the problem of rendering the Ancient Greek proper name Thessaly (Gk. Ion. Θεσσαλίη), as well as the related ethnonym (Gk. Θεσσαλοί), in the Polish scientific publications. A Proto-Greek origin of the ethnonym and the country name is also confirmed by numerous dialectal forms.

Krzysztof Tomasz Witczak, University of Łódź, Faculty of Philology, Chair of Classical Philology, Department of Linguistics and Latin Studies, Room 4.66, Pomorska 171/173, PL-90-326 Łódź, Poland;
e-mail: ktw@uni.lodz.pl.

Kilka lat temu ukazała się praca dra hab. Sławomira Sprawskiego, *Tessalia* [sic!]. *Tessalowie* [sic!] *i ich sąsiedzi. Rozważania nad źródłami do dziejów regionu w okresie archaicznym*, Kraków 2009. Monografia jest elegancko wydana i całkiem słusznie może być oceniona jako praca solidna i ciekawa pod względem warsztatowym, jednak już sam jej tytuł wywołuje nieprzyjemne odczucia i niepotrzebne zgrzyty. Od humanisty, jakim jest niewątpliwie Sławomir Sprawski, wymaga się poszanowania norm języka ojczystego. Tymczasem autor łamie te normy, a na dodatek czyni to wielokrotnie.

Tradycyjne polskie nazwy krainy greckiej i jej mieszkańców brzmią przecież „Tesalia” i „Tesalowie”. Zapis z geminatą -ss- jest niepoprawny, bo język polski zasadniczo stara się unikać geminat – zarówno w wymowie, jak i w pisowni. Co prawda, nie zawsze jest to możliwe. Geminaty występują w języku polskim na styku morfemów (*pod-dać*, *plemien-ny* itp.). Oprócz tego w niektórych wyrazach pochodzących z innych języków, np. *motto*, *hobby*. W obydwu wypadkach to tzw. podwojenie wyraźnie słychać¹.

Jeżeli mowa o pisowni, to wystarczy przywołać tu *Słownik poprawnej polszczyzny PWN*, pod red. Witolda Doroszewskiego (Warszawa 1980, s. 781), gdzie pojawia się wyraźne i jednoznaczne wskazanie: „Tesalia (*nie*: Tessalia) *z I, DCMs*. Tesalii «kraina w Grecji» - tesalski (p.)”.

Tak samo podają tę nazwę autorzy *Uniwersalnego słownika języka polskiego*, Warszawa 2003, t. 4, s. 60. I nareszcie, nikt inny tylko sam dr habilitowany Sławomir Sprawski w zbiorowej pracy *Historia Grecji*, Kraków 2005, w rozdziale poświęconym Grecji starożytnej, używa (prawie 90 razy –

¹ Fonetycznie geminaty realizuje się *jako* wzdłużone spółgłoski, por. R. Laskowski, *Geminata*, [w:] K. Polański (red.), *Encyklopedia językoznawstwa ogólnego*, Wrocław – Warszawa – Kraków 1999, s. 193.

sic!) nazwę *Tesalia*. A więc, trzeba podkreślić, że z jednym -s- występuje w tej pracy nie tylko nazwa krainy *Tesalia*, lecz również i pochodne od niej wyrazy – i u samego S. Sprawskiego, i u innych współautorów tejże pracy.

Polscy językoznawcy uznają zatem formy „Tesalia” i „Tesalowie”, zastosowane przez autora w pracy z 2005 roku za poprawne. Natomiast formy użyte przez autora w publikacji z 2009 roku „Tessalia” i „Tessalowie” za błędne. Niestety, autor w kilku konkretnych wypadkach nie respektuje norm poprawnej polszczyzny i szerzy na łamach dzieła historycznego formy niepoprawne. Prawidłowy jest tylko przymiotnik *tesalski*, zgodnie z wykładnią prof. W. Doroszewskiego, choć dopuszczalny jest także wariant *tesalijski*, natomiast wersja „tessalski” jest całkowicie błędna.

Zdarza się, że starożytnicy i filolodzy klasyczni preferują niekiedy formy oryginalne lub zbliżone do oryginalnych, zwłaszcza w sytuacji, gdy w języku polskim nie ma jeszcze utrwalonych tradycją ekwiwalentów oryginalnych nazw greckich. Istnieją jednak określone zasady transkrypcji nazw greckich (zarówno starogreckich, jak i nowogreckich). Niestety i z tym problemem autor nie potrafił sobie poradzić. W pracy pojawia się bardzo wiele niekonsekwencji, np. Thessalos (s. 34), eponim Tesalów, został niezgodnie z zasadami zapisany z nagłosem „Th”, choć nazwa Tesalów w jego pracy nie zawiera przydechu. *Per analogiam* powinno stosować się nazwę Karpatos, a nie „Karpathos” (s. 34). Niepoprawny jest zapis „Rhianos” (s. 51–52), gdyż w języku polskim nie stosuje się nagłosu „Rh”, stąd wyspa Rodos (nie: Rhodos), rodyjski (nigdy zaś: rhodyjski). Ten sam problem pojawia się w przypadku króla trackiego o imieniu „Rhesos” (s. 150–151), a przecież filologowie klasyczni normalnie piszą *Resos* (tak m.in. Jerzy Łanowski, tłumacz dramatu Eurypidesa pod tym tytułem), rzadziej *Rezos*. Wydaje się, że autor dość bezkrytycznie wprowadza zapisy stosowne dla transkrypcji angielskiej. Dzieje się tak nie tylko w odniesieniu do nazw antycznych, ale i nowożytnych. W przypadku nazw nowogreckich należy zastosować zapis Kisawos (nie: „Kissavos”, s. 13), Mawrowuni (nie: „Mavrovuni”, s. 13, 48), Furka-Derweni (nie: „Fourka-Derveni”, s. 15) etc. Pojawiają się też błędy w cytowanych formach greckich, np. Ἑλλενες (s. 47) zamiast poprawnego Ἕλληνας.

Autor na bazie interpretacji historycznej homeryckiego *Katalogu okrętów* (*Il. II 494-759*) i innych źródeł pisanych usiłuje wykazać, że nazwa plemienna Tesalów pojawiła się relatywnie późno, gdyż nie wspomina o niej Homer. Absolutnie nie mogę się z taką interpretacją zgodzić i to z kilku powodów.

Po pierwsze, w źródłach epigraficznych i literackich spotykamy cztery odmienne, choć pokrewne formy nazwy plemiennej. Tesalowie nazywali samych siebie *Petthaloí* (gr. tes. Πετθαλοί). Nazwa beocka brzmiała odpowiednio *Phettaloí* (gr. beoc. Φετταλοί ‘Tesalowie’), attycka *Thettaloí* (gr. att. Θετταλοί), natomiast podstawowa nazwa *Thessaloí* (gr. joń. i dor. Θεσσαλοί) miała genezę jońską (także dorycką), a następnie hellenistyczną. Te wszystkie dialektalne warianty wskazują jednoznacznie, że nazwa etniczna

Tesalów miała charakter rodzimy i prastary (czyli protogrecki), zawierała w pozycji inicjalnej spółgłoskę labiowelarną **Kh^w*- (która zanikała już w II tysiącleciu p.n.e.) i ostatecznie sprowadzała się do archetypu **Kh^wek(h)jaloi* lub **Kh^wet(h)waloi*. Gdyby nazwa ta szerzyła się po zaniku labiowelarnych, to we wszystkich dialektach greckich mielibyśmy w miarę jednolitą postać. Tymczasem jedne dialekty pokazują spółgłoskę labialną (wargową) w nagłosie (tes. Π-, beoc. Φ-), inne zaś zębową (att., joń. i dor. Θ-), jedne pokazują geminatę -σσ- w śródgłosie (np. dialekty jońskie i doryckie), inne -ττ- (np. attycki i beocki), a jeszcze inne gwary -τθ- (jak w tesalskim). Dialekty języka starogreckiego wykazują zatem postacie odziedziczone z języka protogreckiego, które rozwinęły się w sposób regularny zgodnie z tendencjami rozwojowymi charakterystycznymi dla każdego z rozpatrywanych dialektów. Warianty dialektalne dowodzą, że nazwa etniczna Tesalów ukształtowała się w dobie mykeńskiej, kiedy w systemie fonetycznym języka greckiego funkcjonowały jeszcze spółgłoski labiowelarne. Powtórzę raz jeszcze, absolutnie nie mogę się zgodzić z tezą o późnym pojawieniu nazwy Tesalów, gdyż w zdecydowanej opozycji do niej stoją zarejestrowane w źródłach literackich i epigraficznych nazwy greckie tego plemienia.

Po drugie, już u Homera pojawia się *Tesalos*, mityczny eponim Tesalów (w pracy Sprawskiego odnotowany jako „*Thessalos*” [sic!]). Eponim ten jest jawną kreacją zewnętrzną, która nie ma uzasadnienia w tradycji samego ludu (u Tesalów ów eponim zwałby się **Petthalós*), ale sam fakt wystąpienia w epice homeryckiej eponima Tesalów dowodzi istnienia tego ludu w świadomości greckiego poety. Rzecz jasna, kreacja eponimiczna ma charakter literacki i etiologiczny, stąd też rozmaite (z reguły późne) opowieści o Tesalowie w żaden sposób nie mogą łączyć się z historyczną genezą Tesalów.

Po trzecie, autor (S. Sprawski) badając prehistorię Tesalów całkowicie ignoruje świadectwa językowe i onomastyczne. I nigdzie w pracy nie informuje, że własna (tesalska) nazwa plemienia brzmiała *Petthaloi* (gr. tes. Πετθαλοί), a zatem rozpatrywana kraina w ustach rodowitych jej mieszkańców nosiłaby nazwę **Petthalīā*, natomiast Jonowie stosowali własną formę *Thessaliē* (gr. joń. Θεσσαλίη), Ateńczycy *Thettaliā* (gr. att. Θετταλία), Dorowie zaś **Thessaliā* (gr. dor. *Θεσσαλί~~η~~). Nazwa własna Θεσσαλία (identyczna z formą dorycką) trafiła do kojné hellenistycznej jako ostateczny rezultat umiejętnego skrzyżowania („doboru”) optymalnych cech dwóch rywalizujących form dialektalnych: jońskiej (temat Θεσσαλ-) i attyckiej (końcówka -ί~~η~~). Już choćby z tego powodu sformułowanie, że Tesalowie „stopniowo mieli opanować kraj, któremu nadali nazwę *Thessalia*” (s. 41), budzi gwałtowny i w pełni zrozumiały sprzeciw. We własnym dialekcie sami Tesalowie mogliby stworzyć wyłącznie formę **Petthalīā* (gr. tes. *Πετθαλία). Forma „Tesalia” to nazwa obca (innodialektalna), realnie nieużywana przez Tesalów, rodzimych mieszkańców tej krainy, przejęta do tradycji literackiej z odmiennego dialektu greckiego (zapewne z jońskiego lub z kojné hellenistycznej).

Forma indoeuropejska	*k ^w étwores 'cztery' (por. łac. <i>quattuor</i>)	*k ^w étwrtos 'czwarty' (por. łac. <i>quartus</i>)	(?) *Gh ^w eghjalói m. pl. 'Tessalowie'
Forma pragrecka	*κ [#] έτ#ορες 'cztery'	*κ [#] έτ#ρ-τος 'czwarty' *κ [#] έτρο- (w złoż.)	*X [#] εχιαλοί
Dialekt mykeński	?	myk. <i>qe-to-ro-</i>	?
Dialekt tesalski	?	tes. πετρο- 'czwarty' (= att. τετρο-)	tes. Πετθαλοί
Dialekt beocki	beoc. πέτταρες '4'	πέτρατος 'czwarty'	beoc. Φετταλοί
Dialekt eolski	lesb. πέσσυρες '4'	?	?
Dialekt attycki	att. τέτταρες '4'	τέταρτος 'czwarty', w złoż. τετρο-	att. Θετταλοί
Dialekt joński	joń. τέσσερες '4', rzadziej τέσσαρες	hom. τέτρατος 'czwarty'	joń. Θεσσαλοί
Dialekt arkadyjski	ark. τέσσερες '4',	τέτορτος 'czwarty'	?
Dialekt dorycki	dor. τέτορες '4'	?	dor. Θεσσαλοί
Kojné hellenistyczna	stgr. τέσσαρες '4'	τέταρτος 'czwarty'	stgr. Θεσσαλοί

Tab. 1: Greckie formy z inicjalną spółgłoską labiowelarną (w pozycji przed samogłoską przednią).

Źródło: Opracowanie własne.

Literackie JĘZYKI i dialekty staroż. Grecji	Mieszkaniec Tesalii (mężczyzna)	Mieszkan- ka Tesalii (kobieta)	Tesalia (kraina)	tesalski a. tesalijski (adi.)
Dialekt tesalski	Πετθαλός IG IX 2. 258 (Cierium); 517.14 (Larissa)	*Πετθαλῖς	*Πετθαλί β	*πετθαλικός
BEOCKI	Φετταλός IG VII 2430.8 (jako imię własne)		*Φετταλί β	
EOLSKI liter. (lesbijski)	spodziewana forma: [*Φέσσαλος]		Hipotetycz- na n. [*Φεσσαλί β]	
ATTYCKI	Θετταλός m. (adi.) wtórnice Θετταλιώτης m.	Θετταλῖς, ἶδος	Θετταλία Pl., Xen., Dem.	θετταλικός
Dialekt eubejski (zach.joński)	[*Thettalós] = att.		[*Θετταλίη]	
JOŃSKI liter. (staro-joński; wsch.joński)	Θεσσαλός m. (adi.) wtórnice Θεσσαλιώτης	Θεσσαλῖς, ἶδος	Θεσσαλίη Hdt.	θεσσαλικός
DORYCKI (dial. pn.zach.)	Θεσσαλός m. IG IX 2, 60 (Lamia)		*Θεσσαλί β	
STAROGRECKI (tzw. kojné hellenistyczna)	Θεσσαλός, także Θεσσαλιώτης	Θεσσαλῖς, ἶδος	Θεσσαλία	θεσσαλικός, θεσσάλειος
(Język łaciński)	Thessālus m. (adi.)	Thessālis, īdis f.	Thessālia f.	Thessālicus, Thessālius adi.

Tab. 2. Zestawienie form dialektalnych określających Tesalię i jego mieszkańców, uzupełnione o hipotetyczne formy (tesalskie, beockie, eolskie i eubejskie).

Źródło: opracowanie własne.

S. Sprawski nie przytacza także doniesienia Stefana Bizantyjskiego, że niegdyś Tesalia zwana była Pelazgią (Θεσσαλία, [...] ἢ πρότερον Πελασγία), ani nie komentuje podanego przez greckiego geografa etiologicznego podania, że zabijanie bocianów (gr. πελαργοί) było zabronione w Tesalii, gdyż chwyciły one węże. U geografa antycznego mamy ciekawe kojarzenie Pelazgów z bocianami (gr. Πελασγοί ~ πελαργοί). I tu podkreślę kolejną niekonsekwencję pisownianą: autor używa poprawnej formy Pelazgowie (s. 34, 54, 56), a zarazem wprowadza formy hybrydalne „Pelasgioci” (s. 65; powinno być: Pelazgioci) i „Pelasgiotis” (s. 16, 25, 48, 65, 80; po polsku polecałbym formę Pelazgiotyda), przejęte za transkrypcją i literaturą anglojęzyczną. Tymczasem tak w grece antycznej, jak i współczesnej, dwuznak -σγ- zawsze czytany był jako -zg-. Z tego też powodu w niektórych dialektach greckich pojawił się tzw. rotacyzm, polegający na zmianie spirantu *σ [s] w dźwięczną spółgłoskę [z], a następnie w ρ [r]. Działo się to zwłaszcza w pozycji przed spółgłoskami dźwięcznymi. Szczególnie godny odnotowania był rotacyzm na wyspie Eubei, gdzie przymiotnik πελασγικός ‘pelazgijski’ przybrał – zgodnie z oczekiwanym rozwojem fonetycznym – lokalną formę πελαργικός. Nic zatem dziwnego, że dawny lud Pelazgów (gr. Πελασγοί), zamieszkujący ongiś Tesalię, kojarzono niekiedy z bocianami (gr. πελαργοί).

Moje uwagi krytyczne odnoszą się jedynie do drobnego, acz istotnego wycinka pracy, ale nie deprecjonują rozprawy dra hab. Sławomira Sprawskiego jako całości. Omawiana książka jest bardzo cenną publikacją naukową, wydaną w Krakowie i finansowaną przez Uniwersytet Jagielloński, zatem swoje uwagi krytyczne kieruję do autora i miejscowego środowiska starożytników, aby starali się respektować normy poprawnościowe języka polskiego, aby stosowali transkrypcję nazw obcych odpowiednią dla polszczyzny, a przy rozstrzygnięciu kwestii o charakterze etnogenetycznym i historycznym korzystali z osiągnięć współczesnego językoznawstwa, a także z pomocy kolegów-filologów ze środowiska krakowskiego (zarówno polonistów, jak i filologów klasycznych). Gdyby Sławomir Sprawski, autor imponującej monografii o Tesalach i Tesalii, korzystał z takiego wsparcia, mógłby łatwo uniknąć tych wszystkich bolesnych, a niepotrzebnych potknięć, które mu w moim krótkim eseju wytknąłem.

INTERPRETATIONES

ANONYMUS

Sepulcrum Marcelli Sidensis

Μαρκέλλου τόδε σῆμα περικλυτοῦ ἰητῆρος,
φωτὸς κυδίστοιο τετιμένου ἀθανάτοισιν,
οὗ βίβλους ἀνέθηκεν ἔκτιμένη ἐνὶ Ῥώμῃ
Ἄδριανός, προτέρων προφερέστερος ἡγεμονήων,
καὶ παῖς Ἀδριανοῖο, μέγ' ἔξοχος Ἀντωνῖνος,
ὄφρα καὶ ἔσσομένοισι μετ' ἀνδράσι κῦδος ἄροιο
εἶνεκεν εὐεπίης, τήν οἱ πόρε Φοῖβος Ἀπόλλων,
ἠρώω μέλψαντι μέτρῳ θεραπείᾳ νούσων
βίβλοις ἐν πινυταῖς Χειρωνίσι τεσσαράκοντα.

Anthologia Palatina VII 158

ANONIM

Na lekarza Markellosa z Side

To jest grób Markellosa, sławnego medyka,
Cenionego przez bogów męża i praktyka,
Którego księgi w Rzymie pięknie zbudowanym
Złożył Hadrian, najlepszy z ostatnich cesarzy,
I wielki syn Hadriana Antoninem zwany,
Żeby ów zyskał sławę u potomnych licznych
Z powodu elokwencji, którą go obdarzył
Fojbos Apollo, w metrum bowiem heroicznym
Opiewał medycynę i chorób leczenie,
Książ czterdzieści Chejronid spisawszy uczenie.
AP VII 158

(Z języka greckiego przełożył Krzysztof Tomasz WITCZAK*)

* **Krzysztof Tomasz Witczak**, University of Łódź, Faculty of Philology, Chair of Classical Philology, Department of Linguistics and Latin Studies, Room 4.66, Pomorska 171/173, PL-90-326 Łódź, Poland;
e-mail: ktw@uni.lodz.pl.

Medicamentum pro catarrhacta

Ἄγλαΐας τόδε σοι Βυζάντιος ἐσθλὸν ἰάλλω
ἰητῆρ ἐτάρω δῶρον ἀοιδοπόλω,
ὀφθαλμῶν μὲν ἄκος, Δημήτριε, τῶν ὑποχεῖσθαι
ἀρχομένων, ὑπ' ἐμῆς δ' εὐρεθὲν εὐμογίης.
καὶ σοὶ δ' ἔξοχον ἔσται ἐς ἄχθεα, παντί τ' ὄνειρα
παρμόνιμον, κάμψης ἄχρι κεν ἐς πλέονας.
ὅσσα δ' ἔχει θρόνα λέξαι ἔοικέ μοι, ὡς ἐπαρήγειν
χρήσαντι σθεναρῇ σύνθεσις ἦδε πέλει.
ἄνθους μὲν χαλκοῦ πεντώβολον, ἰσοβαρὲς δὲ
τοῦ συοδηλήτου τὴν ἐρατὴν γενέτιν.
καὶ μείον τούτων ὀβολῶ στρογγυλμα πυραιθὲς
πρόσθες ὃ Καλλατικοῖς ἄλδετα ἐν δαπέδοις.
καὶ δύο διδράχμω, τὸ μὲν ἐκ ξανθότριχος ἄνθους,
αἶνυσο δ' ἐκ μηδέων θάτερον ἵπποδάμου,
ἡμίσταθμον ὅτου πατρὸς ψευδωνύμου ἔστω,
ὃς γῆμαι δμωῆς υἱεὶ δῶκε κόρην.
στῆσον δ' αὖ τάλόιον ἐν ἡμισυ τοῦ προτέροιο
ἄχθος· ἄγε στάχυος <Σ>ινδογενοῦς ὀβολόν.
διστάσιος δ' αὐτῷ πελέτω λίθος εἰαριήτης,
διστάσιον δ' ἀφροῦ θρύμμα Φακουσιακοῦ.
σὺν δὲ τριάκοντα δραχμαῖς ἔτι καὶ δύο μίσγε
ὀλκὰς ἐξ ἄνθους νάμασι πηγὸς ἀλός.
καὶ †Ζακορίσου Μούσαις ἰσάριθμον ὄπισμα
δραχμόθεν ἔστω σοι συγκατακιρνάμενον
τετραμόρου κοτύλης ὃ τιτύσκειται οὐδιὰ χειρῶν
ἐν δαπέδοις Ἄκτῆς ἀλλὰ διὰ στομάτων.
λεῖα δὲ πάντα καθ' ἐν τρίψας ἀνάμισγε σὺν ὑγροῖς
τημελέως τ' ἀπόθου τεῦχος ἐς ἀργύρεον.

AGLAJAS z Bizancjum

Lek na zaćmę

- Ja, Aglajas z Bizancjum, dar przesyłam Tobie,
Druhu mój, Demetriuszu, który cenisz wiersze,
Bom odkrył lek na oczy, pomocny w chorobie,
Kiedy zaćmy objawy pojawią się pierwsze.
5 Ulży Tobie w cierpieniach, bo każdemu zgoła
Niesie ulgę, aż dojdiesz do dnia ostatniego.
Warto powiedzieć, jakie lek zawiera zioła
I jaka ich mieszanka ratuje chorego.
Weź pięć oboli kwiatu miedzi, pięć z mateczki
10 Miłej, która przez dzika utraciła syna,
Dodaj ujmując obola ogniste kuleczki
Rośliny, która w Indiach rośnie na równinach.
Dołącz dwie drachmy kwiecica złotawowłosego
I tyleż samo z jąder poskramiacza koni,
15 A połowę tej wagi z ojca ukrytego,
Który córkę do ślubu z synem służki skłonił.
Dopełnij pół obola soku dość cierpkiego,
Weź obol kłosu, który w Indiach jest zrywany,
Dodaj podwójną wagę kamienia krwistego
20 Oraz dokładnie tyleż fakusyjskiej piany.
Do trzydziestu drachm wagi dwie domieszaj równo
Holki z kwiatu „pian morskich” niesionych przez fale.
Soku zakoryjskiego weź liczbę drachm równą
Muzom i nadto ćwiartkę kotuli też nalej
25 Tego, co jest tworzone wyłącznie ustami
I bez rąk używania na attyckiej niwie.
Gładko wszystko utarłszy, zmieszaj to z płynami
I w naczyniu ze srebra umieść lek troskliwie.

(z języka greckiego tłumaczył Krzysztof Tomasz WITCZAK*)

* **Krzysztof Tomasz Witzak**, University of Łódź, Faculty of Philology, Chair of Classical Philology, Department of Linguistics and Latin Studies, Room 4.66, Pomorska 171/173, PL-90-326 Łódź, Poland;
e-mail: ktw@uni.lodz.pl.

Antiochii Philometoris theriace

- Ἴησιν μάθε τήνδε πρὸς ἔρπετὰ, ἦν Φιλομήτωρ
 Νικῆσαι, πείρα κέκρικεν Ἀντίοχος.
 Μῆου ἀπὸ ρίζης ὀλκὴν διδραχμίαν ὀρύξας,
 Σὺν τῷ δ' ἔρπύλλου κλῶνας ἰσορρέπεας.
 5 Σὺν δ' ὀπὸν ἐκ πάνακος στήσας ἴσον ἠδὲ τριφύλλου
 Καρπὸν, ὅσον δραχμῆς σταθμὸν ἄγοντα δίδου,
 Ἀνίσου, μαράθρου τε καὶ ἄμμιος, ἠδὲ σελίνου
 Ἐξ ἑνός, ἐν πληρῶν σπέρματος ὀξύβαφον.
 Σὺν δ' ὀρόβου λείου δύο ὀξύβαφ' ἔμπασ' ἀλεύρου,
 10 Πάντα δ' ὁμοῦ Χίω νέκταρι συγκεράσας,
 Κυκλοτερεῖς ἀνάπλασσε τροχοῦς, ἰσότητι μερίζων,
 Ἡμιδραχμοῖο ροπῆς, ὄφρ' ἂν ἕκαστος ἔχη.
 Χίω δ' ἐγκεράσας τάδε μίγματα, πικρὸν ἐχίδνης,
 Ἡμίσεως δραχμὴν, ἰὸν ἀποσκεδάσεις.
 15 Τῷ δὲ *potù ka` dein/ fal Eggia*, καὶ σκολιοῖο
 Σκορπίου ἐκφεύξῃ κέντρα φέροντ' ὀδύνας.

EUDEMOS

Lekarstwo na ukąszenia węży Antiocha Filometora

- Dowiedz się o tym leku przeciw wężom przeto,
które skutecznie stworzył Antioch Filometor.
Wykop korzeń wszewłogi dwie drachmy ważący
i tyleż macierzanki weź pędów płożących.
- 5 Odmierz sok z opanaksu o tej samej wadze,
daj owoc koniczyny (jedną drachmę radzę).
Po jednym oksybafe nasienia nazbieraj:
anyżu, kopru, kminu, a także selera.
- 10 Dodaj dwa oksybafe mąki z wyki miałkiej
I wszystko to wymieszaj z chijskim winem całkiem.
Potem krągłe pigułki wymodeluj tak, by
każda z nich miała wagę dokładnie pół drachmy.
Zmieszana z chijskim winem dawka ta zwycięża
gorzki jad niebezpiecznej żmii albo węża.
- 15 Budzące lęk pająki ten napój pokona,
Tudzież bolesne żądła krzywego skorpiona.

(z greckiego przełożył Krzysztof Tomasz WITCZAK*)

* **Krzysztof Tomasz Wiczak**, University of Łódź, Faculty of Philology, Chair of Classical Philology, Department of Linguistics and Latin Studies, Room 4.66, Pomorska 171/173, PL-90-326 Łódź, Poland;
e-mail: ktw@uni.lodz.pl.

DE LIBRO NOVO IUDICIUM

Dariusz Maliszewski, *Chalcolithic and Bronze Age Pottery from the Field Survey in Northwestern Cyprus, 1992-1999*, BAR International Series 2547, Oxford 2013.

Reviewed by Anna Margherita JASINK

This contribution is very interesting because makes available a quantity of material coming from a large coastal area of Cyprus, in the North-Western region, about 80 km long, where, so far, apart from Marion-Arsinoe – and Ayios Coronas in the Akamas Peninsula – systematic excavations of any site have not been undertaken. The results obtained by Maliszewski's survey may be used in the future both for correlations with other survey wares and as a starting point in excavations of single settlements referred to. I will concentrate my attention, following this point of view, on the methods and the perspective of the survey rather than on the analysis of single aspects of ceramic finds. The work of Maliszewski is divided following a chronological criterion and represents an “extensive non systematic archaeological survey”. Unfortunately, no architectural remain has been found and there is a further difficulty to individualize main settlements (if they were active!).

The contribution begins introducing the adopted methodological survey criteria, obviously based on topographical maps, with the aim to identify micro-units (small plateaus, hills, ridges and valleys), supplemented by the information collected from local people. Water supplies come out to be the most important factor in the establishment of settlements. 90 sites have been localized and 67 of them produce datable pottery, the rest being mainly cemeteries.

The two following chapters are chronologically arranged.

The 2nd Chapter concerns the Chalcolithic Age – between the beginning of the fourth millennium and c. 2400 BC – subdivided in Early-Middle Chalcolithic, Early-Late Chalcolithic, Middle-Late Chalcolithic and Late Chalcolithic. Correlations have been made with assemblages coming both from other field surveys and from well-published stratified settlements, considering with a particular attention similar pottery from Western Cyprus. The prevailing morphological types of pottery are, as to the open shapes, hemi, deep and spouted bowls and the trays, while closed forms include storage jars, flasks, and bottles. The material has been subdivided alphabetically within each distinguished period, recognizing eight pottery styles related to the 20 categories developed at Kissonerga-*Mosphilia* (see Peltenburg 1991; Peltenburg et al. 1998). Every piece – just 98 diagnostic sherds have been selected – contributes to a detailed and useful catalogue.

The 3rd Chapter concerns the Bronze Age – from the second half of the 3rd millennium to the second half of the 2nd millennium BC. This part of the book is particularly relevant, since in this north-western coastal region of Cyprus no systematic excavation concerning Bronze Age sites has been undertaken (see Herscher 1991). Consequently, the author selects up to 187 items, found mainly on the surface of potential settlements. The majority of sherds seems handmade as the chalcolithic ones. As to the open shapes, mainly various typologies of bowls and trays prevail, while among the closed shapes we find globular vessels, jugs and juglets, pithoi, storage vessels and tripod pots. Some parallels also for this pottery, as for the more ancient vessels, has been made with assemblages found in published stratified settlements, in cemeteries and field surveys. Three main manufacturing traditions are represented: fine monochrome – decorated with burnishing, impression, incision, slipping and relief -, fine slipped and painted, and coarse. Seven functional categories have been distinguished which have been connected, at a level of hypothesis, to a division of labour and craft specialization (on the topic see also Bolger 1989; Bombardieri 2013). Some vessels of different size have been considered as multi-functional. The catalogued vessels have been divided according to: Early Cypriot – Middle Cypriot, Middle Cypriot – Late Cypriot, Late Cypriot. Every sherd has been analyzed according to style, type, fabric, surface treatment and design motifs.

In my opinion, from a historical point of view, the conclusion reached by the author in Chapter 4th, as a result of the two previous analytical chapters, offers a reconstruction of special interest. An outline of the possible human distribution inside the area is attempted and may be reasonable, obviously on the limited and incomplete material at disposal. Only further excavations might substantiate its validity.

The individualization of settlements and cemeteries at a relatively short distance from the sea is well represented in detailed Tables and Maps, both for Chalcolithic and Bronze Age. The continuation of occupation in both periods in at least 4 of them – on a total of 10 - seems a novelty in north-western Cyprus. Another interesting feature, not in disagreement but in addition to the observed above situation, is the arrangement of new settlements during the Bronze Age also much further inland, usually disposed on higher elevations; in numerous of these sites the Iron Age and later components are also present. The collected pottery is dominated by local products, with rare imports from other parts of Cyprus; the situation seems similar to that of the Palaipaphos hinterland on the western coast of the island. It has been underlined how, despite the long duration of the settlements during the Chalcolithic and the Bronze Age, no Neolithic material has been recovered: this situation seems very different from the south-western area of Cyprus, where an earlier human occupation is well attested (e.g. Le Brun 1996). Anyway, it may not be ruled

out that this chronological gap is caused by a bad state of preservation of the soil, in particular due to erosion.

In conclusion, in spite of the limits derived from the partial data furnished from a survey, we find this contribution complete and accurate in every detail, with comparison both with other Cypriot surveys and excavations in general and single classes of ceramics in particular, with a specific reference to the western region of the island, which reveals main links with the area in question. This work may become a good guide for further studies, giving a comprehensive outline of a Cypriot area at the moment not yet well known.

Anna Margherita Jasink
Università di Firenze
e-mail: jasink@unifi.it

References

- Bolger, D. 1989. "Regionalism, cultural variation and the culture-area concept in Later Prehistoric Cypriot Studies". In: E.J. Peltenburg (ed.), *Early Society in Cyprus*, 142-152. Edinburgh.
- Bombardieri, L. "The development and organisation of labour strategies in prehistoric Cyprus: the evidence from Erimi *Laonin tou Porakou*". In A.B. Knapp, J.M. Webb and A. McCarthy (eds), *J.R.B. Stewart: An Archaeological Legacy*, 91-119. Uppsala.
- Herscher, E. 1991. "Beyond Regionalism: toward an islandwide Early and Middle Cypriot sequence". In: J.A. Barlow, D.L. Bolger, B. Kling (eds.), *Cypriot Ceramics: reading the Prehistoric Record*, 45-50. Philadelphia.
- Le Brun, A. 1996. "L'économie néolithique de Chypre". In : V. Karageorghis, A. Michaelides (eds.), *The Development of the Cypriot Economy from the Prehistoric Period to the Present Day*, 1-15. Nicosia.
- Peltenburg, E.J. 1991. "Kissonerga-Mosphilia: a major Chalcolithic site in Cyprus", *BASOR* 282/283, 17-35.
- Peltenburg, E.J. et al. 1998. *Lemba Archaeological Project 2:1A. Excavations at Kissonerga-Mosphilia 1979-1992*. Jonsered.

INFORMATION FOR AUTHORS

We accept texts in Polish, English, German, French, Spanish, Italian, Russian, Latin and Modern Greek.

We ask to send texts as a printout and in electronical version in Word and PDF. The articles must contain abstract in English or Latin (max. 1/2 page).

Word processing program: *Word for Windows*.

- 30 lines on a page, each line app. 60 signs, a margin on the left side 6 cm wide.
- Fonts: standard text – *Times New Roman*.

We ask our authors to send us all fonts they used for transcribing Greek letters, phonetic symbols etc.

Principles of quotation:

- Quotation of works accordingly to the principle: Name of an author (year: page), **e.g.** Buchholz (1987: 25) or in brackets [Buchholz 1987: 25].
- Abbreviations of names and works of ancient authors according to the generally accepted norms.

Bibliography:

- Books accordingly to the principle: Second Name of Author, Initials, (Year), *Title*, Place of Publication, Page(s).

E.g.: Buchholz H.-G. (1987), *Ägäische Bronzezeit*, Darmstadt, pp. 28-29.

- Articles in periodicals and series: Name of Author, Initials (year), *Title*, „Title of periodical or series” Volume, Page(s).

E.g.: Haarmann H. (1989), *Hieroglyphen- und Linearschriften: Anmerkungen zu alteuropäischen Schriftkonvergenzen*, „Kadmos” 28, S.1-6. (it may be also pp. 1-6). The abbreviation of the word ‘page(s)’ may depend on language of the article published in “Do-so-mo” or on language of a work mentioned (quoted) in the article.

E.g.: If an article for “Do-so-mo” is in German and a quoted work is in English, the author can choose between: S. 1-6 *or* pp.1-6.

We ask to give a full title of a periodical, **e.g.:** “Annual of the British School at Athens” (not “BSA” *or* “ABSA”). An author may of course use some abbreviations but in that case a list of abbreviations must be given at the very beginning or at the end of article.

- Articles in collections accordingly to the principle: Name of author, Initials (year),
Title, [in:] Editor(s), *Title of collection*, (Full title), Place of publication, Year, Page(s).

E.g.: Chadwick J. (1988), *Differences and similarities between Cypriot and the other Greek dialects*, [in:] J. Karageorghis and O. Masson (eds.), *The history of the Greek language in Cyprus*, Proceedings of an International Symposium Sponsored by the Pierides Foundation, Larnaca, Cyprus, 8-13 September 1986, Nicosia 1988, pp. 139-143.

Footnotes:

- H.-G. Buchholz, *Ägäische Bronzezeit*, Darmstadt 1987, pp. 28-29.
- H. Haarmann, *Hieroglyphen- und Linearschriften: Anmerkungen zu alteuropäischen Schriftkonvergenzen*, „Kadmos” 28, 1989, S.1-6. (it may be also pp. 1-6).
- J. Chadwick, *Differences and similarities between Cypriot and the other Greek dialects*, [in:] J. Karageorghis and O. Masson (eds.), *The history of the Greek language in Cyprus*, Proceedings of an International Symposium Sponsored by the Pierides Foundation, Larnaca, Cyprus, 8-13 September 1986, Nicosia 1988, pp. 139-143.

We put at the beginning of article, upon author’s consent, her/his address, telephone number and e-mail address.

Correspondence concerning editorial matters should be addressed to:

Redakcja „Do-so-mo” / Editorial Staff
Instytut Historii / Institute of History
Filii UJK / Affiliated College of UJK
PL 97-300 Piotrków Trybunalski
POLAND / POLSKA
e-mail: sergius.sharypkin@interia.pl
leopoliensis@wp.pl
ktw@uni.lodz.pl
krzysztof.tomasz.witczak@gmail.com

